

AUREL FILIMON - *consacrare și destin*

FUNDAȚIA CULTURALĂ "VASILE NETEA"

Caiete mureșene - 13

AUREL FILIMON
- consacrare și destin -

*Volum îngrijit de Mihail Art.Mircea,
Dimitrie Poptămaș, Melinte Șerban
Prefață de Melinte Șerban*

Târgu-Mureș
2001

Lector: Mariana Ciurca
Coordonator colecție: Dimitrie Poptâmaș
Coperta: Vad László

Lucrare elaborată de
Biblioteca Județeană Mureș
în colaborare cu
Muzeul Județean Mureș
și
Fundația Culturală „Vasile Netea”

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Aurel Filimon: consacrare și destin /volum îngrijit de Mihail Artimon Mircea.
Dimitrie Poptâmaș și Melinte Șerban; pref.de Melinte Șerban. - Târgu-Mureș:

Biblioteca Județeană Mureș, 2001

292 p.: 14x20 cm. - (Caiete mureșene: 13)

Bibliogr.

ISBN 973-0-02580-0

I. Mircea. Mihail Artimon (ed.)

II. Poptâmaș. Dimitrie (ed.)

III. Șerban. Melinte (ed.; pref.)

008(498) Filimon. A.

©Biblioteca Județeană Mureș
și
Fundația Culturală „Vasile Netea”
Culegere și tehnoredactare: Horia Ioan Avram
Digitizarea: Alexandru Tcaciuc
Corectura: Alina Dorina Fokt

Tipografia MEDIAPRINT SRL
4300 Târgu-Mureș, str.Livezeni nr.6
Tel./fax: 065-255.382, e-mail: mediaprint@fx.ro

PREFAȚĂ

În noile condiții create prin Unirea Transilvaniei cu România, mișcarea culturală ia un avânt deosebit, putându-se vorbi de o adevărată erupție creatoare și pe Mureșul de Sus, ca de altfel în toate zonele transilvane. Se înființează școli și licee românești precum liceul de băieți „Al. Papiu Ilarian”, liceul de fete „Unirea”, cel militar „Mihai Viteazul”, Școala Normală, își diversifică activitatea Conservatorul de muzică și artă dramatică; profesori universitari și mari oameni de cultură, savanți și scriitori vizitează Târgu-Mureșul, conferențiind pe diverse teme de interes general în fața unui public numeros adunat în Sala Mare a Palatului Culturii; tot mai multe trupe teatrale din Cluj și București prezintă spectacole, au loc concerte simfonice și apar primele gazete românești, apoi reviste. Se petrece o schimbare în modalitățile de abordare a ideilor și problemelor mai mature și mai elevate, toate demonstrând un potențial intelectual și un elan creator promițătoare. Alături de o generație mai vârstnică, instruită la universitățile din Ungaria, Austria, Germania, Franța sau Italia, localnici sau oameni veniți din alte părți ale țării, precum Nicolae Sulică, Maximilian Costin, Nicolae Crețu, Antalffy Endre, René Larchet, Heinz Heltmann, Petre Muscă, Aurel Baciș, se implică în activitatea culturală, în crearea de instituții și susținerea unor publicații, alți intelectuali de certă valoare care au lăsat, în scurta perioadă de două decenii, însemnate opere, din suita cărora, foarte mulți ca număr și remarcabili în domenii prioritare ale culturii. Vom aminti doar pe câțiva: criticul literar Ion Chinezu, Ion Bozdog, conducător de publicații și președinte al despărțământului târgumureșean al ASTREI, Vasile Al. George, poet și jurnalist, Emil A. Dandea, primar al orașului o vreme însemnată, de numele căruia se leagă cele mai importante

realizări edilitare, Traian Popa, autor al unor cărți de valoare, printre care și prima monografie românească a Târgu-Mureșului, Ioan Bojoru, recunoscutul geograf, Dimitrie Mărtinaș și Mihail Demetrescu, distinși profesori și oameni de cultură, și nu în ultimul rând, compozitorul și muzicologul Zeno Vancea, pictorul Aurel Ciupe ori profesorul de artă dramatică Gheorghe Chirvăsuță. Fundația Culturală „Vasile Netea” a tipărit cărți care cuprind pagini monografice închinată acestor intelectuali, mulți dintre ei creatori de școală. Din rândul acestora face parte incontestabil și Aurel Filimon, cercetător și întemeietor de instituții, cu o activitate vastă, întinsă pe domenii diverse de la arheologie la științele naturii. De fapt, cu toții, acești intelectuali aveau o orientare enciclopedică și erau însuflețiți de o flacără luministă într-o vreme când asemenea preocupări nu aduceau nici venituri materiale și nici privilegii. În același spirit a crescut o nouă generație de intelectuali bine instruiți și talentați propagandiști culturali din care fac parte Vasile Netea, Nicolae Albu, Iustin Handrea, Aurel Holircă, Ion Olteanu, Romeo Dăscălescu și alții. Cele trei generații care au colaborat entuziast la clădirea însemnatului edificiu cultural din perioada interbelică. Din această perspectivă a fost gândită și antologia „Aurel Filimon, consacrare și destin”, care cuprinde articole și studii luminând atât Omul, cât și activitatea sa de folclorist, arheolog, istoric, etnograf, bibliotecar și conducător de instituții, iar în „Anexe” - articole proprii publicate în revistele din acea vreme. Sperăm ca cititorul să găsească în acest volum o imagine cât de cât completă asupra unui intelectual care a ars ca o torță în realizarea idealurilor naționale, într-un burg trezit la o viață culturală românească.

Melinte Șerban

AUREL FILIMON - CRONOLOGIE

6 martie 1891

Se naște în comuna Monor (Bistrița-Năsăud), din părinții Avram Filimon și Veronica Filimon, născută Bejan.

1898-1910

A urmat studii elementare și gimnaziale la Școala civilă din Bistrița, continuate apoi la Școala normală din Deva.

1910-1913

Este învățător în comuna Vișeu de Sus (Maramureș). Adună folclor literar din regiune, alcătuiind o colecție compusă din 2700 piese, ținând legătură permanentă cu academicianul I. Bianu, directorul Bibliotecii Academiei Române. În 1912- 1913 i se publică, în revista *Etnographia* din Budapesta, o culegere de folclor, datini și credințe din zona Bistriței. La numai 21 de ani devine membru al Societății Maghiare de Etnografie (*Magyar Néprajzi Társaság*), al Societății Maghiare de Științe Naturale (*Magyar Természettudományi Társulat*) și al Societății Maghiare de Geologie (*Magyar Földtani Társulat*).

1913-1914

Studii la universitățile din Budapesta și Berlin, unde audiază cursuri de istorie, arheologie, filologie și științe naturale. Este încadrat în colectivul științific al Muzeului Național Etnografic din Budapesta (1913).

1914-1917

Trece în România, la București, devenind asistent al profesorului Al. Tzigara-Samurcaș și secretar la Muzeul de Artă Națională.

1917

Este arestat de trupele de ocupație germane din București, fiind considerat dezertor din armata austro-ungară, deținut în închisorile militare din Sibiu și Cluj.

1918

După demobilizarea generală, se stabilește la Târgu-Mureș. Desfășoară activitate științifică și de organizare a vieții culturale românești în zonă chiar din primii ani postbelici. Propune organizarea unui muzeu arheologic și etnografic în Târgu-Mureș.

1 mai 1921

Este numit custodele muzeului nou înființat de către primăria orașului Târgu-Mureș.

1921-1933

Activează intens pentru constituirea colecțiilor de arheologie și etnografie ale muzeului. Descoperă depozitul de bronzuri de la Suseni (1924). Investigări la Lechința de Mureș, Micești, Crăciunești etc. Săpături arheologice la Cristești (1927-1928). Stabilește analogii între obiectele din îndepărtata antichitate, scoase la lumină prin săpăturile arheologice, și cele confecționate și utilizate de către țărani ce-i erau contemporani, numite de A. Filimon „survivanțe”, ca dovezi ale continuității cultural-istorice în arealul românesc. Această relevanță i-a jalonat activitatea de cercetare arheologică, etnografică și istorică din anii următori.

1931

Propune înființarea secției de științe naturale a muzeului, având o colecție personală de entomologie, mineralogie, paleontologie ș.a. (cca 10.000 piese), distruse în refugiu de ravagiile războiului.

1934-1940

Colecțiile muzeului sunt puse la dispoziția publicului larg în sălile Palatului Culturii. Participă la expoziții de artă populară organizate la București (1933, 1936); organizează expoziții de artă populară, expoziții de carte românească, expoziții de științe naturale, „conduce” etnografice, conferințe în Târgu-Mureș, Cluj, București, la radio etc. Are o susținută activitate publicistică pe plan local și în revistele științifice și culturale românești cele mai reprezentative (Dacia, Dacoromania, Boabe de grâu, Convorbiri literare ș.a.)

1922-1940

A funcționat mai întâi ca bibliotecar (1922-1936), apoi ca director la Biblioteca orășenească din Târgu-Mureș. Aici acționează eficient pentru constituirea fondului de carte românească al acestei instituții și îmbogățirea lui cu mii și mii de volume de cărți și periodice. Din anul 1921 colaborează cu Institutul Național de Istorie, cercetând în fondurile Bibliotecii Teleki sursele referitoare la istoria românilor. În arhivele statului cercetează documentele privitoare la revoluția din 1848-1849. Are o însemnată contribuție la Bibliografia veche românească alcătuită de Ion Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, prin descoperirea și descrierea unor tipărituri vechi românești.

1940

În urma instalării în Ardealul de Nord a autorităților horthyste, este suspendat din postul de director de bibliotecă și de muzeu și se refugiază la București.

1941-1943

Participă la organizarea expoziției de artă populară românească itinerantă în străinătate (Viena, Stuttgart, Köln, Frankfurt pe Main, Veneția) militând pentru ideea majoră a continuității și a caracterului definitoriu al elementului daco-roman în Transilvania.

3 martie 1946

Moare în comuna Rapoltul Mare (Hunedoara) unde se stabilise după ce locuința sa din București căzu pradă bombardamentului din 4 aprilie 1944.

Întocmită de Veronica Aurelia Filimon.

STUDII ȘI CERCETĂRI

AUREL FILIMON COBORÂND DIN ISTORIA MONORULUI

Teodor Tanco

Satele și familiile, indivizii își au viața și trecutul care constituie istoriile lor. Ale acestora din urmă se numesc genealogii și biografii. Ale primelor - monografii. Limpezi sau umbroase, ele sunt cunoscute sau mai puțin cunoscute, uneori abia știute din amintiri, dacă nu cumva și uitate. Oricum au fost, dramatice sau normale, pentru toate există un timp al fixării în memoria civilizației actuale, atât cât se mai cunosc și e posibilă transmiterea în viitor. Despărțirea de Mileniul II și începutul Mileniului III obligă la inventarieri culturale și spirituale ca moșteniri intermediare.

De câteva decenii circulă un curent de idei pentru elaborarea lucrărilor de sinteză și informații cu caracter de integralitate. În exprimarea lor conceptuală și tipografică se încearcă uneori formula enciclopediei. Generale sau locale. E bine că s-a spart gheața. Deocamdată la baza travaliului cărturăresc. Așa e **Dicționarul esențial al Clujului din secolul XX**, tipărit la sfârșitul anului trecut, conținând vreo 3000 de nume. Recent a fost anunțată apariția dicționarului personalităților hunedorene din secolul XVI până astăzi, însumând 560 de nume. Iar surpriza surprizelor este **Scriitori români mureșeni** al Bibliotecii Județene din Târgu-Mureș, autoare Ana Cosma.

Să fie posibile astfel de întreprinderi ca **Larousse** sau, mai apropiat geografic de noi, *Révai*, fără să fi fost explorat tezaurul arhivistic și muzeistic, bibliotecar și al colecțiilor particulare, ori orice sursă de informare din țară și străinătate? Să fie posibilă lucrarea enciclopedică a neamului, în vreo 100 de volume, dacă tot nu am scris-o până acum?... De aceea vremea biografilor încă n-a trecut. Și cum relația omului cu familia e organică, astfel și cu casa părintească din orașul sau satul său natal, acestea nu se pot ocoli. De aceea timpul genealogiilor și monografiilor sătești, mai ales, nu e apus. În această scormonire a trecutului revine în top salvarea cioburilor de tradiții fărâmițate și pustiite de economia comunistă, de ateismul ideologic și de falsul naționalism din „Cântarea României”, în paralel cu umplerea închisorilor cu floarea intelectualității și a bărbaților politici patrioți ai țării, a lagărelor și canalelor cu țărani de frunte ai unei clase producătoare a pâinii. E ultima șansă a câtorva

decenii de a salva ce mai există în bătrâne și istorice sate ale României. Monografiile manuscrise și orice forme de înmănunchiere a cercetărilor se cer finalizate prin tipărirea și răspândirea la cititori și așezarea în biblioteci. Sunt pline de îndemn constatările savantului Nicolae Iorga, dar și dureroase pentru acele așezări unde se intervenea prea târziu, el scriind: „Numai pe baza a sute de astfel de studii se va putea face cândva marea operă, care va vădi tuturora câtă originalitate cuprinde viața satului nostru.”¹ Iar relația personalităților cu locul de origine este asigurătoarea permanenței rememorării istorice. O vastă și multiformă cultură populară de milenii se datorează satelor. Mai târziu, de aici s-au ridicat generații numeroase de intelectuali și cărturari de sorginte țărănească. Nici astăzi, în anii urbanizării și municipalizării artificioase, nu-i secăt acele izvor primar al minților strălucite și creatoare ale culturii moderne românești, cu destule contribuții geniale înscrise în universalitatea spiritului.

Așadar, aici și acum despre Aurel Filimon și despre Monor. Din două motive, mai întâi despre ultimul. Pentru că satele, ca și oamenii, își au destinul lor, uneori alunecat până în tragic. În al doilea rând, pentru că nimeni din afara spațiului cultural mureșean nu a scris mai competent și mult despre Aurel Filimon, decât Valeriu Nițu; și nimeni nu va reuși nici în viitor. Fiindcă aici s-a consumat maturitatea unei vieți, realizarea familiei și manifestarea lui culturală generoasă, zidindu-se în fapte durabile.

Monorul e locul nașterii acestei devenite personalități abundente, clocotitoare sub presiunea energiilor spirituale și neliniștite sub năvala atâtor visări. Satul acesta, tot timpul în margini de organizări politice și administrative, îndurase prea destule greutăți din pricina așezării acolo unde este, la izvoarele Luțului, înfrățit cu Gledinul într-o comună mică de sub Poiana Tomii. Numai de la atestarea lui documentară, din 1319², de când se știu destule episoade de viață socială, s-ar putea umple câteva cărți. Însă nu are până acum nici una consacrată în exclusivitate.*

După ce și-a pierdut libertatea economică și a ajuns sat iobăgesc, împreună cu celelalte din jur, prin secolele XII-XIV, depinzând de latifundiarilor nobili maghiari sau maghiarizați, a aparținut proprietarului domeniului Gorenii. Prin urmașii acestuia a depins la un moment dat de Cetatea de Baltă, a

¹ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, Buc., I.A.G. „Carol Göbl”, 1902, p. 7.

² Vezi Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, A-N. Buc., Edit. Academiei R.S.R., 1967, p. 406.

trecut la unul dintre ai lui Bánffy și pe rând la alții. Jocul a durat până la răscumpărarea lui de către Curtea din Viena, în 1763, prin grănicerizare, devenind sat liber și cu proprietăți, alături de câteva din zonă care au acceptat statutul militar: cum sunt Morăreni și Rușii Munți din județul Mureș. Săcalul răspunsese „nu” catolicizării și militarizării. Dar cu mult înainte, administrativ a fost aruncat dintr-o extremă în alta. A aparținut comitatului Cojocna, Mureș-Turda și altora. Grănicerizarea i-a adus o stabilitate de 187 de ani lângă Năsăud și Bistrița. Apoi iar a fost întors pe după spate, ca la ceardaș, pe timpul comunismului. Căci în 1950 a trecut la raionul Reghin și chiar a fost propusă desființarea comunei Monor. Cumva a scăpat. Pentru că a trebuit să fie și teren agricol la atâta munte și piatră, pentru colectivizare, în 1959 a fost pasat raionului Toplița. Îngenuncheat și sărăcit, după câțiva ani iar îl trecură la raionul Reghin. Dar în 1968, la revenirea teritorială a județelor, e propusă desființarea comunei și cu celelalte sate să treacă la comuna Batoș. Printr-o opoziție colectivă, auzită până la București, s-a cerut să treacă la județul Bistrița-Năsăud cu statut de comună. S-a reușit. Se părea o rezolvare de durată. Însă, după două decenii, prin 1988, voia din nou desființarea comunei și legarea satului de Șieut. S-a întrecut măsura. A urmat o noapte a nesupunerii și ar fi urmat confruntarea cu trupele securității aduse acolo. Lecția rezistenței și a jertfei monoreni o învățaseră din istoria înaintașilor. Ar fi fost ca în 1849, sau ca la Parva și Șanț acum. Dar au învins. Din scurta relatare, se vede că soarta comunelor la margine de județe e asemănătoare cu a micilor țări la margine de imperii, ocupate când de unul, când de altul.

Această hărțuire permanentă s-a repercutat până la urmă și în psihologia colectivă a indivizilor satului: de însingurare, de neîncredere, de așteptare și de speranță. Dar și de asumare a unui viitor prin forțe proprii. De aici și un curaj și ambiționare până la riscuri majore de tot felul. Unii chiar părăseau satul. Haiducia o cunoșteau din strămoși, munții erau aproape și trecându-i se așezau prin Bucovina și Moldova, unde întemeiau așezări și sate cum e Boroaia din județul Suceava. Satul s-a păstrat în vatra lui și într-o etnie pură. Supraviețuirea și continuarea se datorează și unității comunitare exprimată în formula: ori toți, ori nici unul. Este relevant principiul și în plan confesional. Pe timpul cruciadei din secolul XIII, la care a dat oameni și bani, satul era romano-catolic. Pe la 1600 era ortodox. La 1700, prin protopopul său, Constantin, semnează cu cei 38 revenirea la Biserica Romei sub formula greco-catolicismului. Astăzi e curat ortodox, cu rezervare și nemulțumiri la fundamentalismul acestuia. Dacă va eșua ecumenismul amândurora simulat de peste un secol, cândva va fi

protestant sau neoprotestant. Dar în totalitatea lui, cerbicia de unitate și conservare în sine e ancestrală. Fără să știe că e o moștenire care venea de departe, satul a practicat-o între însușirile și păcatele omenești.

Monorul e foarte de demult. E amintit ca loc de viață între cele vreo 22 de puncte din țară în studiile intitulate Paleoliticul din România.³ Nu e absent satul nici în neolitic, mai spre sfârșitul lui. Iar ciocanul de bronz descoperit la Monor, astăzi e în Muzeul Național de Antichități din București.⁴ Sporesc dovezile continuității. Se știe locul și sunt suficiente urme ale cetății dacice din secolele VI-V înainte de era creștină. Iar romanii s-au transportat destul prin Monor, făcând legătura între castrele de la Brâncovenești și Orheiul Bistriței. Mai mult. Au avut și un turn de pază în vârful dealului Braniștea, identificat mai recent și care așteaptă să fie studiat arheologic.⁵ Poate de aici interesul și pasiunea pentru arheologie în zonă a lui Aurel Filimon. Romanii și-au pierdut pe aici și o lampă de pământ ars, piesă valoroasă care se află în Muzeul de Istorie din Cluj.⁶ Presupunem că au mai lăsat pe lângă limba latină, urmași și spițe de neamuri, inclusiv numele satului și Izvorului provenind din Mona-tis și Lux-cis și Lutum-i.

Un singur fapt se mai reține în contextul comunicării: în februarie 1849, în confruntarea cu armatele lui Bem, trimise ca să răzbune tentativa de omor asupra generalului, după o noapte de măcel ca în cea a sfântului Bartolomeu, în sat au rămas bărbați vii mai puțini decât morții din jurul cazărmii, a școlii triviale și a bisericii greco-catolice. Au murit mulți, dar dușmanii străini în zorii zilei au părăsit Monorul. Despre asemenea evenimente care s-au petrecut pe mapamond, Andrei Pippidi, nepotul celui care elogia satul românesc, scrie că: „...există în istoria omenirii ceasuri de cumpănă în care o atitudine are valoare morală exemplară pe care n-o poate șterge trecerea vremii.”⁷

³ Vezi *Harta*, în „Dacia”, vol. V-VI, 1935-1936. Buc., M.N.R., 1938, p. VIII.

⁴ Vezi Dorin Popescu, *Două topoare de bronz în România*, în „Revista Istorică Română”, vol. VII. Buc., Muzeul Național de Antichități, 1938, p. 193.

⁵ Vezi István Ferenczi, *Limeas-ul Daciei Porolissensis între Valea Zagrei și Valea Mureșului*, în „Sargetia”, XI-XII, Anuarul Muzeului din Deva, 1974, p. 286.

⁶ Vezi George Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-vestul Transilvaniei*, în „File de Istorie”, vol. VI. Bistrița, Editor Muzeul Județean, 1989, p. 19.

⁷ Andrei Pippidi, *Asasinarea unui popor*, în „România literară”, Buc., 2001, nr. 7, p. 22.

La vreo câteva decenii de la acele tragice evenimente, a ajuns în Monor un străin pe nume Avram Filimon, de pe meleaguri hunedorene, și s-a căsătorit cu o fată frumoasă din neam bogat și de însemnată tradiție culturală, Veronica Bejan, iar la 6 martie 1891 s-a născut fiul lor, Aurel. (Sigur după mamă numele fiicei lui, Veronica Filimon.)

Familia Bejan era bine așezată în glia satului, în care deținea culmea de peste vale. Îndată după deschiderea învățământului trivial în sat, în 1763, începe ridicarea la învățătură mai înaltă a monorenilor. Între aceștia e și Grigore Bejan, pregătit în sistemul școlilor grănicerești năsăudene și încununat în final cu diploma de învățător a vestitului institut *Pedagogium* din Praga. El va deveni din 1820 organizatorul învățământului românesc de la Orlat în cele 82 de sate care formau Regimentul I grăniceresc.⁸ Dovadă că pe teritoriul acestuia, în satul Jina, i s-a născut fiul Nicolae. Acesta foarte de tânăr ajunge între colaboratorii comandantului Regimentului II năsăudean, colonelul Urban, fiind absolvent al Institutului militar din Năsăud, pe care îl terminase cu calificativul „Eminentes als Premianten”. Se crede că în groaznică noapte de la Monor din 1849, a fost între luptătorii consăteni, și se mai crede că acea ușoară infirmitate la picior pe care a purtat-o toată viața, de atunci a avut-o. După revoluție Nicolae Bejan a fost un timp învățător, apoi subprefect al Văii Bârgăului, iar în 1861, la înființarea Districtului administrativ românesc al foștilor grăniceri din Năsăud, ajunge protonotarul acestuia. Autoritatea și competența lui au fost desăvârșite în acest domeniu, dăruit până la sacrificii personale. Altfel, spune despre el Florian Porcius, putând să fie cel mai mare istoriograf al grănicerimei năsăudene. El era socrul lui Ion Pop Reteganul și în anii grei de orbire a acestuia a trăit câtva timp în Monor la familia Bejan.⁹ În aceste condiții îl cunoscuse copilul Aurel Filimon pe unchiul, dascălul, scriitorul și folcloristul vestit al Transilvaniei. La rându-i Nicolae Bejan se va stinge la 9 ani după ginere, la Reteag în 1914, unde este înmormântat. Au mai fost și alții în neamul acesta monorean care avură înrâuriri asupra precocelui școlar, cum îl caracteriză pe Aurel dascălii „trivialei”, el având prilejul s-o parcurgă până la capăt. Unii din ei s-au afirmat ca învățători, militari, ingineri. Iar în ierarhii administrative, cel mai înalt grad l-a ajuns Francisc Bejan - ministru subsecretar de stat la Ministerul Înzeestrării Armatei. De fapt, marile

⁸ Vezi Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. I. Bistrița, C.J.C.E.S., 1973, pp. 187-188.

⁹ *Ibidem*, pp. 205-206.

evenimente culturale de la Monor din 1936, având în centru inaugurarea Monumentului Eroilor din mijlocul satului - existent și astăzi - au avut ca protagoniști pe verii acestuia, Aurel și Francisc, din familia Bejan din Monor.

Un capitol sau numai un paragraf cu titlul *Aurel Filimon și Monorul* ar fi greu de scris și sărac. Invers așezați termenii titlului, se poate schița o introducere în genul paginilor de mai sus. Fiindcă lui nu i-a îngăduit destinul de a fi dascăl, preot, notar, profesii cu care s-ar fi întors în sat. El era un căutător, un descoperitor. Minte lui iscoditoare și inventivă avea nevoie de desfășurare în timp și spațiu vaste.¹⁰ Iar dacă ar fi rămas la București, energia intelectuală ar fi fost cheltuită cu rezultate mai mari pe domenii restrânse. Dar nicăieri nu și-ar fi manifestat mai deplin aptitudinile multiple de cititor ca la Târgu-Mureș, unde era de clădit cultural enorm de mult după Marea Unire, întru eliberarea și desfășurarea spiritualității românești. Asta, și pentru acele însușiri ale lui de a construi instituții, de a colecționa și de a sistematiza în ele valori culturale scoase din adâncurile pământului și sufletului.¹¹ Credea și practica libertatea și egalitatea, afirmarea în spirit competitiv cu etniile conlocuitoare și istorice de pe spațiul daco-roman.

Gândesc că nici reversul n-ar fi fost mai fericit împlinit ca la Târgu-Mureș, respectiv gratitudinea, omagierea și consolidarea posterității spirituale a lui Aurel Filimon. La care Monorul contribuie memorial și emoțional cu reverberații sincere ale satului natal.

*) Între timp a apărut monografia *Pagini alese din istoria Monorului*, de semnatarul acestor rânduri (n.e.)

¹⁰ Vezi Teodor Tanco, *Ibidem*, vol. III, 1977, pp. 253-256.

¹¹ Vezi Teodor Tanco, *Dicționar literar 1639-1997 al jud. Bistrița-Năsăud*, Cluj-N., Edit. V.R.R., 1998, pp. 151-153.

CONSACRARE ȘI DESTIN

Aurelia Veronica Filimon

„Temelia de existență și consolidare a unui Neam este nu numai prosperitatea economică, dar și lumina și căldura pe care o dă cultura.” Sunt cuvintele lui Aurel Filimon, inițiatorul și organizatorul Muzeului de Arheologie și Etnografie și directorul de odinioară al Bibliotecii orașenești din Tg.-Mureș. Cuvinte care au călăuzit întreaga sa activitate, în continuă căutare de lumină.

Sunt personalități care, chiar după dispariția lor fizică, continuă să fie prezente prin opera realizată și lăsată urmașilor. Un asemenea om a fost Aurel Filimon. Într-o existență relativ scurtă, el a muncit, a vibrat, a acționat și a ars - neînțeles și nesprijinit de contemporani - pentru realizarea unui ideal și a unui crez înalt. Au trebuit să treacă decenii după dispariția sa pentru ca strădaniile, munca, abnegația și dăruirea până la sacrificiu în slujba unui scop nobil să fie prețuite de urmași.

În momentul de față, e timpul să ne întoarcem cu gândul - cei ce l-am cunoscut - la principalele etape ale vieții sale și la multiplele probleme care l-au preocupat. Datorită modestiei sale înnăscute și a unei severe discipline morale de care era pătruns, chiar noi, cei mai apropiați lui, întâmpinăm o oarecare greutate în reconstituirea biografiei, a preocupărilor, realizărilor, a înfrângerilor și suferințelor, fiindcă amănuntele asupra acestor probleme personale erau reduse sau lipseau cu desăvârșire în relatările sale.

După anii copilăriei, petrecuți în mediul patriarhal al micului oraș Bistrița, în prag de secol, ca unic copil al unui modest funcționar de stat, urmează studiile liceale la Deva, apoi cele superioare la Budapesta și Berlin. Trăiește apoi agitatul răstimp al primului război mondial la București. Principala perioadă de creație, de realizare și de luptă a vieții sale este epoca interbelică, când, fiind în serviciul Primăriei Tg.-Mureș, colecționează material etnografic, prin săpăturile arheologice deshumează vestigiile unui străvechi trecut și creează Muzeul de Arheologie și Etnografie din Târgu-Mureș. Tot

astfel și secția română a Bibliotecii Municipale din acest oraș. Dar, în cele ce urmează, să vedem detaliile acestei evoluții.¹

Născut la 6 martie 1891 în comuna Monor (județul Bistrița-Năsăud), din părinții Avram Filimon, originar din comuna Rapoltu-Mare (județul Hunedoara) și Veronica Filimon, născută Bejan, dintr-o străveche familie din Monor, urmează clasele primare și cele patru clase gimnaziale la școala civilă din Bistrița. Își continuă studiile la Școala Normală din Deva, pe care o absolvă în anul 1910. În această școală s-a distins ca elev eminent la studii, și chiar din ultimii ani petrecuți aici s-a interesat în mod deosebit de studiul istoriei, cu specială privire asupra arheologiei și etnografiei. Fiind încă elev, la numai 17 ani, îl vedem într-o fotografie în mijlocul colecțiilor sale proprii, obiecte care reflectă trecutul îndepărtat al pământului natal. La Deva, s-a remarcat până și în activitatea sportivă a școlii, obținând locul întâi la un concurs de atletism, premiat printr-un ceas de buzunar din argint cu inscripția evenimentului și a numelui său. Multilateralitatea talentelor sale s-a exteriorizat și într-o serie de picturi în acuarelă, apreciabile artistic, executate tot în această perioadă.

După absolvirea școlii normale, îl găsim, în anul 1910, învățător la Vișeu de Sus în Maramureș, unde, chiar din primul an al activității sale, a studiat comorile folclorului, deosebit de bogat din această regiune - impresionat de frumusețea și originalitatea acestui tezaur spiritual. Încă din anul 1912 Aurel Filimon figurează în lista abonaților revistei „Etnographia” de la Budapesta, în paginile căreia se publică un concurs organizat de secțiunea maghiară a Asociației Internaționale de Folclor („Folklore Fellows”), pentru colecționarea relicvelor de literatură populară, credințe și superstiții. Se anunță că lucrarea premiată va fi publicată în revistă.² Aurel Filimon își trimite la acest concurs colecțiile de folclor românesc **Superstiții, descântece și farmece** adunate din zona Bistriței, care sunt publicate în prestigioasa revistă amintită, într-o serie de

¹ Prezenta notă biografică nu conține în mod uniform în extensie amănunte despre toate activitățile desfășurate în diferitele perioade ale vieții lui, datorită faptului că volumul de față cuprinde studii detaliate privind prezentarea sa ca arheolog, muzeograf și bibliolog.

² „Etnographia”, VIII (1912) nr. 4, p. 1.

apariții începând cu nr. 6 din anul 1912.³ Publicarea studiului ne face să presupunem câștigarea concursului. Studiul s-a bucurat de un deosebit interes tocmai prin noutatea informației și a conținutului, fiind apreciat de specialiști. În paginile aceleiași reviste⁴ profesorul Constantin Sulică evidențiază valoarea deosebită a lucrării, de asemenea studiul este recenzat și de presa românească din Transilvania în coloanele revistei „Transilvania”⁵. Se fac referiri la această culegere, mult mai târziu, și într-o lucrare de dermatologie populară apărută în anul 1940.⁶

Din inițiativa și recomandarea profesorului universitar Gyula Sebestyén, președintele Societății Maghiare de Etnografie (Magyar Néprajzi Társaság), tânărul cercetător Aurel Filimon a fost primit, în anul 1912, membru al acestei societăți. Înalta distincție, primită la vârsta de 21 de ani, i-a dat un imbold pentru continuarea activității sale de colecționare a comorilor literaturii populare. Proiectele sale în această direcție se oglindesc în corespondența cu academicianul Ion Bianu, directorul Bibliotecii Academiei Române din București.⁷ Într-o scrisoare, datată la 12 martie 1913 în Vișeu de Sus, îi aduce la cunoștință lui I. Bianu că posedă o colecție de folclor maramureșean adunată din zona Vișeuului și Izei, cerând sprijin pentru tipărirea acesteia. Totodată îl roagă să-i trimită lucrările de folclor maramureșean apărute anterior, ale lui Al. Țiplea și Tit Bud. Răspunsul prompt al lui I. Bianu dovedește atenția acordată cercetărilor folclorice ale tânărului Aurel Filimon.⁸ Cu toate acestea, el nu va lua măsuri în vederea tipării materialului propus. O motivație posibilă o găsim în corespondența Bianu-Bârlea, păstrată la Biblioteca Academiei. Din schimbul de scrisori cu preotul capelan din Ieud, Ion Bârlea, luăm cunoștință de existența unei alte colecții de folclor maramureșean, a acestuia, în colaborare

³ Filimon, A.: *Besztercevidéki oláh babonák* (Superstiții din zona Bistriței). „Etnographia”, VIII (1912), p. 343-348; Filimon, A.: *A besztercevidéki oláh ráolvasások és romlások* (Descîntece și farmece din zona Bistriței); „Etnographia”, IX (1913), p. 95-103; 167-169; 227-234; 348-357.

⁴ Sulica Sz. *Egy régi ráolvassárról*. „Etnographia” X (1914) p. 254-256.

⁵ *Bozgoane din ținutul Bistrița*. „Transilvania”, 45 (1914) nr. 1, p. 38.

⁶ Berde K. *A magyar nép dermatológiája*. (Dermatologie populară maghiară) Bp. 1940.

⁷ Corespondență înregistrată la Biblioteca Academiei RSR, Secția manuscrise.

⁸ Cele două lucrări primite au fost păstrate în biblioteca personală până astăzi.

cu Tiberiu Brediceanu și Béla Bartok. Ion Bianu făcuse promisiuni de editare a lor. În scrisoarea din 25 martie 1913, I. Bârlea, aflând de intenția conducerii Academiei Române de a edita colecția lui Aurel Filimon, scrie următoarele lui I. Bianu: „ (...) foarte Vă rog (...) să nu o tipăriți până nu va apare colecția mea împreună cu melodiile strânse de Brediceanu și Bartok, căci altminterea voi fi în încurcătură foarte mare”. Iar într-o scrisoare a lui I. Bârlea, din 22 mai 1913, către I. Bianu se precizează⁹: „(...) colecția lui Aurel Filimon e bogată, dar nu-i selecționată, e lucru mult cu ea. Poate cu vremea, în alt volum, dacă va apărea al meu”.¹⁰ Deși, în scrisoarea din 15 octombrie 1913, adresată lui I. Bianu, Aurel Filimon anunță că materialul său este sistematizat și pregătit pentru tipărire, totuși culegerea nu a apărut. Această valoroasă antologie nu a văzut lumina tiparului până în ziua de azi. Ar fi o datorie a generației noastre ca, măcar acum, acest material-document al unei străvechi civilizații să fie adus în circuitul actual științific. Recitind astăzi această culegere, ne surprinde bogăția materialului adunat, dragostea și prețuirea pentru comorile spirituale ale poporului nostru, efortul concentrat care a permis ca, într-o perioadă scurtă, să fie strâns și sistematizat un material de asemenea amploare, de acest tânăr de-abia ieșit de pe băncile școlii.

Culegerea de folclor maramureșean a lui A. Filimon, constituită din 2718 piese, pare să fie cel mai cuprinzător material adunat până acum. Colecția este alcătuită din trei volume:

1. **Poezii populare din Maramureș**
2. **Basme în versuri, basme în proză**
3. **Credințe, descântece și farmece din județele Bistrița, Solnoc-Dobâca, Sălaj, Cojocna și Maramureș**

Poezii populare din Maramureș însumează un număr de 1749 de piese folclorice, culese din comunele: Vișeu de Sus, Vișeu de Mijloc, Vișeu de Jos, Borșa, Moisei, Leordina, Petrova, Săcel, Dragomirești. Lucrarea este structurată în următoarele capitole: I. Cântări vitejești și balade (53 de piese); II. Cântări de dragoste (601); III. Doine de jale (318); IV. Cântări militare (157); V. Cântări diverse (195); VI. Strigături (338); VII. Colinde (60); VIII. Religioase

⁹ Pop, D. *Folcloristica Maramureșului*. Buc, 1970, p. 106.

¹⁰ Culegerea lui I. Bârlea a fost publicată în 1926.

(6); IX. Cântări de înmormântare (14); X. Jocuri de copii; XI. Nunta; XII. Înmormântarea (Obiceiuri) XII. Glosar.

Culegerea **Basme în versuri, basme în proză** cuprinde 71 de piese. În studiul introductiv al manuscrisului, referitor la basmele în versuri, A. Filimon arată că „nici-o colecție de folclor nu cunoaște aceste produse”.¹¹ Din colecție s-a publicat mai târziu un singur basm, în „Convorbiri literare” din anul 1915, sub titlul **Omul sărac și dracul**.

Culegerea **Credințe, descântece și farmece din județele Bistrița, Solnoc-Dobâca, Sălaj, Cojocna și Maramureș**, adunate în 34 de comune, cuprinde 898 de piese folclorice, încadrate în următoarele capitole: I. Superstiții din Maramureș; II. Superstiții din județele Solnoc-Dobâca, Sălaj, Bistrița; III. Descântece, desfaceri; IV. Farmece, vrăji. Din această colecție, materialul cules în județul Bistrița a fost publicat - după cum am văzut - în limba maghiară, în anii 1912-1913 în revista „Etnographia” de la Budapesta, având și meritul de a fi popularizat tezaurul folcloric românesc în literatura de specialitate maghiară a timpului.

Adânc implicat sufletește în cultura spirituală a poporului său, Aurel Filimon nu aborda acest inepuizabil tezaur folcloric doar prin prisma curiozității științifice, cu ochii reci ai specialistului, ci cu o profundă participare afectivă; balada cea mai apropiată de sufletul său era „Fata de român când își pierde oile” și o cânta adesea, acompaniindu-se cu vioara. Din articolul său despre această baladă¹² aflăm că: „este o alegorizare a unor dureri naționale”, cei care și-au pierdut ce aveau mai scump căutându-și alinare în textul și în melodia plină de durere seculară, poate chiar milenară.

În toamna anului 1913, îl aflăm pe Aurel Filimon la Budapesta, unde frecventează cursurile de istorie, filologie și științele naturale ale universității din acest oraș. Este remarcat aici de profesorii săi: folcloristul Gyula Sebestyén, orientalistul Vámbéry Armin, istoricul și arheologul József Hamper, personalități care au avut un rol important în orientarea și formarea sa științifică. Ca o dovadă a prețuirii profesorilor săi, este încadrat în colectivul științific al Muzeului Național de Etnografie din Budapesta, dându-i-se posibilitatea ca, pe lângă studiile teoretice, să desfășoare și o muncă de studii pe

¹¹ *Manuscris* în posesia familiei Filimon.

¹² „Progres și Cultură”, 2 (1934) nr. 6. p. 25-28.

teren. I se acordă, de asemenea, posibilitatea de audiere a unor cursuri de specialitate la Universitatea din Berlin. De fapt, acești ani, din 1911 până în 1914 au fost pentru Aurel Filimon, tânărul plin de elan și idealuri înalte, ani fructuoși, de ferventă activitate și bun prilej de perfecționare. Perioada corespunde și cu desăvârșirea studiilor sale lingvistice. Încă la școala medie din Bistrița și-a însușit la perfecție limbile germană și maghiară, studiind de asemenea limba latină și limbi moderne ca franceza și engleza. Mai târziu, sub influența studiilor orientalistice cu profesorul universitar Vámbéry Armin, se inițiază în limba ebraică, greaca veche și limba Țiganilor.¹³ După cum reiese din documente păstrate în arhiva familiei, în această perioadă a devenit membru al unor societăți științifice, ca: Societatea Maghiară de Științe Naturale (Magyar Természettudományi Társulat) și Societatea Maghiară de Geologie (Magyarhoni Földtani Társulat).

Urmând exemplul altor intelectuali români ai acelor timpuri, în 1914, odată cu declanșarea primului război mondial, a părăsit universitatea și funcția sa la Muzeul Național de Etnografie din Budapesta și a trecut în România. La munca de cercetare nu a renunțat însă. La București devine asistentul profesorului Al. Tzigara-Samurçaș și secretar la Muzeul de Etnografie și Artă Națională. În certificatul eliberat de muzeu la 28 mai 1919, se atestă de către directorul Tzigara-Samurçaș că în timpul încadrării sale la acest muzeu, în perioada 1914-1917, Aurel Filimon s-a distins prin priceperea și râvna depuse în împlinirea funcțiunii sale.

După intrarea României în război, în septembrie 1916, îl însoțește pe directorul muzeului într-o misiune de ocrotire și inventariere a patrimoniului muzeal din teritoriile ocupate de armata română, din însărcinarea Ministerului de Război.¹⁴ În urma inventarierii obiectelor de artă din Brașov, lăsate în paza autorităților militare române, îi găsim la Sfântu Gheorghe, la Muzeul Secuiesc de aici. Aurel Filimon a fost însărcinat, în baza autorizației comandamentului general militar, cu inventarierea, orânduirea și păstrarea bogatelor colecții aflate acolo. Rapoartele sale constată starea intactă a colecțiilor, fapt confirmat și de o

¹³ În biblioteca sa personală păstra chiar o gramatică a limbii Țiganilor.

¹⁴ Tzigara-Samurçaș, Al. *Contribuție la istoricul Muzeului secuiesc*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, Sf. Gheorghe. 1929, p. 32-34.

serie de articole din revistele de specialitate de la Budapesta.¹⁵ Mai târziu, în revista „Muzeumi és Könyvtári Értésítő” (Buletinul muzeelor și a bibliotecilor) din 1917 nr. 1 p.45, se fac aprecieri privind comportarea autorităților române: „Tzigara-Samurcaș, director de muzeu din București, s-a dovedit a fi un om de cultură și de moralitate europeană, a luat în grija sa întregul tezaur muzeal și de arhivă, în calitatea sa de reprezentant al guvernului român”. Acesta a intrat în funcția sa din Brașov cu următoarele cuvinte caracteristice: „...am primit însărcinarea să inventariez, să păstrez și să apăr toate comorile culturale, chiar și împotriva soldaților noștri și îmi dau cuvântul că n-am să duc nimic de aici”. Cât a stat la Brașov și-a respectat cu credință cuvântul. A ordonat inventarierea tuturor comorilor muzeale și arhivistice, așezându-le sub pază militară.

Unul dintre executorii acestui program, în acord cu principiile de drept internațional, dovedind o înaltă atitudine de respect pentru patrimoniul cultural, a fost Aurel Filimon, atitudine confirmată de însuși Tzigara-Samurcaș în articolul mai sus citat.¹⁶ Acest mare ctitor al muzeografiei românești aduce la cunoștință că inventarierea, organizarea și păstrarea intactă a colecțiilor Muzeului din Sfântu Gheorghe se datorează secretarului și colaboratorului său Aurel Filimon.

Sentimentele de apropiată prietenie, îndrumarea profesională și principiul de organizare muzeografică ale directorului său¹⁷ l-au însoțit pe Aurel Filimon în toată activitatea ulterioară. Atașamentul și prețuirea sinceră, aprecierea meritelor sale științifice s-au reflectat în relațiile lor personale permanente, în corespondența lor și în dedicarea afectuoasă a unor lucrări apărute.¹⁸

În această perioadă Aurel Filimon a cunoscut un mare număr de oameni de seamă ai culturii românești printre care pe: Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Octavian Goga, Simion Mehedinți, Ion Andrișescu, Alexandru Rosetti, Dimitrie Gusti și alții, care au influențat pozitiv orientarea sa științifică, personalități cu care a întreținut legături prin contactele personale directe,

¹⁵ Muzeumi és Könyvtári Értésítő. 10 (1916) p. 181.

¹⁶ Tzigara-Samurcaș, Al. *op.cit.*, p.33.

¹⁷ Șirato, Fr. *Muzeul de Artă Națională*. În: „Boabe de grâu”. 3 (1932) nr. 3-4, p. 74.

¹⁸ Corespondență în posesia familiei Filimon.

unele dăinuind până la sfârșitul vieții sale. O astfel de prietenie a fost cea, de o viață întreagă, cu Octavian Goga, întreținută printr-un viu schimb de scrisori, prin trimiterea cu dedicație a volumelor apărute, prin dăruirea de fotografii și vizite cu toate ocaziile trecerii poetului prin Târgu-Mureș sau a lui Aurel Filimon pe la București. Chiar doamna Veturia Goga îi purta sentimente de adâncă stimă și prietenie. Când am vizitat-o la Ciucea în anul 1972, m-a condus în casa cu colecțiile de artă populară din grădina Castelului, spunându-mi că toate aceste comori au fost adunate de Aurel Filimon. Mi-a mai vorbit și de o scrisoare a lui pe care o păstrează în arhiva de la Ciucea. În timpul războiului, după distrugerea locuinței noastre din București prin bombardamentul din 4 aprilie 1944, ne-am refugiat la Rapoltu Mare (județul Hunedoara), unde doamna Veturia Goga ne-a vizitat, admirând pietrele funerare, basoreliefurile în piatră și alte vestigii de proveniență romană descoperite prin împrejurimi de Aurel Filimon.

La 1 noiembrie 1917, după intrarea trupelor de ocupație germane în București, a fost arestat ca cetățean austro-ungar transfug, considerat dezertor, deferit închisorilor militare din Sibiu și Cluj, de unde a fost eliberat și încadrat în armata austro-ungară, într-o unitate militară cu sediul în Târgu-Mureș, până la demobilizarea generală din 1918.

Prin căsătoria sa, se stabilește definitiv la Târgu-Mureș, începându-și activitatea culturală chiar din primii ani postbelici, în Târgu-Mureșul acelor zile, el a găsit un teren prielnic, fiindcă, așa cum reiese din presa locală a timpului, în oraș nu exista un muzeu cu caracter științific.¹⁹ La intervenția lui Aurel Filimon, în anul 1920, ministrul Trancu-Iași acordă pentru înființarea unui muzeu de artă populară românească și secuiască suma de 25.000 lei. Din ziarul „Tükör” (Oglinda), aflăm că Aurel Filimon este însărcinat cu organizarea acestui muzeu, cât și cu conducerea secției românești a bibliotecii orășenești, pentru completarea căreia, tot la intervenția sa personală, s-au trimis de la București mai multe mii de volume de literatură românească.²⁰ Opera de organizare a muzeului a fost sprijinită și de presa muncitorească locală. În paginile ziarului „Marosvölgyi Munkás” (Muncitorul din Valea Mureșului)

¹⁹ „Tükör”, 8 (1920) nr. 7 din 15 febr. p. 1.

²⁰ *Idem*, 9 (1921) nr. 8 din 8 mai, p. 4.

autoritățile locale sunt criticate pentru lipsa lor de interes și de sprijin material privind crearea unui muzeu local.²¹

Aurel Filimon propune constituirea unui muzeu de arheologie și etnografie și cu ocazia Adunării generale a Asociației pentru literatura română și cultura poporului român, care a avut loc la 1 decembrie 1920. Primăria municipiului Tg.-Mureș îl numește custode al muzeului nou înființat la data de 1 mai 1921,²² și totodată comunică și despărțământului Astrei²³ că se organizează un muzeu în oraș. Din acest moment începe munca lui de colecționare asiduă a obiectelor de arheologie și de artă populară, care vor forma temelia și colecția de bază a muzeului de astăzi.

Personalitate complexă ca arheolog și etnograf, de numele lui se leagă descoperiri, astăzi de o mare însemnătate științifică, intrate în circuitul științific european, precum cele din comuna primitivă și perioada prefeudală de la Lechința de Mureș, depozitul bronzului hallstattian de la Suseni, comunicat în revista „Dacia”.²⁴ A efectuat săpături arheologice și la Cristești,²⁵ scoțând la iveală așezarea romană de aici. Capul Junonei sculptat în alabastru descoperit aici de către Aurel Filimon este trimis peste hotare la expoziții arheologice internaționale, iar fibula de la Suseni este emblema muzeului județean de astăzi.

În munca de colecționare a materialului muzeologic întâmpină mari greutăți, atât din cauza lipsei bazei materiale, cât și din cauza stării de înapoiere a drumurilor. Cu banii săi proprii și-a cumpărat un cal și o trăsură, cu care cutreiera satele zonei Mureșului și, de fiecare dată, din aceste deplasări se întorcea cu achiziții prețioase. În cursul acestor cercetări, a avut ocazia să stabilească analogia între obiectele din îndepărtata antichitate scoase la lumină prin săpăturile arheologice și cele ale populației acelor locuri, folosite actual. Numeroase asemenea „survivanțe” cum le numea el, îl duceau la concluzia continuității vieții poporului român pe meleagurile mureșene. Această

²¹ „Marosvölgyi Munkás”, 2 (1921) nr. 20 din 15 mai, p. 4.

²² Dispoziția nr. 368/1921. În: Memoriul lui A. Filimon adresat Primăriei cu nr. 4345/1934.

²³ Adresa nr. 4008/1921 în același „Memoriu”.

²⁴ Filimon, A., *Le dépôt en bronze de Suseni*. „Dacia”, 1 (1924), p. 343-358.

²⁵ Filimon, A. *Cristești (Sangidava?)* „Revista de preistorie și antichități naționale”; Buc. II-IV, 1940.

descoperire personală a fost temeiul întregii sale munci de cercetare. Lucrările, conferințele, comunicările, expozițiile sale de mai târziu, vor fi axate toate pe această idee majoră a continuității elementului daco-roman în Transilvania și susținerea ei va fi motivarea activității sale neobosite de o viață.

Dragostea pentru vechiul port popular din satul său natal izvorăște din convingerea că aceste veșminte păstrează reminiscențele unei culturi materiale străvechi. De aceea, cu ocazia unor manifestări culturale el însuși îmbrăca acest costum. Portul popular este, după părerea sa, un argument de continuitate. În articolul *Urme dacice. Etnografie și arheologie mureșană*,²⁶ descrie acest port: „Bărbații au pe cap „Colop” lat, înfășurat cu câte 4-7 rânduri de „Zale” făcute din alamă - cureaua sau „chimirul” decorat cu un șir de „prășnele” ornamentale cu motive corespunzătoare epocii bronzului (discuri solare). În curea, ocupă loc într-o teacă de lemn, cuțitul lung cu plăsele de alamă (...) legat de un șir de zale ce se înfășoară pe lângă curea. La mână „toiagul” sau „băltagul” făcut tot din alamă, iară pe degete inelul de mire cu un cap lat și mare ornamentat cu motive din epoca bronzului. Ce sunt aceste prășnele în jurul curelei? Tradiția cultului solar, reprezentând mersul soarelui”. Iar în articolul *Jocul călușerilor*²⁷ scrie că aceste podoabe sunt „reminescențe directe a simbolurilor solare”.

Consăteanul lui, scriitorul Teodor Tanco, în lucrarea sa „Virtus Romana Rediviva”,²⁸ amintește că l-a văzut îmbrăcat astfel pe Aurel Filimon cu ocazia unei festivități din Monor în anul 1936, prins și într-o fotografie cu „valoarea documentară azi, atât pentru îmbrăcămintea înfățișată, cât și pentru omul care a purtat-o”. Mai departe T. Tanco scrie: „Ceea ce ne înfățișează fotografia este o lecție, un apel adresat locuitorilor și tuturor românilor din satele prezente la serbările din Monor întru păstrarea nu numai a limbii și obiceiurilor din trecut ci și a portului strămoșesc. În fața înaltelor autorități ministeriale și a celor județene, în primul rând a miilor de țărani, Aurel Filimon, cărturar și om în plină maturitate, a îmbrăcat costumul sărbătoresc al locuitorilor din sat și în acesta a luat loc în tribuna oficială și a participat la serbări”.²⁹ Tot cu acest costum participă Aurel Filimon, împreună cu soția, îmbrăcată tot în portul

²⁶ „Glasul Mureșului”, 2 (1935) nr. 19 din 7 aprilie și nr. 20 din 14 aprilie.

²⁷ „Jar și slovă”, 1 (1937) nr. 3-6, p. 13-17.

²⁸ Tanco, T. *Virtus Romana Rediviva*, Vol. III. Bistrița, 1977, p. 255.

²⁹ Tanco, T. **op. cit.** vol. IV, pp. 116-117.

popular vechi, în anul 1937, la Expoziția - Târg de la București organizată de Liga Națională a Femeilor Române, unde, la concursul de costume populare, obține premiul întâi.

Preocuparea sa pentru aducerea trecutului în fața prezentului s-a exteriorizat și în organizarea unor conducte etnografice. Ideea organizării unor programe etnografice datează încă din anul 1923, când, la adunarea de constituire a Societății de Istorie, Arheologie și Etnografie din Târgu-Mureș,³⁰ propune să se organizeze o asemenea manifestare cu program etnografic, la care să se prezinte jocuri populare vechi din satele județului. În anul 1934, cu ocazia Congresului Astrei la Târgu-Mureș,³¹ în prezența unor oameni de cultură de seamă ca: Sextil Pușcariu, Octavian Goga, G. Bogdan-Duică, Dimitrie Gusti, Iuliu Hașeganu, Emanoil Bucuță, Ion Agîrbiceanu, la marele conduct etnografic inițiat de Ion Bozdog și Eugen Nicoară din Reghin la care au participat peste 6000 de săteni din 50 de comune ale județului Mureș, printre care organizatori se numără și Aurel Filimon cu prezentarea unei nunți tradiționale țărănești și a jocului călușerilor, din comunele Săcal, Deleni, Rîpa, Lueriu, joc care l-a preocupat mult ca origine, persistență și durabilitate de-a lungul secolelor, așa cum reiese din articolul său **Jocul călușerilor**.³² „Părerea mea este că jocul călușerilor este un joc exclusiv solar, formându-se încă din neolitic, jucat cu un rol important atribuit calului, de unde și-a luat numele”. În anul 1936 în cadrul „Lunei Târgu-Mureșului” a organizat, în colaborare cu Conservatorul de Muzică din localitate, în Sala mare a Palatului Culturii, o serată etnografică cu „dansuri și muzică sătească” din regiunea Mureșului, mult apreciată de public.³³

Așa cum am arătat mai sus, muzeul exista în fapt, ca instituție, încă din 1921³⁴, ceea ce se confirmă și prin dările de seamă ale primarului din anii 1924

³⁰ Procesul verbal din 15 sept. 1923 de constituire a Societății de Istorie, Arheologie și Etnografie din Tg.-Mureș (în arhiva Muzeului județean).

³¹ *Congresul Astrei la Tg.-Mureș*. „Gazeta Mureșului”, 4 (1934) nr. 32 din 16 sept. p. 1.

³² Filimon A. *Jocul călușerilor* „Jar și slovă”, 1 (1937) nr. 3-6, pp. 13-17.

³³ Dandea, E.: *Dare de seamă despre starea generală a Municipiului Tg. Mureș și activitatea administrativă în anul 1936*. Tg.-Mureș, A XV, 1936, p. 37.

³⁴ Dispoziția primăriei nr. 368/1921.

și 1925. În documentul din 1924³⁵ se menționează: „Pentru a da un avânt culturii românești s-a înființat pe lângă mari greutăți, sub conducerea harnicului nostru bibliotecar Aurel Filimon, în edificiul Palatului Cultural, un muzeu de istorie, arheologie și etnografie, având menirea de a concentra aici toate monumentele și documentele de viață culturală de pe teritoriul județului nostru... Muzeul de prezentare are trei secții și anume: arheologie, etnografie și bisericească, numărând peste 1000 de piese, între care se găsesc și unele exemplare unice”. „Cu un an mai târziu **Darea de seamă...**”³⁶ consemnează că activitatea muzeului de arheologie și etnografie s-a desfășurat prin „agilitatea harnicului director Aurel Filimon”, și că fondul muzeistic a crescut prin achiziționarea obiectelor de artă populară și arheologie, făcându-se săpături la Cristești, Maiorești, Crăciunești. Și mai departe: „s-au făcut mai multe cercetări, la Sovata și Deda aflându-se urme dace, iar la Idicel, pe dealul Spitzberg, s-au aflat „urmele unei cetăți necunoscute (...) Săpături s-au mai făcut la Căpușul de Câmpie, de unde s-au adus mai multe vase romane și alte fragmente. Săpături mai sistematice s-au făcut la Crăciunești. Aici s-a găsit o casă romană. Tot acolo s-au aflat obiecte în număr de 350 bucăți... În revista de arheologie redactată de Dl. V. Pârvan vor apare în curând studiile **Tezaurul de bronz de la Suseni și Pietre mitologice din Pănet** cari vor trata asupra acestei comori aflătoare în muzeul nostru; vor mai apare articole și despre rezultatul săpăturilor de la Cristești. Colecțiunea s-a mărit față de anul trecut cu 623 obiecte”³⁷.

Datorită muncii efectuate cu abnegație, în perioada 1921-1927, s-a acumulat un bogat material muzeal, însă fără o organizare a acestuia din lipsă de local, fonduri bănești și de personal. Pentru obținerea unui local în scopul expunerii materialului pentru public și pentru numirea unui personal administrativ al muzeului. Aurel Filimon duce o neobosită luptă cu autoritățile locale. În acest sens este relevant memoriul din 20 mai 1927 înaintat de el

³⁵ *Dare de seamă despre starea generală a orașului municipal Tg.-Mureș în anul 1924 și activitatea Consiliului din același an* Tg.-Mureș, A II 1924.

³⁶ *Dare de seama despre starea generală a orașului municipal Tg.-Mureș în anul 1925...* Tg.-Mureș, A III, 1925, pp. 54-55.

³⁷ *Ibidem*, p. 55.

prefectului județului³⁸, în care propune înființarea unui post de director, care să nu aibă alte atribuții decât problemele muzeului; acordarea unei subvenții anuale pentru săpături și material etnografic; rezolvarea problemei localului muzeului. Ca o confesie de credință, el scria: „Județul este locuit de români, unguri și sași. Adunarea obiectelor întrebuințate de dânșii în viața casnică de toate zilele, în primul rând, nu este altceva decât păstrarea prezentului pentru viitor, ca în viitor să se cunoască trecutul; în al doilea rând, etnografia nu este altceva decât dovada că formele și obiectele antichității s-au păstrat până în prezent, făcând dovadă de continuitate, de adaptare și influență a unui popor asupra altuia (...) Variațiunea tehnică de executare a motivelor este bogăția expresiunii, a dibăciei și a simțului estetic. Regretabil este că din zi în zi dispar aceste comori naționale și dovezi istorice prin înlocuirea lor cu altele noi, cumpărate în piață (...)

După concepția mea, Muzeul ar fi de arheologie și etnografie, adunând toate lucrurile în legătură cu aceste două ramuri de știință (...) Care trebuie să fie mijloacele ca muzeul să-și poată realiza acest scop?

Înainte de toate, trebuie organizat serviciul muzeologic, trebuie numit un director al muzeului care să se ocupe exclusiv cu interesele muzeologice (...) remunerat în așa fel ca persoana care va avea menirea să aibă încredințarea realizării să-și aibă existența asigurată (...) În perspectivă, creșterea muzeului va necesita și personal (...)

Mai greu de realizat ar fi problema localului. Pentru adăpostirea obiectelor adunate ar fi necesară o clădire specială. Trebuie să ne preocupe ideea realizării acestei clădiri, dacă nu astăzi, nu mâine, nu peste 2-3 ani, dar peste 5-10 ani, ne trebuie această clădire, unde să se poată instala în mod intuitiv un lapidariu, toate felurile de morminte ale diferitelor epoci, reconstituirea diferitelor tipuri de case preistorice, obiectele arheologice în mod cronologic și colecția etnografică.

Obiectele etnografice astăzi pot fi adunate, însă peste 5-10 ani nu, căci toate obiectele industriei casnice vor dispărea sub influența orașenească.

Așa că muzeul este necesitate de timp și împrejurări. Cât mai curând, căci mai târziu va fi, desigur, prea târziu”.

³⁸ Copie manuscrisă în posesia familiei Filimon.

Cu toate că aceste strădanii nu și-au găsit ecou în planurile cercurilor conducătoare județene și orășenești, totuși Aurel Filimon își continuă lupta într-un nou memoriu către primarul municipiului Tg.-Mureș, din data de 18 martie 1931.³⁹ Prezintă planul unui muzeu cu următoarele secții: arheologie, etnografie și științe naturale, fiindcă până la această dată înjghebase o colecție vastă de paleontologie, entomologie, un bogat ierbar de plante. Cere din nou subvenții pentru organizarea muzeului, propune amplasarea acestuia în localul din strada Horia.

Lipsa totală de sprijin din partea autorităților pentru acordarea unui local adecvat pentru muzeu preocupă și presa locală din acele timpuri. Ziarul „înainte”, din 2 oct. 1932, sub titlul: **În atenția primăriei. Muzeul arheologic** scria: „Neobositul director al micului muzeu de antichități de la Palatul Cultural, dl. A. Filimon, a strâns cu multă râvnă un material care constituie, nu numai pentru orașul nostru, dar chiar și pentru întreaga țară, un tezaur neprețuit (...) În ultimii ani Dumnealui a strâns atât material, încât unica sală din clădirea Palatului Cultural pusă la dispoziția muzeului a devenit neîncăpătoare. Pentru aceea, ar fi de dorit ca Primăria, căreia îi revine meritul de a poseda acest muzeu, unic în felul lui, să pună la dispoziția muzeului un local (...) pentru ca acest muzeu de mare valoare științifică să se bucure de un confort special. Ar mai fi de dorit ca, după aranjare, să se permită și accesul publicului interesat.

Chestiunea ar trebui să fie luată în serios, căci este păcat ca lucruri rare, cu pecetea epocilor cari le-au produs, să se neglijeze, după ce mâna harnică a colecționarului le-a scos la iveală”.

În sfârșit, ca un epilog al acestei neobosite strădanii, intervine voința și ajutorul lui N. Iorga, atunci prim-ministru, după cum aflăm din „Gazeta Mureșului”.⁴⁰ Cu ocazia unei audiențe a prefectului, N. Iorga cere ca „județul să pășească cât mai neîntârziat la organizarea unui muzeu județean... Cu ocazia ultimei sale vizite la Tg.-Mureș, dl. N. Iorga îndrăgostit fanatic al trecutului nostru, interesându-se de muzeul pe care îl credea deja înființat, a constatat cu surprindere, că el nu există și că neprețuitele vestigii pe care le văzuse și le

³⁹ Memoriu în arhiva Muzeului județean Mureș.

⁴⁰ *Chestiunea Muzeului de Antichități din Tg.-Mureș*. În: „Gazeta Mureșului”, II (1932) nr.3, din 24 ian. p. 1.

studiase acum câțiva ani, stăteau tot risipite în mansardele Palatului Cultural, nedate folosinței publice. Dorința strălucitului istoric și mare român, transmisă d-lui prefect se va traduce cât de curând în fapt”. Ca urmare, Primăria a cedat în sfârșit două săli în Palatul Cultural pentru expunerea obiectelor muzeului. Deschiderea inaugurală pentru public s-a făcut însă de-abia în luna aprilie 1934.

O serie de acte din anii 1929-1937 atestă inexplicabila prigoană îndreptată împotriva lui de către organele de conducere ale Primăriei. În locul sprijinului pe care era firesc să i-l acorde în opera de culturalizare, acestea au declanșat împotriva sa o neînchipuită serie de șicane meschine, care au mers până la excluderea sa din muzeul creat de el însuși. S-a ajuns astfel până și în fața autorităților judiciare, care, bineînțeles i-au dat o totală și perfectă satisfacție lui A. Filimon prin stabilirea adevărului și a drepturilor sale. În atacurile îndreptate împotriva lui, intriganții din Primărie s-au folosit chiar de unii membri ai acelei Societăți de Istorie, Arheologie și Etnografie pe care tocmai el o crease, cu scopul de a avea un sprijin în activitatea de culturalizare.

Aurel Filimon încă din prima tinerețe a început să colecționeze material paleontologic și diferite minerale, după cum reiese din fotografiile ce-l reprezintă în acel timp înconjurat de obiecte adunate de el. Mai târziu, la București și apoi la Tg.-Mureș cu ocazia excursiilor de colectare a obiectelor pentru muzeu, el descoperă și adună materialele formațiunilor geologice, floră și faună. Astfel colecțiile sale de „istorie naturală” provin din județele Muscel, Vâlcea, Dobrogea, Mureș, Cluj, Harghita, Hunedoara, Bihor și Maramureș.

În orele libere și de destindere, împreună cu copiii prietenilor și cei din familie - un adevărat cerc de tineri prieteni ai naturii - face excursii de colectare a insectelor și inițiere în prepararea pieselor adunate. Aceste excursii au rămas amintiri de neuitat, deosebit de interesante pentru copiii participanți cu echipament format din fileul de prins fluturi, cutii, flacoane și borcane pentru insecte, sticlute cu substanțe anestezice, ace, pliculețe din foiță, etc. Prin relațiile de schimb cu colecționari entomologi din străinătate, el ajunge să obțină exemplare de insecte și fluturi exotici de rară frumusețe.

După cum am văzut, ideea înființării unei secții de științe naturale la muzeul din Tg.-Mureș o exprimă încă în anul 1931. În 1934, Aurel Filimon organizează o expoziție cu colecțiile sale de științe naturale chiar în Palatul Cultural, în sala de lectură a bibliotecii. „Gazeta Mureșului” din 16 septembrie

1934 ne informează: „(...) colecția de insecte a D. Aurel Filimon, care cuprinde în sine peste 6000 de specii adunate exclusiv pe teritoriul orașului. Acest material expus este numai o parte din întreaga colecție care ne înfățișează bogăția naturii în cele mai pitorești culori (...)”

Cu ocazia expoziției din cadrul „Lunei Târgu-Mureșului”, în anul 1936 expune împreună cu colecțiile proprii de etnografie și cea de științe naturale. În broșura tipărită cu această ocazie, în care justifică ideea organizării expoziției, arată că îl preocupă gândul înființării unui muzeu cu mai multe secții, - arheologie, etnografie și de istorie naturală - cu săli de studii pentru elevi și pentru publicul larg din cadrul unei „Universități libere”.⁴¹ În anul 1937, colecția de științe naturale este oferită Primăriei spre cumpărare, pentru muzeul orașului. Din cauza expertizei unei persoane cu totul necompetente și necalificate (profesor de desen și caligrafie), primăria renunță la cumpărarea colecției.⁴² Cu toate acestea, A. Filimon nu abandonează ideea creării unui muzeu de istorie naturală în Tg.-Mureș și în anul 1939 tipărește chiar o circulară pe care o expediază la toate școlile din județ cu antetul „Muzeul de istorie naturală - Octavian Goga -, fondat de Aurel Filimon. Tg.-Mureș, Palatul Cultural”. În text se specifică: „Toate colecțiile mele particulare, aproape zece mii piese, s-au transformat în muzeu (...) care va avea următoarele secțiuni: mineralogie, petrografie, paleontologie, zoologie, entomologie, ornitologie, botanică”. Mai departe: „Muzeul va avea o sală de învățământ înzestrată cu microscop, microtom, diferite aparate de cercetări și proiecțiuni, precum și cincizeci de mese și scaune stând la dispoziția tuturor școlilor și a publicului. Acest muzeu va fi cel mai indispensabil instrument, pe de o parte școlilor, iară prin colecțiunile de specialitate colecționate din județ, se va încadra, pe de altă parte, între instituțiile similare din țară”. Asupra înființării unui muzeu de istorie naturală la Tg.-Mureș informează și presa acelor timpuri.⁴³

⁴¹ Broșura *Expozițiile Lunii Tg.-Mureșului*. Palatul Cultural. Colecțiile de etnografie, paleontologie și entomologie a D-lui Aurel Filimon, 4 p.

⁴² Răspunsul Societății de Istorie, Arheologie și Etnografie la adresa Primăriei nr. 1236/1937 (în arhiva Muzeului județean Mureș).

⁴³ *Un Muzeu de istorie naturală la Tg.-Mureș*. În: „Curentul”, 12 (1939) nr. 4017 din 8 aprilie, p. 2; Înființarea unui muzeu de științe naturale la Tg.-Mureș. În: „Timpul” (1939) nr. 700 din 17 aprilie, p. 10.

Ne dăm astăzi seama într-adevăr de vastitatea și diversitatea colecțiilor de științe naturale realizate de Aurel Filimon din inventarul întocmit în anul 1941 pentru autoritățile maghiare, cu ocazia refugiului, în vederea trecerii lor în România. Colecția cuprinde 6600 specii de insecte, peste 3000 de plante, peste 4000 de piese de petrografie, mineralogie și paleontologie. Descrierea detaliată a acestui material poate forma tema unui studiu. Refugiat la București, colecția a fost depusă în pavilioanele expoziționale „Luna Bucureștilor”, unde, în 1944, au fost distruse de ravagiile războiului. Această absurdă nimicire a unui efort de 35 de ani a însemnat o lovitură dintre cele mai dureroase, lovitură care, printre altele, a contribuit mult la sfârșitul său prematur. Cu tenacitatea sa cunoscută, a mai încercat să refacă această colecție, făcând în repetate rânduri tentativa de a obține fonduri în acest scop, dar nu a primit sprijinul solicitat din partea nici unui for dintre cele cărora li se adresase.

Ca director al Bibliotecii Municipale din Tg.-Mureș a depus o activitate susținută de organizare pe criterii moderne a acestei instituții de cultură. Încadrat la biblioteca orășenească din anul 1922, el a înțeles primul necesitatea unei biblioteci românești în Tg.-Mureș. Fără fonduri materiale, fără sprijin din partea conducerii de atunci a orașului, prin nenumărate drumuri, chiar și pe cheltuială proprie, făcute la București, prin relațiile personale, a reușit să adune de la diferite instituții de cultură precum Academia, Fundația Universitară, Biblioteca Universității, Casa Școalelor, mii și mii de volume, care și astăzi formează nucleul și fondul tradițional al Bibliotecii Județene Mureș. În timpul cât a funcționat la această bibliotecă, mai întâi ca bibliotecar (1922-1936) apoi ca director (1936-1940), această instituție a devenit un adevărat focar de cultură, loc de întâlnire a intelectualilor din Tg.-Mureș, unde primea oricine îndrumări științifice sau informații din orice domeniu de studiu. Au fost atrași în lumea cărților nu numai intelectuali, dar și muncitori, mici meșteșugari și elevi de liceu, cărora, prin discuții și îndrumări bibliografice competente, le trezea interesul pentru lectură. Dar și în această activitate A. Filimon a fost complet lipsit de înțelegerea și de concursul forurilor conducătoare. „Gazeta Mureșului” din anul 1931 nota: „Suntem siliți să credem că Biblioteca Municipală nu s-a bucurat de o solitudine deosebită din partea celor în drept.

În bugetul ultimilor ani (...) nu s-a prevăzut nici un fond pentru cumpărarea de cărți românești (...)⁴⁴

Preocupat de cercetarea tipăriturilor vechi românești, aduce substanțiale completări la bibliografia veche românească prin descoperirea și descrierea unui număr însemnat de cărți. Rezultatele cercetărilor sale bibliografice apar publicate în revista „Dacoromania”.⁴⁵ În anul 1921 Institutul de Istorie Națională din Cluj îi încredințează întocmirea unei lucrări bibliografice despre publicațiile din fondul Bibliotecii Teleki referitoare la istoria românilor.⁴⁶ În urma acestui studiu publică în revista „Boabe de Grâu”⁴⁷ un articol despre biblioteca telekiană, pentru prima dată în limba română, în care reproduce din lucrarea lui Jeronim Ortellius, ediția din 1603, un portret inedit al lui Mihai Viteazul.⁴⁸ Tot din însărcinarea Institutului de Istorie Națională din Cluj, lucrează în arhivele târgumureșene la selecționarea documentelor referitoare la revoluția din 1848. În urma acestei activități publică o serie de articole despre revoluție și memoriile participanților, în revistele „Credința” (Reghin), „România eroică”, „Glasul Mureșului” etc.⁴⁹

Printr-o decizie ministerială, este numit în anul 1937 delegat onorific pe lângă Biblioteca Teleki din Tg.-Mureș, pentru a supraveghea aplicarea strictă a dispozițiilor cuprinse în „Actul constitutiv” din 5 decembrie 1913 al fundațiunii numitei biblioteci, cu însărcinarea de a stabili „dacă au fost înstrăinate cărți și manuscrise din bibliotecă, de cine, când și unde se găsesc lucrurile înstrăinate”.⁵⁰ Numirea lui A. Filimon ca delegat ministerial la Biblioteca Teleki are răsunet atât în presa maghiară a timpului în ziarul „Keleti

⁴⁴ Mărculescu, E. *Biblioteca publică municipală*. În: „Glasul Mureșului”, 1 (1931) nr. 12 din 19 decembrie, p. 2.

⁴⁵ Filimon, A. *Contribuțiuni la Bibliografia veche românească*. În: „Dacoromania”, 5 (1927-1928), p. 601.

⁴⁶ În raportul lui A. Filimon adresat Ministerului Cultelor și Artelor la 10 XI 1937 referitor la situația Bibliotecii Teleki (în posesia familiei Filimon)

⁴⁷ Filimon, A.: *Biblioteca Telekiană din Tg.-Mureș*, „Boabe de grâu”, 2 (1931) nr. 5-6, p. 330-338.

⁴⁸ Informație dată de regretatul bibliotecar Fikk László de la Biblioteca Teleki.

⁴⁹ Vezi lista lucrărilor apărute.

⁵⁰ Adresa nr. 166/1937 al Ministerului Cultelor și Artelor.

Újság” cât și în presa românească, în „Curentul” care, sub titlul **Biblioteca telekiană de la Tg.-Mureș va fi pusă la dispoziția publicului**, printre altele scrie: „Punerea bibliotecii telekiene la dispoziția cercetătorilor români, corespunde unei mari necesități, întrucât biblioteca aceasta are un mare număr de cărți și documente unice, indispensabile cunoașterii trecutului Ardealului.”⁵¹ În raportul deosebit de cuprinzător și bine documentat, pe lângă istoricul bibliotecii și descrierea localului ei, analizează fondurile de cărți și manuscrise, făcând un studiu amănunțit referitor la verificările și constatările de lipsuri ivite, începând cu anul 1830. Printre măsurile propuse în vederea îmbunătățirii stării acestei bibliotecii, precizează că: „Pentru ușurarea cercetărilor se simte nevoia unui fișier, iară de care biblioteca este numai un depozit de cărți, fără rolul și menirea pe care a dorit-o fondatorul s-o realizeze”.⁵²

Pasionat bibliofil, profund cunoscător și iubitor al cărții. Aurel Filimon și-a adunat o bibliotecă personală care cuprindea două mii de volume, opere de autori români cât și străini dintre cele mai reprezentative, din domeniul istoriei, arheologiei, etnografiei, geologiei, geografiei, științelor naturale, bibliologiei, necesare pentru documentarea sa. O preocupare permanentă, începând din anii de tinerețe, a fost grija pentru îmbogățirea bibliotecii sale. Ține legătura cu librării și anticarii din țară și străinătate, achiziționând publicații de specialitate necesare mai ales pentru documentarea originii, unității și continuității poporului român. Astfel de cărți și-a comandat în anul 1942 la un librar din Leipzig, care îl anunță într-o scrisoare că lucrările cerute au sosit de la Budapesta și pot fi ridicate. Tot în același an, a achiziționat de la un anticar din Viena colecția revistei „Archeologiai Értésítő” (Buletinul de Arheologie), pe anii 1926-1941. În lucrările sale științifice legate de problema continuității poporului român, el aduce argumente din însăși literatura de specialitate maghiară. Folosirea acestui material era facilitată de cunoașterea la perfecție a limbii maghiare.

Această prodigioasă activitate științifică și de organizare a fost întreruptă de Dictatul de la Viena, Aurel Filimon fiind nevoit să părăsească Târgu-Mureșul când autoritățile de ocupație horthyste l-au suspendat din postul de

⁵¹ În „Curentul”, 10 (1937) nr. 3286 din 26 martie, p. 2.

⁵² Raportul din 10 XI 1937 (copia în posesia familiei Filimon).

director de bibliotecă și muzeu,⁵³ stabilindu-se la București. Aici găsește posibilitatea de a-și continua munca legată de colecționarea obiectelor etnografice și de organizare a unor expoziții de artă populară românească în țară și peste hotare.⁵⁴ În cadrul acestei manifestări organizate în străinătate, folosește orice prilej spre a milita pentru ideea continuității poporului român pe pământul Transilvaniei. După bombardarea Bucureștiului, la 4 aprilie 1944, când casa în care locuia a fost distrusă, s-a retras cu familia în comuna Rapoltu-Mare (jud. Hunedoara). În acest sat moare subit la 3 martie 1946. Acolo se află mormântul lui în grădina bisericii ortodoxe din localitate.

Acestea au fost, redate succint și schematic, fără nuanțele și vibrațiile care le-au făcut vii odinioară, etapele existenței lui Aurel Filimon, ale vieții lui consacrate valorilor eterne ale ființei noastre naționale. Drumul pe care a trebuit să-l parcurgă întru realizarea idealului său și a misiunii pe care și-o asumase nu a fost ușor, ci brăzdat de nenumărate piedici și încercări, iar străbaterea lui nu a fost marcată doar de bucuriile împlinirii ci și de dezamăgiri și suferințe. Ceea ce a rămas însă în urma acestui urcuș spinos este opera durabilă care i-a supraviețuit. Este un dat al condiției umane ca fiecare valoare creată să conțină în sine o cantitate de durere, și poate că cea mai concisă expresie a acestui adevăr și, totodată, cea mai potrivită încheiere pentru rândurile de față o găsim în gândul exprimat de Aurel Filimon într-una din scrisorile sale către familie: „Cum a spus Goga odată către mine «Suferințele te vor ridica» - și poate că a avut dreptate”.

⁵³ Adresa comandamentului militar administrativ din 18 noiembrie 1940 (în posesia familiei Filimon).

⁵⁴ Diaconescu, A. *Aurel Filimon (1891-1846). Activitatea sa etnografică oglindită în documente*. „Marisia”, XI-XII, Tg.-Mureș, 1981-1982, p. 468-472.

O VALOROASĂ COLECȚIE DE ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ

Aurelia Diaconescu

O valoroasă colecție de etnografie și artă populară existentă în patrimoniul Muzeului Etnografic din Târgu-Mureș i-o datorăm neobositului colecționar Aurel Filimon, întemeietor al cercetării etnografice mureșene. El își începe activitatea în perioada în care pe plan național se înregistrează câteva momente cu adevărat importante în evoluția etnografiei românești. Primele decenii ale secolului XX sunt marcate impunerii adoptării unei metode științifice în domeniul cercetării etnografice, afirmându-se în același timp necesitatea conlucrării între filologie, etnografie și folclor. În acest context este de consemnat cea mai veche mărturie care atestă preocupările din domeniul cercetării etnografice și a folclorului în egală măsură, așa cum reiese din scrisoarea adresată de A. Filimon lui I. Bianu în data de 12 martie 1913, în care face referire la „o colecțiune de cântări populare, balade, strigături, povești, colinde din tractul Vișeuului și Iza vo 6000 bucate” solicitând ajutor pentru tipărirea ei.

În aceeași scrisoare, pomenește despre consemnarea obiceiurilor de nuntă și înmormântare din comuna Vișeu de Sus („Mai departe din toată comuna descrierea nunții și a mormântării și obiceiii”). Îi solicită de asemenea lui I. Bianu o recomandare pentru a fi primit ca membru al Societății Arheologice și Anagraphice din București, angajându-se să-și achite taxele prin „unele lucrări arheologice și etnografice”.¹

Într-o altă scrisoare adresată lui I. Bianu amintește despre o cercetare din comuna Szolnok-Dobâca pentru „descânțece și fermecături”, lucru greu de realizat întrucât femeile nu prea spun ceea ce-i mai interesant, anume „stricăciunile pe ursătă, descântăturile fermecătoare, de moarte etc”.²

¹ Scrisoare adresată de A. Filimon lui I. Bianu (Biblioteca Academiei Române).

² *Idem*

După această practică etnografică desfășurată în Maramureș, își face adevărata ucenicie în domeniul etnografiei pe lângă Al. Tzigara-Samurcaș, cel care începând cu anul 1906 prin stăruință neobosită a dus la înființarea și dotarea cu clădire proprie, prin subscripție publică națională, a Muzeului Național de Artă, în care arta populară ocupa un loc de seamă. Din Memoriile de cheltuieli se reconstituie activitatea lui A. Filimon precum și traseele străbătute în munca de achiziționare a obiectelor muzeale în perioada 1914-1916. Parcurgerea numeroaselor zone etnografice de la Dunăre în Maramureș și din nou peste Carpați, din Gorj la Vâlcea, în Argeș sau Teleorman, cunoașterea directă a fenomenelor etnografice îi dau posibilitatea concluziilor de mai târziu cu privire la trecutul poporului român, etnogeneză sau unitatea culturii populare românești.

Din adeverința eliberată de Al. Tzigara-Samurcaș, reiese că în perioada în care și-a desfășurat activitatea la Muzeul de Artă Națională (1914-1917) „D-l Filimon s-a distins prin priceperea și râvna depuse în împlinirea funcțiunii sale. Prin cunoștințele sale etnografice cât și prin zelul depus în excursiile de colectare a obiectelor, D-sa a adus reale servicii instituțiunii, ca asistent al Muzeului cu leafa de 90 de lei lunar, iar la 1 aprilie 1915 este numit secretar, cu o leafă de 200 de lei lunar.”³ În același document, Al. Tzigara-Sarmurcaș consemnează: „O mențiune specială merită concursul devotat ce mi-a dat la salvarea colecțiilor Muzeului Secuiesc din Sângeorz (Sfântu Gheorghe, n.n.) în anul 1916, delegat fiind în această însărcinare de către Ministerul de Război”.⁴

Lui Aurel Filimon îi revine sarcina ca, în acord cu principiile de drept internațional consfințite la Haga, să asigure (fără a le ridica de la locul lor) paza colecțiilor muzeului secuiesc, a acestor „insulari izolați în marea românească”.⁵ Pune în ordine sălile din clădirea ce adăpostea „obiecte distante cu mii de ani de frământările de azi”⁶, întocmind procese verbale cu constatări asupra stării muzeului, încât la primirea ordinului de retragere, autoritățile ungare declară:

³ Manuscris A. Filimon după Adeverința eliberată de Al. Tzigara-Samurcaș, 28 mai 1919 (Arhiva Muzeului Județean Mureș).

⁴ *Idem*

⁵ Al. Tzigara-Samurcaș, *Contribuție la istoricul Muzeului Secuiesc*, în „Szekely Nemzeti Muzem Evkonyve”, Sf. Gheorghe, 1929, p. 30.

⁶ *Idem*

„comandamentul militar român nu s-a atins de muzee și nu a jefuit colecțiile”.⁷

Unirea cea mare, din 1918, după primul război mondial, a pus probleme noi etnografiei românești. Lenta și îndelungata acumulare de material, vreme de aproape un secol, petrecute la momente și cu mijloace diferite în toate cele trei țări românești avea să dea acum în condițiile creării unui stat românesc unificat anumite roade, dar nu în măsura în care ne-am fi așteptat. Poate la aceasta a contribuit și faptul că preocupările etnografice au figurat în „programul” de cercetare a numeroase personalități de prim rang ale culturii și științei românești, dar al căror interes dominant se afla în altă parte: istoria, filologia, geografia, economia, istoria artei. Se cerea o concentrare nu numai a eforturilor individuale de cercetare, dar și o organizare sistematică a cercetării într-o formă instituționalizată.

După stabilirea în orașul Târgu-Mureș (1918), Aurel Filimon se dedică achiziționării obiectelor de muzeu, în întreaga sa activitate etnografică orientându-se după ideile școlii etnografice clujene (unde ființa prima catedră de etnografie cu bazele puse de etnograful George Vâlsan, titularul ei fiind Romulus Vuia) în privința obiectului de studiu al etnografiei - poporul „elementul cel mai întins și mai statornic din cuprinsul grupărilor omenești”.⁸ Într-o muncă neobosită A. Filimon s-a dăruit cu o extraordinară însuflețire activității de achiziționare și organizare de expoziții. La puțin timp după statornicirea în Târgu-Mureș, în anul 1921, prin propriile puteri, organizează în două săli din Palatul Culturii o expoziție de artă populară românească și secuiască, cu toate greutățile întâmpinate de faptul că autoritățile locale nu sprijineau acțiunile culturale, așa cum reiese din ziarul local „Tükör” (Oglinda) nr. 8/1921.

Înființarea Societății Etnografice Românești din Cluj reprezintă „prima încercare serioasă de cercetare științifică a poporului român”.⁹ A. Filimon susține ideea școlii clujene și în privința culegerii materialului etnografic de veche cultură, care sub influența civilizației moderne se alterează sau dispare. „Ce ne-a mai rămas trebuie adunat (...) fiindcă în acest material vom găsi

⁷ „Muzeumi es Konyvtari Ertesitő” (Anuarul Muzeelor și Bibliotecilor) dec. 1916.

⁸ G. Vâlsan, *Opere alese*, București, 1971, p. 95.

⁹ G. Vâlsan, *O știință nouă - Etnografia*, Cluj, 1927, p. 10.

certificatul nostru de noblețe națională”.¹⁰ Aceeași idee răzbate la A. Filimon și în privința conservării culturii spirituale a poporului român. În procesul verbal de constituire a Societății de Arheologie, Istorie și Etnografie din Târgu-Mureș, la 15 septembrie 1924, se consemnează: „cu această ocaziune D-l Filimon face propunerea ca, în ianuarie 1925, să se facă o petrecere cu un program etnografic cu care ocaziune să se aducă din județ feciori și fete cu lăutarii lor, pentru a arăta jocurile vechi românești cari încep să fie uitate. Mai departe ciobani care știu a cânta din fluier, trișcă și frunze”. („Adunarea generală a acceptat propunerea”)

O mărturisire scrisă a concepției sale despre etnografie datează din anul 1927(?) („după nouă ani de când s-a terminat războiul”), într-o informare făcută în calitate de președinte al Comisiunii culturale și școlastice, considerând „o datorie obligatorie științei și trecutului poporului românesc de a vă face cunoscut bogățiile arheologice și etnografice a acestui județ”¹¹, punctând necesitatea unei activități sistematice bazată pe cerințele științifice ale etnografiei. Cu toate acestea, etnografia românească în deceniile trei și patru nu este pe măsura noilor condiții create după primul război mondial, nu reușește să construiască un program de anvergură națională, cantonându-se adesea în studii zonale, nereușind să atragă nici tineretul studios și nici publicul larg.¹²

Asimilând obiectele etnografice cu tot atâtea „dovezi ale trecutului” își încheie informarea prin următoarea întrebare: „oare adunarea etnografiei, a datinilor, a folclorului poporului nostru, care a menținut caracterul tipologic până astăzi, și care se pierde din zi în zi sub influența orășenească, nu este o datorie dintre cele mai urgente?”¹³

Având o bogată activitate etnografică și arheologică, în demonstrarea unității poporului român a împletit rezultatele săpăturilor arheologice cu documentele materiale etnografice. În studii și articole își concentrează atenția în zona montană a Călimanilor, pentru a dovedi că unitățile muntoase

¹⁰ Manuscris A. Filimon, *Informare despre bogățiile arheologice și etnografice ale județului*, 1927(?), (documentele familiei Filimon).

¹¹ *Idem*

¹² P. Petrescu, *Etnografie și etnologie românească - scurtă privire istorică*, Anuarul I.C.E.D., București, 1985, p. 652.

¹³ Manuscris cit. A. Filimon.

(Carpații) nu au constituit un hotar etnic, ci, o perioadă de câteva sute de ani („mult pentru viața unui om, puțin pentru viața unui popor” cum spunea G. Vâlsan), o graniță politică. Carpații au fost dintotdeauna „coloana vertebrală a pământului românesc, leagănul și întăritorul ființei noastre etnice”.¹⁴ A. Filimon spunea: „dacă este un adevăr afirmația istoricilor noștri că poporul român în epoca aceasta (epoca barbară - de la părăsirea Daciei de către romani până la venirea ungarilor - 896) a trăit în părțile muntoase, era foarte firesc ca terenul de exploatare și pentru mine să fie tot această regiune colinară din județul Mureș (...)”. El a avut întotdeauna conștiința apartenenței noastre la spiritualitatea europeană. Prin activitatea de cercetare a culturii materiale și spirituale a zonelor muntoase, a afirmat cu toată convingerea (...) Poate că trebuie să fie căutat aici în culele cele mai ascunse ale Carpaților leagănul poporului român, precum și dovezile permanente ale iscusinței sale, de o armonie adâncă, instinctivă, ce dă dovadă a umanismului european cel mai înalt.¹⁵

În urma cercetărilor arheologice și studiilor etnografice din județ, A. Filimon concluzionează pentru zona montană din nord-estul Transilvaniei (din Munții Călimani până în Munții Rodnei) un prezent „cari și astăzi păstrează reminiscențele epocii bronzului cu atâta sfințenie tradițională, parcă am vedea în fața noastră desfășurarea vieții de pe acele timpuri. Bărbații au pe cap colopul înfășurat cu 4-7 rânduri de zale din alamă, chimirul decorat cu un șir de prășnele ornamentate cu motive corespunzătoare epocii bronzului. În curea (...) într-o teacă de lemn cuțitul lung cu plăsele de alamă, iar pe degete inelul de mire cu un cap lat și mare ornamentat cu motive din epoca bronzului (...) Motivele geometrice ce decorează cămășile femeiești cu ciupag sunt tot aceleași ca și în epocile dinaintea erei noastre.”¹⁶

Sinteza materialelor arheologice, a documentelor istorice și cercetării etnografice de teren o reprezintă articolul *Contribuțiuni la vechimea românilor în Ardeal*, în care se precizează de la bun început că scopul colecțiilor etnografice este de „a păstra prezentul pentru viitor, ca în viitor să se

¹⁴ G. Vâlsan, *Opere alese*, București, 1971, p. 111.

¹⁵ *Broșura Expoziția Lunei Târgu-Mureșului-Palatul Cultural*, 1936, p. 3 (documentele familiei Filimon).

¹⁶ A. Filimon, *Urme dacice* (Etnografie și arheologie mureșeană) în „Glasul Mureșului”, Târgu-Mureș nr. 19, 7 apr. 1935.

cunoască trecutul”, inventarul etnografic constituind o serie de „survivanțe” (documente de continuitate) iar ca argumente ale continuității sunt folosite vasele ceramice lucrate în suluri de lut, produse în centrele Deda, Pietriș și Morăreni până în primele decenii ale secolului XX. Transmiterea din generație în generație a tehnicii de realizare a lor aduce argumentul continuității. Ele au fost achiziționate (conform proceselor verbale de teren aflate în arhiva Muzeului Județean) începând cu anul 1926, iar în lucrarea mai sus citată A. Filimon face următoarea precizare: „Această ceramică este necunoscută în muzee și literatură, fiind o descoperire a subsemnatului, colecționată din satele colinare așezate pe versantele Călimanilor”. Pe această cale se cuvine a restitui lui A. Filimon întregul merit de descoperire și cercetare a acestor tipuri de vase, pentru că în volumul *Arta populară românească* (Ed. Academiei, București, 1969, p. 540) este înserat: „În 1955 în localitatea Deda de pe Valea Mureșului a fost semnalat un centru de ceramică lucrată cu mâna, necunoscut până atunci”, ori documentele din arhiva muzeului mureșean, studiile și articolele lui A. Filimon îi conferă descoperirea acestui tip de vase, pe care le folosește ca argument al vechimii și continuității elementului românesc în Valea Mureșului.

Concluziile la care va ajunge A. Filimon sunt în favoarea ideii că poporul nostru a fost de la început de păstori și agricultori, ocupații permanente până în zilele noastre, explicate prin „inventarul tipologic supus aceluiași necesități”. Ca argumente ale ideii de autohtonie folosește un bogat material documentar maghiar („Literatura ungurească prima dată se folosește de subsemnatul”). În afară de tipologia obiectelor se ocupă de motivele ornamentale ca argument al vechimii și continuității, studiind originea „liniilor ondulate”, motiv cu o vechime mult mai mare decât așa cum a fost considerat ca aparținând slavilor. Ajunge la concluzia că „acest ornament în regiunea carpato-dunăreană a trecut în inventarul decorativ al slavilor nu prin contactul cu romanii ci prin contactul acelor daco-romani (..)”¹⁷

Sub titlul **O mare sărbătoare națională la Târgu-Mureș, Congresul „Astrei”** cu prilejul sărbătoririi a 75 de ani de la întemeiere, „Gazeta Mureșului” prezintă în mod elogios desfășurarea conductului etnografic prilejuit de această ocazie: „În după amiaza zilei de sâmbătă (15.IX.1934

¹⁷ A. Filimon, *Contribuțiuni la vechimea românilor în Ardeal*, în „Reînvierea”, Târgu-Mureș, 1937, nr. 1, p. 20.

n.n.)(...) Târgu-Mureșului care trebuiau să-și arate toată splendoarea geniului lor etnic, în defilarea de un rar pitoresc a conductului etnografic din regiune (...) Mulți erau gata să creadă că ținutul Mureșului, așezat în marginea Secuimii, n-ar fi păstrat în formă autentic românească comorile etnice ale strămoșilor. Dar țăranul român din Mureș prigonit mai mult ca oricare în trecutul întunecat nu a dat uitării portul și obiceiurile apucate de la bătrâni, dovedind prin manifestație (...) viața neaoș românească pe care a dus-o întotdeauna”. Articolul pomenește despre prezența a peste 6000 de săteni care s-au încolonat în conductul etnografic. „Poate niciodată nu i-a fost dat orașului nostru, înstrăinat până mai ieri să închidă în zidurile lui o atât de fremătătoare viață originală românească”, conductul etnografic fiind „mai mult decât o pecetluire definitivă a drepturilor noastre în acest ținut, a fost răbufnirea pentru mulți neașteptată a unei conștiințe românești viguroase, capabilă de noi și temeinice înfăptuiri”. La conductul etnografic au participat peste 50 de comune din județ, cu o artă țărănească de o mare valoare, între care călăreții din Toplița (ostași), costume negre cu sumane albe din Grebenișu, dansuri naționale din Fânațe, Tirimia, nunta țărănească din Voiniceni, călușarii din Socol, nunta din Maiorești, stâna „întocmai ca în munți instalată într-un mare camion cu oi și cu câinii ciobănești a ciobanilor din Luieriu” sau războiul de țesut din Chiheriu.¹⁸

După deschiderea expoziției permanente de arheologie și etnografie din Palatul Culturii din Târgu-Mureș, evenimentul expozițional de mare ecou în viața culturală și științifică a județului a fost prilejuit de „Expozițiile Lunei Târgu-Mureșului” din anul 1936. Prin expoziția etnografică prezentată publicului mureșean cu acest prilej, A. Filimon și-a propus să prezinte prin obiectul etnografic „tot ce a păstrat poporul român din epoca Daciei până în prezent ca legături de continuitate”.¹⁹ Așa cum singur mărturisea „prin expoziția de față am dorit a expune tot ce ne explică și ne confirmă continuitatea noastră în Ardeal, respectiv în această regiune a Mureșului de Sus din cele mai vechi timpuri până în prezent.”²⁰ Presa locală consideră că obiectele expuse „mai mult decorativ decât etnografic” constituie o mie de „dovezi de vrednicie românească, de trudă, de iscusință”. Expoziția „nu a cules

¹⁸ „Gazeta Mureșului”, An. IV, Nr. 32, 16 sept. 1934, p. 3.

¹⁹ *Broșura cit.*, p. 1.

²⁰ *Idem*, p. 4.

florile cele mai frumoase din grădina artei populare mureșene ci vechiturile uitate în fundul lăzilor”. Un loc aparte l-au ocupat „ciomegele măiestrit crestate împistrite de ciobanii din Ibănești, Hodac, Rușii Munți, Aluniș, Râpa, Deda”, cu forme ce se deosebeau de a bâtelor cu măciuca tronconică din sudul Transilvaniei. „Bătele mureșene au măciuca ovală bine pronunțată” și sunt confecționate din alun, paltin, corn, frasin, stejar. Locul de cinste din expoziția sui generis se regăsește și în viața individuală a săteanului din Valea Mureșului, pentru care „bâta este nedespărțita sa tovarășe de drum, de joc, cea mai la îndemână armă de apărare, nepoata „ghioagei” din vremurile haiduciei (...) de aceea în înfrumusețarea ei păstorul pune toată sânguința, toată dragostea sufletului său”. Crestăturile sunt „îmbibate cu praf de cărbune și unse cu unt”.

Între exponate sunt pomenite cele peste 100 de catrințe cu trup vânat, ștergare „cu ornamentație făcută la război sau cu acul”, câni și blide ardelenesti „de a căror proveniență se ceartă cele trei națiuni conlocuitoare (...)” ce „azi numai prin casele românești le mai poți vedea”, cruci de chimir, lăzi de zestre lucrate din bardă și cuțitoaie, unelte agricole și de uz gospodăresc. „Varietatea se explică prin faptul că satele românești nu prea au meseriași specializați, ci fiecare gospodar își făurește cele trebuincioase. De aceea unele dovedesc multă ingeniozitate iar altele sunt cu totul primitive. (...) Cioplindu-și fiecare unealta lui în zilele de iarnă (...) gospodarul devine din ce în ce mai îndemnatic, își dezvoltă gustul și priceperea”. Pentru unele din piese („la cojoacele (...) făcute de sași și unguri croiala și ornamentația poartă pecetea străină (...) ploștile făcute de strungarii sași”) se face următoarea remarcă: „împrumuturile străine au înfățișarea neghinei din grâu”.²¹

Cu prilejul acestei manifestări culturale „un merit deosebit și-a câștigat dl. Filimon, când, într-o conferință bine documentată, a dovedit tocmai pe baza acestor colecții de artă și industrie casnică vechimea milenară și continuitatea neîntreruptă a elementului daco-roman de pe aceste meleaguri „(...) Dl. Filimon a mai avut fericita inspirație ca în legătură cu conferința D-sale să prezinte grupuri de săteni și sătence din diferite părți a județului cari în costumele caracteristice fiecărei regiuni au delectat un numeros public prin executarea de dansuri tradiționale (...) de o valoare artistică reală, constituind

²¹ C. Murășanu, *Cronica Lunei Târgu-Mureșului - Expoziția Aurel Filimon*, în „Progres și cultură”, An. IV, nr. 9-10, 1936.

un fel de expoziție etnografică vie ce a venit să completeze în mod foarte reușit pe cealaltă.”²²

Remarcabile sunt aprecierile legate de ceramica în suluri de lut, mesagera ideii de continuitate românească în Valea Mureșului: „Oalele de lut nestrunjite și fără smalt din Filea și Pietriș n-ai crede că sunt făcute recent ci le-ai lua drept produse din epoca migrațiunii popoarelor (...)” precum și „voluminoasa oală pentru fiert varză! (...) Cu cât e mai veche și mai poroasă cu atât e mai bună „gălușca” ce fierbe în ea! De ce oare? Poate (...) că de câte ori a fost pusă în funcțiune, de atâtea ori pereții ei poroși au absorbit din grăsimea conținutului. Odată ajunsă la saturație oala începe să restituie din grăsimea acumulată noilor fierturi, astfel că varza și fasolea fiartă în această oală miraculoasă va avea acea aromă specifică cu care se fălea gospodina”.

Cam aceeași explicație pentru cratița de lut înnegrită de fum ce stă pe trei picioare pe vatra deschisă. „Ce jumări (păpăraie) delicioase și ce plăcinte (scoverzi) minunate ies din pânțele ei, când acestea se coc deasupra cărbunilor (tăciunilor) aprinși dar fără flacără (...) Ce păcat că săteanul murășan (...) asemenea bunătați nu gustă decât la zile mari ori la lăsarea postului”.²³

Ca o încununare a eforturilor depuse în realizarea expoziției etnografice, merită consemnată aprecierea lui H.H. Stahl: „În loc de stearpa frământare politică a vrăjbiei personale cu oricine îți iese în cale, nu este cu mult mai frumoasă splendida nebunie culturală care face să jertfești din viața ta, pentru lucrul acesta disprețuit care se cheamă sufletul neamului tău?”²⁴

Râvna și priceperea în organizarea expozițiilor în anul 1937 îi poartă pașii lui A. Filimon la o nouă manifestare, de anvergură națională, prilejuită de Expoziția-Târg de la București organizată de Liga Națională a Femeilor Române, „expoziția muncii românești”, deschisă în 10 mai „într-o solemnitate plină de strălucire”. Însuși anunțul Târgului din presă te invita într-o „fantastică cetate a visului, muncii și posibilităților românești. Un târg al

²² Dr. T. Bendescu, *În jurul Lunei Târgu-Mureșului*, în „Mișcarea Mureșului”, An. I, nr. 3/8 nov. 1936.

²³ C. Murășanu, *Cronica Luna Târgu-Mureșului (reflexii postume)* în „Progres și cultură”, An. V, nr. 2-3/1937, p. 53-57.

²⁴ H. H. Stahl, *Expozițiile de viață sătească din Târgu-Mureș*, în „Sociologie românească”, An. I, nr. II, 1936, p. 34.

lucrurilor frumoase.”²⁵ Ideea directoare a expoziției a fost: „de a stimula interesul pentru lucrurile practice și gustul pentru cele frumoase, de a atrage atenția oficialităților asupra posibilităților pe care le are arta țărănească și industria casnică precum și concursul pe care îl merită din partea statului.”²⁶ Expoziția conținea „tot ce au creat provinciile în domeniul atât de delicat al țesăturilor și cusăturilor (...) Femeile altă dată colorau numai cu plante și ieșeau lucruri minunate. Pe catrințele vechi întâlnești un roșu dulce, un verde cald, luminos, un negru - cafeniu aidoma culorii pământului”. Pasionatul colecționar participă la Expoziția-Târg cu un material etnografic selectat din județ, cu un accent deosebit pe exponatele din zona Călimanilor. Prin valoarea și autenticitatea materialelor expuse, standul județului Mureș nu rămâne neremarcat presei centrale: „Expoziția Târg are marele merit de a oferi vizitatorilor săi, specificul românesc, dovada netăgăduită a așezării milenare a poporului nostru dincolo de Carpați. Standul județului Mureș, prin lucrurile achiziționate de Dl. A. Filimon (...), ne-a adus toate obiectele întrebuițate în viața casnică de către locuitorii din satele colinare ale versantelor Călimanilor, dorind să ne arate viața adevărat românească, fără nici o influență străină sau industrială. Totul este lucrat de mâna țăranului, de la cui la teasc, și examinarea îndeaproape a acestor obiecte ne urcă în epoci foarte depărtate, chiar din preistorie, o viață care a durat mii de ani fără să sufere cea mai mică modificare. Locuitorii acestei regiuni au fost ciobani de când există poporul român, rămânând și astăzi cei mai credincioși păstrători ai tradiției. Dacă putem vorbi de o continuitate a românilor în Ardeal, incontestabil că acest stand ne oferă o bogată serie de documente. Privind cele expuse se vede între prezent și trecut o perfectă continuitate”²⁷, de care locuitorii din Ardeal au fost perfect conștienți: „Țăranul român fără să cunoască dovezile arheologice și etnografice, fiind întreat de unguri când și-au aniversat milenarul de la venirea lor în Ungaria („voi când aniversați anul venirii voastre în Ardeal?”) răspunsul a fost scurt: niciodată! De când a făcut Dumnezeu lumea noi suntem tot aici”²⁸. La concursul de costume populare organizat cu prilejul acestui târg, A. Filimon primește Diploma și Premiul I, pentru costumul

²⁵ Anunț, în „Curentul”, An. X, 10 mai 1937.

²⁶ *Expoziția-Târg, București*, 1937, în „Curentul”, An. X, 11 mai 1937.

²⁷ *Arta noastră populară*, în „Dimineața”, 20 mai 1937, p. 8.

²⁸ A. Filimon, *Contribuțiuni...*p. 29.

popular din zona Călimanilor, port în care sunt ilustrate toate reminiscențele trecutului pe care Filimon le înserează în articole și studii: chimir decorat cu prâsnele și cruci de alamă, baltagul și inelul cu motive ornamentale ce-și au originea în epoca bronzului.

Fiind cunoscut în țară pentru iscusința organizărilor de expoziții, este antrenat în campaniile de achiziții în județul Mureș, cu prilejul unor expoziții internaționale. Este vorba de campania din anul 1937 de pregătire a materialului pentru expoziția de la Paris, obiectele achiziționate de A. Filimon fiind reținute pentru a fi „trimise ca modele D-lui Profesor D. Gusti”²⁹ sau la pregătirea expoziției de artă populară românească de la New York, din anul 1939, prilej cu care adresează organizatorilor expoziției următoarea recomandare: „Una dintre cele mai eficace și permanentă propagandă în străinătate ar fi depozitarea unei colecțiuni de etnografie la careva muzeu mai mare ex.: Boston, Philadelphia etc. Aceste colecții ar ținea la suprafață întotdeauna diferite probleme referitoare la aptitudinea artistică, spiritul de creație și câte alte probleme sociale.”³⁰

Pentru aceeași expoziție, Al. Tzigara-Samurçaș îi solicită lui A. Filimon materiale documentare pentru a fi incluse în publicația editată cu prilejul acestei manifestări. Într-o carte poștală îi scrie:

Dragă Filimon

Mi-ai arătat, mai demult podoabe din bronz (prâsnele, discuri solare pentru decorarea chimirului n.n.) purtate încă azi, care se aseamănă cu cele hallstattiene găsite în Ardeal. În publicația ce propun în englezește pentru Expoziția de la New York aș vrea să dau asemenea probe de persistența preistoricului până azi și între altele și cele ce posezi cu bineînțeles indicarea sorgintei de unde le am. Dacă vrei să figurezi cu ele trimite-mi fotografiile respective precum și alte probe de spirale în bronz sau argint și aur.

Despre animalele fantastice alături de boul Apis, ce amănunte mi-ai putea da despre locul descoperirii și datarea lor prin obiectele ce s-ar mai fi găsit împreună? Aștept un răspuns cât mai neîntârziat zicându-ți la bună vedere.

²⁹ *Manuscris* A. Filimon - Tabel al obiectelor primite pentru expoziția de la Paris, 3 iunie 1937 (documentele familiei Filimon).

³⁰ *Manuscris* A. Filimon, *Scrisoare adresată Comisarului Regal al Expoziției internaționale de la New York*, 10 oct. 1938 (documentele familiei Filimon).

Cu mare prietenie

Al. Tzigara-Samurcaș

Buc. II. Șos. Kisseleff.3

16.III.1939

Prin adresa nr. 16479/1939 de la Ministerul Cultelor și Artelor A. Filimon primește ordonanța de plată în valoare de 15.000 lei, sumă ce reprezenta „ajutorul acordat D-voastre în exercițiul 1939/1940 pentru completarea colecției materialului etnografic (...) Totodată binevoiți a cunoaște că în luna martie 1940 va trebui să înaintați Ministerului un raport despre întrebuințarea acestui ajutor”.

Bogăția materialului etnografic existent în ținuturile mureșene, valoarea lor documentar-artistică îl îndeamnă pe A. Filimon de a face propunerea la Ministerul Propagandei pentru o nouă expoziție peste hotare, propunere apreciată de S. Mehedinți în cuvinte elogioase:

București. 25.III. 1940

Stimate Domnule Filimon,

Știi cât prețuiesc silințele D-tale. Ceea ce propui are două laturi: una de propagandă externă, alta privește numai știința. Așadar, fă două petiții, una la Ministerul Propagandei, arătând scurt și precis de ce e vorba. Alta trimite-o Societății Geografice, iar noi vom face o adresă în același sens către cei ce se ocupă de organizarea expoziției.

Cu cele mai bune urări de izbândă

S. Mehedinți

Anul 1940, an nefast pentru soarta Ardealului, îl desparte pe A. Filimon de Valea Mureșului, al cărei fiu credincios a fost și cu foarte mult regret, durere și umilință se refugiază la București, luând cu sine colecția personală de etnografie, arheologie și științele naturii pe care prin sprijinul material primit din partea Casei Școalelor o depozitează în Parcul Național-Pavilionul Propagandei.

În condițiile în care războiul și produsele industriale afectează producerea de bunuri tradiționale, prin memorii succesive indică necesitatea achiziționării unor categorii de materiale care încep să dispară:

Memoriu.

Istoria unui popor nu poate fi urmărită numai pe bază de documente, deoarece în cele mai multe cazuri ele lipsesc, mai ales în timpurile mai vechi. În aceste cazuri ne dă un prețios concurs arheologia și etnografia. Inventarul casei țărănești conține o serie de obiecte cari din punct de vedere tipologic și ornamental ne leagă cu cele mai îndepărtate timpuri. Pentru a putea cunoaște aceste timpuri suntem nevoiți a cerceta prezentul pentru a cunoaște în el urmele trecutului (survivanțele). Cu cât vor fi aceste survivanțe mai multe cu atât mai mult ne apropiem de îndepărtatul trecut.

Poporul român care a rămas pe lângă vechea lui ocupație de păstor și agricultor, fără ca să sufere transformări remarcabile în gradul lui de cultură, evident că și inventarul casei lui a rămas tot același ca și în trecut. Această persistență se datorează unui singur fapt, o așezare permanentă în decursul miilor de ani în același mediu geografic (...)

Acest mediu geografic se cuprinde între Dunăre-Tisa și Nipru unde găsim î.Hr. o cultură carpato-danubiană, datorată Daco-Geto-Carpilor, cuprinzând în centrul său o câmpie înconjurată de Munții Carpați cunoscută sub numele de Ardeal, care în tot timpul a fost nu numai centrul acestei culturi dar și adăpost în timp de refugiu.

Să vedem vro câteva exemple:

În colecțiile mele personale se află o serie de oale făcute cu mâna lucrate în mod spiralic, tip preistoric. O roată de olari care să învârtă nu cu piciorul ci cu degetul.

Oale lucrate cu roate, cu o tehnică La-Tenniană învățată de către Daci de la Celți.

Discuri solare, ca și în bronzul patru, inele cu capul mare cu stelute hexagonale ca semn al forței solare divine.

Baltagul cu ornamente solare.

Țăstul ca primul cuptor de pâine.

Calul de vatră - animalul sfânt al soarelui.

Catrințele cu franjuri - tipologic prima îmbrăcămintă, nemaivorbind de nenumăratele obiecte în lemn, teascuri, pive, rășnițe, obiecte dintr-un singur lemn, car cu roțile tăiate dintr-un trunchi (...)

Că întregul inventar al casei țărănești se datorează unei permanente așezări și nu unei coincidențe ne-o dovedește chiar inventarul mormintelor ungurești unde găsim o serie de podoabe pe care le-au purtat Dacii în La-Tennul înfloritor.

Despre aceste chiar directorul Muzeului de Antichități din Budapesta ne spune: „ Dacii și Carpții n-au dispărut, trăiesc mai departe, ba mai mult metalurgia pe care Dacii au executat-o cu atâta drag a influențat metalurgia popoarelor cu care au ajuns în contact în evul mediu “.

Această constatare se confirmă prin săpăturile de la Sântana, Târgu-Mureș, Bandul de Câmpie, Sangidava (Cristești n.n.), Prof.univ. Weber din Berlin ne spune: „Acestea constituie istoria D-voastră “.

Condițiile grele ale refugiului, colecțiile personale pe care le ia cu sine îi afectează mult situația materială, de aceea face apel la forurile culturale pentru sprijin, pe care-l și primește, așa cum se deduce din scrisoarea lui A. Filimon către administratorul Casei Școalelor.

Buc. 26 iunie 1941

Domnului Administrator al Casei Școalelor,

Cu concursul și sprijinul material obținut de la Domnia Voastră ne-am transportat toate colecțiunile de istorie naturală și etnografie împreună cu Biblioteca la București în Parcul Național-Pavilionul Propagandei.

Având în vedere că colecțiile de etnografie conțin o serie de survivanțe (...) făcându-ne dovadă de o persistentă și permanentă așezare a elementului românesc între cadrele geografice ale vechii Dacii (...)

Având în vedere că din luna septembrie 1940 până astăzi nu am primit retribuțiunile numai pe lunile aprilie-iunie (...) enormele sacrificii și cheltuieli pe care le-am avut, instalarea acestor colecțiuni nu mai poate fi făcută de mine, nu pot să refac măcar daunele suferite în decursul transportului.

Pentru a putea face expunerea lor cu ajutorul instalațiilor necesare, am onoarea a vă ruga să binevoiți a-mi aproba un ajutor pentru a putea contribui și eu cu aceste documente în cele mai grele zile la întregirea neamului românesc între vechile sale granițe.

A. Filimon

Fost director al Muzeului și Bibliotecii

Din Târgu-Mureș

București

Calea Victoriei 85

În perioada refugiului la București propune Ministerului Propagandei organizarea de expoziții interne și externe, punându-și la dispoziție energia și puterea de muncă precum și colecțiile personale.

Memoriu II.

Astăzi când în urma războiului lipsesc unele materiale prime necesare îmbrăcămintei și țesătoriei țărănești, încep să fie folosite cele mai frumoase piese cari până în prezent erau considerate ca adevărate opere ale ariei țărănești. Unele industrii nu se mai exercită ca de exemplu pictatul pe sticlă.

Ceramica are încă defectele ei, nu se mai fac canceele și farfuriile atât de mult admirate. Lemnăria sculptată devine o raritate.

Ne aflăm în ultima clipă de salvare, cu atât mai mult că străinii plătesc negustorilor chiar prețuri fabuloase pentru ce se mai găsește.

În baza acestora am onoarea a vă face următoarea propunere:

Ca să se facă o expoziție de artă populară cu caracter intern care mai târziu poate fi extinsă și în străinătate.

Materialul ar fi: icoane pe sticlă, țesătorie, ceramică și lemnărie.

Cu colectarea materialului stau la dispoziția Dv. (...) Materialul s-ar aduna din Oltenia, Muntenia, Ardeal și Banat.

Expoziția propusă pentru prezentare în străinătate este realizată prin Ministerul Propagandei în perioada anilor 1941 - 1943. Aurel Filimon itinerează expoziția la care își aduce contribuția și prin obiectele din colecția personală (495 de obiecte din care se selectează cele mai reprezentative) ce dovedeau „persistenta și permanenta așezare a elementului românesc între hotarele vechii Dacii”. Mesajul expoziției precum și angajamentul de colectare de noi materiale, îl expune concis în scrisoarea adresată Ministerului Propagandei:

București, 2 iulie 1941

Din colecțiile mele personale se folosește un material oarecare pentru expozițiile ce se vor organiza la Berlin și Roma. Prin aceste expoziții după cunoștințele mele se caută așa-zisele survivanțe, obiecte folosite în viața casnică a gospodăriei țărănești care fac legătura cu cele mai vechi timpuri ca dovadă (...) că în toate timpurile (poporul român) și-a stăpânit propriile sale moșii.

Ca o persoană care timp de 35 de ani a făcut muzeologie și s-a ocupat de această problemă poate acum ar fi cazul de a contribui și eu cu cunoștințele mele la lupta care se dă pentru întregirea poporului românesc între vechile sale hotare.

Pentru ca argumentele etnografice să fie cât mai puternice și scopul urmărit prin aceste expoziții cât mai eficace am onoarea a vă face următoarea propunere: Aș întreprinde o călătorie de 20-30 de zile cu un autocamion în județele Hunedoara, Alba și Bihor pentru a aduna un material în vederea expoziției „survivanțe” pentru care mai ales Germanii au un deosebit interes pe cum dovedește corespondența pe care o posed. Cheltuielile, având un autocamion și fotograf n-ar întrece suma de 3-400.000 lei, având în schimb vreo câteva mii de obiecte bine selecționate cari întotdeauna vor putea servi ca material pentru expoziții.

Primiți vă rog Domnule Ministru asigurările deosebitelor mele considerațiuni.

Aurel Filimon

Fost director al Bibliotecii și Muzeului din Târgu-Mureș

Cunoscând interesul pe care materialele etnografice românești le suscită în Germania, într-un material adresat Ministerului Propagandei la data de 23 oct. 1941 solicită următoarele:

D-niei Sale

D-lui Ministru al Propagandei (II.)

Din colecțiile mele de etnografie am ales o serie de obiecte pentru expoziția de artă populară care pleacă în Germania. Aceste obiecte sunt trecute pe lista anexată și din care s-au ales numai o parte (...)

Din Germania mi s-au cerut de mai multe ori articole despre acest material - Institutul Sud-Est European din München Prof Univ. Dr. Gamilscheg. În baza acestora am onoarea de a Vă ruga să binevoiți a-mi aproba transportarea acestui material în Germania, precum și o bibliotecă de specialitate (250-300 cărți și broșuri) pentru a-l putea utiliza în vederea articolelor care sunt cerute și cari cum spune textual Institutul Sud-Est European din München „având un mare interes nu numai pentru cercetările românești dar și pentru cele străine “.

Binevoiți a dispune

Șef de secție

Aurel Filimon

Lista obiectelor (personale n.n.) predate Ministerului Propagandei pentru expoziția din Germania și Italia:

Căuce (10); clește de alune (5); pistolnic (5); lingură de lemn (18); furculiță lemn (2); cruce de mână (5); cruce de prapor (5); pomelnic (5); tindeică (5); furcă de tors (30); corneici (15); tulnic (3); cuier (2); cofă (2); cupă, sărăriță, ploscă de lemn (5); fluier (6); icoane, bote ciobănești (20); traiste (5); ceapță (35); opreg (50); brâu (10); maramă (15); ștergar (30); catrințe (20); cămăși femeiești (15); cămăși bărbătești (2); cojoc, pieptar, sarică, șubă, lățițare (35); covor (26); culme (5); cănițe (33); oale (2); ulcior (4); blid (12); capac lut (2); farfurie lut (7); baltag (2).

Inventarul expoziției itinerante în Germania și Italia merită a fi cunoscut, ca model asupra concepției expoziționale de acum șase decenii, fără a insista asupra detaliilor (dimensiuni, preț) enumerăm categoriile de obiecte care au constituit expoziția.

1. 3-4 tipuri de case asemănătoare celor cunoscute din preistorie
 2. vatră liberă cu țăst
 3. vatră cu cuptor
 4. vatră în față cuptor în spate
 5. 50 diapozitive reprezentând diferite meserii (olărie, lemnărie, țesătorie etc.)
 6. 100 de fotografii-analogii arheologice
 7. hărți: spațiul tracic, carpato-daco-getic, evul mediu, România etnică
 8. 300 de clișee pentru fotografiile necesare
-
1. car de lemn cu roțile dintr-un singur trunchi
 2. car de lemn cu roți cu spițe fără raf
 3. 4-6 pluguri din lemn pe o brazdă, pe 2 brazde (cu corman fix, cu corman schimbător n.n.)
 4. 2 teleguțe din lemn pentru pluguri
 5. 10-15 fiare de plug diferite tipuri
 6. 2 grape din lemn cu dinți din lemn
 7. uși de case sculptate (2-3 buc.)
 8. 7-8 undrele de uși
 9. 20-30 stâlpi de casă sculptați

10. 2 porți
11. 2 portițe
12. 20-30 diferite încuietoare, zăvoaie cu cățâi
13. 30-40 chei din lemn și fier, limb, lăcate
14. teasc cu berbeci pentru ulei
15. teasc cu șurub pentru ulei și struguri
16. teasc pentru ceară
17. teasc pentru fructe
18. teasc pentru zdrobit semințe
19. teasc pentru zdrobit semințe cu roată
20. 8-10 râșnițe diferite tipuri
21. moară de mână (2 buc.)
22. pivă pentru semințe 5-6 tipuri
23. piulițe (20 buc.) pentru sare piper etc.
24. 20 de buduroaie dintr-un trunchi (dif. tipuri)
25. 50-60 bucăți mierțe, cupe, solnițe, din lemn
26. blide din lemn (15 buc.)
27. 4-5 mese
28. laițe 7-8 tipuri diferite, scaune 15 bucăți
29. coveți diferite 5-6 bucăți
30. coșuri de nuiete lutuite
31. susăi 2 bucăți
32. tronuri 15-20 bucăți
33. troițe mari de mormânt și iertarea păcatelor 8 bucăți (Oltenia)
34. 2-3 cruci din Ardeal cu cercuri solare
35. 10-12 cruci de mormânt
36. 2-3 ghizduri dintr-un trunchi
37. moară cu căucuri
38. războaie de țesut 2-3 tipuri
39. scaun pentru piepteni din lână (2 bucăți)
40. piepteni cu colți mari 5-6 perechi
41. 4-5 sucale
42. 4-5 vârtelnițe
43. scaune de lemnărie (2 bucăți)

44. instrumente făcute în sat: foarfece, cuțite, sape, hârleț, greble, seceri, coase, furci (100 bucăți)
45. lopeți, furci, greble, îmblăciu (30-40 bucăți)
46. vase din dovleac (10 bucăți)
47. 3-4 țăsturi
48. pomelnice (15 buc.)
49. prescurnicere (30-40 buc.)
50. cruci de mână (20 buc.)
51. căucuri pentru apă (20-30 buc.)
52. bâte ciobănești (30-40 buc.)
53. furci de tors (50-60 buc.)
54. baltage, toiege (10 buc.)
55. buciume diferite mărimi (20 buc.)
56. fluiere, cavale (20 buc.)
57. blidare (20 buc.)
58. roată de olari
59. oale (100 buc.)
60. căni (200 buc.)
61. farfurii (200 buc.)
62. 30 costume (15 bărbățești, 15 femeiești)
63. catrințe (50-60 buc.)
64. cămăși (20-30 buc.)
65. conciuri (40 buc.)
66. colecție de opinci (30 perechi)
67. chimire (30 buc.)
68. pieptare cojoace (30 buc.)
69. sumane, gube
70. icoane pe sticlă (100 buc.)
71. icoane pe lemn (50 buc.)
72. linguri de lemn (200 buc.)
73. ouă încondeiate
74. alte obiecte mici: teacă pentru gresie, solniță, spete, tindeici, scăpărători, presă de caș, mai de rufe, burdufuri, cimpoi (300 buc.)
75. ștergare (50 buc.)
76. lățițare (150 buc.)

77. bărci din lemn, căucuri, coșnițe (100-150 buc)

Valoarea totală a exponatelor însuma 1.473.000 lei.

Expoziția itinerantă în Germania și Italia, despre care s-a scris foarte puțin a reușit să-i facă pe străini să înțeleagă că ea nu a fost organizată în scop propagandistic, ci pentru a da posibilitatea de cunoaștere a sufletului românesc „virtuțile, spiritul de conservare, puterea de rezistență, specificul și tendințele artistice ale unui popor”. Elementele de orientare ale expoziției, așa cum le marchează ziarul „Tribuna” din Brașov, sunt reprezentate pe de o parte de materialul ce „nu cuprinde plăsmuiri, forme moarte, ci obiecte de muzeu artistice ale generației actuale” și pe de altă parte expoziția „își concentrează atenția asupra costumelor naționale care reprezintă expresia sunetului nostru; bogat în manifestări estetice și capabil de o interpretare superioară a vieții, evidențiind arta cu care au fost lucrate”. Ziarul citează din presa vieneză (Volkischer Beobachter) în care se consemna: „Troیțele tăiate artistic, poarta monumentală a unei case țărănești și câteva broderii artistice adevăresc înaltul nivel al destoiniciei lucrului manual al țăranului român” iar privitor la costumele naționale: „Dacă vrei să înțelegi acest popor, trebuie să te gândești că nu e vorba în portul său de o îmbrăcăminte ajunsă costum, care se ia numai în sărbători, ci e vorba e o haină de toate zilele. Țăranul român, dar, mai întâi de toate, țăranșile doresc să fie frumoase și în zilele din săptămână. Manifestarea firii lor - și în exterior - până în cele mai neînsemnate funcțiuni ale vieții cotidiene, este o trebuință lăuntrică fără de care nu li se pare viața vrednică”.³¹ Privită în ansamblul ei expoziția a dus la o recunoaștere că „legile unei arte superioare se manifestă în minunatele țesături românești” că țăranii noștri își „însușesc instinctiv anumite principii fundamentale de prescurtări ornamentale cari ar putea fi atât de mult rezultatul unor analize artistice conștiente” și că „tocmai în acest fapt se manifestă talentul acestor oameni simpli de la țară care ar trebui să fie numiți adevărați maștri în ceea ce privește multe din operele minunate arătate”. Ea a demonstrat Europei că sufletul românesc instinctiv s-a adaptat încă de la formarea lui, la cele mai desăvârșite forme de expresie, că e capabil de lucruri generoase și că numai surda luptă de rezistență în fața tuturor atentatelor istorice, l-au întârziat în drumul unei masive împliniri naționale.

³¹ „Tribuna”, Brașov, 29 ian. 1942.

Cu privire la cercetarea etnografică și valorificarea materialelor etnografice este edificatoare mărturia „Tribunei” brașovene: „Domeniul etnografiei nu a fost încă suficient exploatat, este adevărat. O concepție strămtă oficială și un tembelism retrograd de pe urma cărora ni s-au tras și ni se trag și astăzi toate relele a împiedicat și exploatarea acestui bogat domeniu național. Cu totul alta ar fi fost atitudinea străinilor față de noi și de problemele noastre vitale, dacă cu mulți ani înaintea anului 1940 spațiul și economia transilvană ar fi fost cunoscute peste hotare, așa cum au fost prezentate recent la expoziția amintită. S-ar fi văzut demult că noi românii reprezentăm aici o civilizație carpatică autohtonă și un stil de viață cu care puține popoare se pot mândri (...) Românul ori de unde l-ai lua prezintă un caracter omogen, totalitar în sensul că el nu se deosebește structural de fratele lui dintr-o altă regiune, el este peste tot același: vorbește aceeași limbă, este predominant de sentimente identice și familiarizat cu întregul spațiu pe care i se întinde ființa etnică. Această omogenitate nu este oare argumentul cel mai trainic pentru aderența noastră din timpuri imemorabile la spațiul originar transilvan?³² Articolul se încheie cu numele celui care s-a ocupat de adunarea și selecționarea materialului etnografic - „D-nul A. Filimon, a cărui stăruință și organizare este mult cunoscută și apreciată în cercurile specialiștilor”.

La itinerarea acestei expoziții, A. Filimon își folosește cu mult succes cunoștințele din domeniul arheologiei, reușind să ilustreze continuitatea populației românești în spațiul carpato-dunărean prin alăturarea materialelor arheologice la piesele etnografice, conducându-i pe vizitatori la ideea permanenței populației românești prin continuitatea de motive ornamentale, din preistorie până în zilele noastre, așa cum puncta și presa vremii: „Specialiști atât în domeniul arheologic cât și etnografic au rămas surprinși de identitatea de forme și de motive a obiectelor de azi și a lucrurilor rămase din epoca preistorică în regiunea tracică. În felul acesta au ajuns ei înșiși la ideea unei continuități culturale indubitabile în regiunea carpato-dunăreană (România)”.³³

³² *Idem*

³³ I. Hurdubețiu, *Constatări și sugestii în legătură cu expoziția noastră etnografică în Germania*, decupaj de articol-titulul publicației neidentificat (documentele familiei Filimon).

Câteva exemple de expunere prin alăturarea pieselor arheologice la cele etnografice: ilustrație-brâul de bronz de la Gușterița din perioada tracică (după V. Pârvan) și ornamentele identice de pe discurile solare (prâsnele) și inele de mire din zona colinară a Călimanilor, folosite în decorarea chimirului; vase dacice alături de vasele lucrate în suluri de lut din Valea Superioară a Mureșului, în tehnică anterioară introducerii roții olarului la noi (secolul III. î.Hr.) vase care s-au lucrat la Deda, Pietriș și Morăreni (jud. Mureș) până la cel de al doilea război mondial sau fibule de bronz din perioada tracică, alături de „melcul” folosit în ornamentarea vaselor ceramice din Transilvania.

S-ar părea că scopul a fost atins, întrucât la nivelul specialiștilor germani s-a născut ideea de a forma „echipe de specialiști cari în baza inventarului arheologic mai ales pentru vremea când izvoarele istorice tac, să dovedească continua trăire a aceluiași element uman care cu toate enclavele etnice străine își impune pecetea sa culturală până azi în regiunea carpato-danubiană”.³⁴ În concluzie expoziția „nu e făcută numai să fie admirată pentru valoarea ei estetică ci rostul ei este ca celor cari o înțeleg să le vorbească (...) de perpetuarea milenară la Dunărea de Jos a unui popor viteaz” - conform aceleiași publicații.

Expoziția a fost popularizată de A. Filimon în articolul *Ornamente der Rumanischen Volkskunst* (Ornamente din arta populară românească) publicată în revista „Volk und Schrift” (Berlin 1943). În partea introductivă redacția revistei consemnează valoarea artistică a exponatelor, „un tablou impresionant de adevărată artă populară, care își are rădăcina în tradiția veche și oferă în mod sigur un aspect plin de gust lucrurilor de întrebuințare zilnică”.

Pentru A. Filimon în inventarul casei țărănești „din punct de vedere tipologic și al ornamentării găsim legături cu cele mai veci timpuri preistorice. Aceasta este o civilizație originară născută din mijlocul țăranilor și al păstorilor în unul și același spațiu vital (...) Din țesăturile românești minunate vorbesc legi artistice superioare (...) țăranul român și-a însușit instinctiv anumite principii de bază ale reducerii ornamentale, care tot atât de bine pot fi urmarea unei analize artistice conștiente”. Ca o concluzie privind ornamentica populară românească A. Filimon încheie articolul: „Spiritul și iscusința creatoare a poporului român rezultă din independența sa individuală. Contează ca cea mai mare rușine dacă cineva nu este în stare să-și împodobească lucrarea sa cu

³⁴ *Idem*

motive după compoziția sa proprie. Ce mândrie este pentru o femeie a cărei haină găsește lauda satului! Compoziția de motive înseamnă poezie lirică, este dispoziție sufletească. Cât dor încrustează păstorul amoretat în furca de tors, pe care o sculptează pentru fata sa! Oale, castroane, ulcioare și celelalte produse ceramice reoglindesc sufletul olarului și al mediului său. Țesătoarea și brodeza dispun de o comoară neînchipuită de ornamentica. Ele niciodată nu copiază ci lucrează fără modele, ele improvizează întotdeauna alte variante, care nu de rareori sunt udate de lacrimi de bucurie sau de jale, în orele intime, la focul deschis din vatră”.

La încheierea expoziției, conform unui Raport (manuscris din 29 oct. 1943) pierderile materiale ale expoziției din Germana și Italia erau reprezentate de: 1 cămașă de poale; 1 cămașă fără poale; 24 de ștergare; 1 față de masă; 7 catrințe; 1 șorț; 2 cojoace; 10 șiraguri de mărgelă.³⁵

Bombardamentul din anul 1944 asupra orașului București îi afectează lui A. Filimon locuința și colecțiile, în perioada următoare fiind preocupat de refacerea colecțiilor. Dorința refacerii lor și expunerea publică răzbate din numeroase memorii din cursul anului 1945, adresate diferitelor foruri:³⁶

Domnule Ministru

Subsemnatul în calitate de director al Bibliotecii și Muzeului Arheologic din Târgu-Mureș-Palatul Cultural, în decurs de 30 de ani am colectat și o colecție de istorie naturală și etnografie pe care am transformat-o în Muzeu, compuse din insectar 6.600 de specii, peste 3.000 de plante, peste 4.000 piese de petrografie, mineralogie, paleontologie, cu o bibliotecă de peste 2.000 de volume, etnografie, industrie casnică 2.000 de piese.

După cedarea Ardealului le-am adus în București și adăpostit într-un pavilion la „Luna Bucureștilor”. În luna decembrie 1944 toate aceste colecții au fost distruse și devastate în cea mai mare parte. Având în vedere că aceste colecțiuni se leagă de Ardealul de Nord, ca o manifestare de cultură românească vreau să le refac însă ca sinistrat din 4 aprilie 1944 cu o leafă de 48.000 lei nu le pot.

Pentru a putea găsi și fondul necesar, îmi rămâne o singură cale, de a solicita un ajutor bănesc, care desigur va fi insuficient, în care caz a-mi aproba sau

³⁵ *Raport* (manuscris), 29 oct. 1943 (din documentele familiei Filimon).

³⁶ *Memoriu-manuscris-adresat D-lui Ministru al Economiei Naționale*, București, 12 apr. 1945, (documentele familiei Filimon).

lua la cunoștință un Apel prin camera de Industrie și Comerț către generozitatea oamenilor de binefacere a-mi veni în ajutor precum și marea industrie, pentru refacerea celor pierdute cu condiția ca în toamna anului curent voi pune la dispoziția Ministerului pentru a organiza o expoziție (...)

Primiți (...)

Aurel Filimon

Dorobanților 151

București

Revine cu un alt memoriu în 24 mai 1945 solicitând ajutor pentru refacerea colecțiilor având ferma convingere că ele se constituie într-un puternic „*instrument de educație atât școlilor cât și publicului. Pentru a putea reface măcar etnografia (industria casnică) care conține o serie de obiecte din punct de vedere tipologic și ornamental identice cu cele cunoscute din preistorie (...)*” Tot ce n-a avut străinătatea și pe care a admirat-o atât de mult cu ocazia unor expoziții a fost „*Arta populară*”. Astăzi când ea dispare avem datoria și obligația să o salvăm pentru posteritate“.

Din documentele existente nu avem nici o dovadă în ce măsură a reușit Aurel Filimon refacerea colecțiilor distruse. Ținând seama de situația grea de după război, posibil că la toate memoriile înaintate nu primește nici un ajutor, ceea ce îl determină să părăsească Bucureștiul și să se retragă în comuna Rapoltu-Mare (jud. Hunedoara). Toate greutățile, zbuциumul prin care a trecut pentru a-și întreține familia (soția și patru copii) precum și salvarea colecțiilor se soldează cu moartea sa prematură la 6 martie 1946, ceea ce îl împiedică să-și realizeze planurile minuțios croite. Durerea cea mai mare a fost pricinuită de distrugerea colecțiilor personale care au reprezentat rațiunea lui de a exista. Obiectele din lemn și cutiile conținând colecțiile entomologice au căzut pradă flăcărilor la care s-au încălzit soldații încartiruiți la Pavilionul Propagandei din Parcul Național.

Ceea ce a spus A. Filimon în perioada umilințelor din anul 1940 (când în mod brutal este scos din Palatul Culturii din Târgu-Mureș unde-și avea sediul Biblioteca Municipală precum și Muzeul Arheologic și Etnografic) - „nici mort nu mai doresc să mă întorc în Târgu-Mureș!” - i s-a împlinit pentru că Aurel Filimon își doarme somnul de veci în curtea bisericii din comuna Rapoltu Mare.

Prin tot ceea ce a realizat într-o viață de muncă și nu de puține ori de privațiuni, A. Filimon a dat dovada unui mare cărturar, unui neobosit căutător pe filonul continuității, a fost „steaua ce-a strălucit peste ani”³⁷ o pildă demnă pentru urmași. În întreaga activitate etnografică, poate cel mai mare volum de muncă l-a depus în colectarea de materiale pentru a dovedi rădăcinile existenței unui Neam și a unei Țări pe care o reprezintă „nu numai prosperitatea economică dar și temelia pe care o dă cultura”.³⁸ O sinteză a acestei perseverente munci de colecționare a făcut-o H.H. Stahl vizitând expoziția etnografică organizată de A. Filimon în anul 1936 cu prilejul „Lunei Târgu-Mureșului”: „Trebuie să nu uităm că acela care se apucă de strâns colecții, nu este un om care se găsește pe toate drumurile și oricând. Colecționarul pățimaș este o apariție rară. El depune o muncă uriașă, plină de greutate, plină de privațiuni, uneori ca să poată strânge de-a gata pentru alții comorile sale. Și valoarea unei colecții bune este atât de mare încât ea atinge tărâmurile interesului general național.”³⁹

Muzeul Județean Mureș este cel care a avut șansa de a păstra în depozitele sale colecția etnografică achiziționată de A. Filimon. Fondul „Aurel Filimon” este constituit din aproximativ 2.000 de piese etnografice achiziționate începând cu anul 1918 până în anul 1940 când Muzeul Etnografic își închide porțile în urma Dictatului de la Viena, perioada care și-a pus în mod negativ amprenta asupra colecțiilor etnografice și evidențelor de muzeu. Registrele de inventar au fost traduse în limba maghiară, obiectele românești pierzându-și o serie de date, purtând doar mențiunea „erdelyi roman” (piesă românească din Ardeal) înregistrarea în limba maghiară în inventarul general al secției făcându-se până în anul 1962. Referindu-se la această perioadă în nr. 10/1975 al revistei târgumureșene „Vatra” sub titlul *O colecție în pericol*, accentuând personalitatea lui A. Filimon, gazetarul Lazăr Lădariu scria: „În urma unei activități febrile, neobosite (...) a reușit să adune cu sârg de albină ceva din specificul culturii materiale și spirituale a locuitorilor de pe aceste meleaguri și s-o cuprindă în exponate de o valoare inestimabilă, una dintre cele mai reprezentative colecții etnografice. Ce a mai rămas din ea?

³⁷ Preot I. Tiruța, Rapoltu Mare, jud. Hunedoara (interviu din anul 1982 la 78 de ani).

³⁸ *Memoriu* 12 apr. 1945.

³⁹ H. H. Stahl, *art. cit.* p. 33.

Unde poate fi văzută? Una dintre cele mai bogate colecții este în pericol (...) Vremurile sumbre ale războiului au pulverizat evidența, au răvășit colecția care se păstrează în cea mai mare parte la Muzeul județean. Revine o sarcină patriotică de mare răspundere actualului colectiv al muzeului ca printr-o atentă depistare să le reintegreze, să reconstituie valoroasa colecție. Contribuția inimosului om de cultură la îmbogățirea patrimoniului spiritual al meleagurilor de pe Mureș merită acest efort”.

Traducerea în limba română a registrului general de inventar s-a făcut în anul 1979 odată cu înființarea primului post de muzeograf etnograf la Muzeul Județean Mureș, traducerea realizându-se cu ajutorul fiicei fondatorului muzeului mureșean, d-na Veronica Filimon, cea care și-a însoțit tatăl în itinerarea expoziției în Germania și Italia.

După 44 de ani de absență din viața culturală a județului Mureș, expoziția de bază de etnografie și artă populară se redeschide în anul 1984, expoziție refăcută în totalitate în anul 1986 în condiții muzeotehnice conforme legilor conservării (vitrine închise) cu tema „Unitate, continuitate, originalitate în arta populară din județul Mureș”. Prin materiale etnografice de o mare complexitate și varietate, aparținând celor mai diferite genuri ale creației noastre populare întregite de piese arheologice și documente istorice de pe teritoriul județului Mureș se urmărește să se demonstreze continuitatea de viață și cultură românească pe aceste meleaguri, din cele mai vechi timpuri până în prezent, conform concepției lui A. Filimon despre etnografie, despre expoziția etnografică-purtătoarea de mesaj a continuității, o punte între „prezent și îndepărtatul trecut” între „strămoși și strănepoți”.

Prezentarea activității etnografice a fondatorului muzeului mureșean în lumina documentelor vremii se vrea un pios omagiu unei vieți dominate de neastâmpărul cunoașterii, o vie recunoștință celui ce a pus cercetarea etnografică mureșeană pe baze științifice, o nestrămutată dorință de a-l face pe Aurel Filimon mai cunoscut, mai prețuit, mai iubit, mai așezat la locul care i se cuvine; și i se cuvine prin meritele sale, prin munca de o viață.

PREOCUPĂRI FOLCLORISTICE DIN TINEREȚE

Enikő Melinda Ördög

Dragostea pentru etnografia și folclorul românesc s-a manifestat la Aurel Filimon încă din perioada de tinerețe, poate și datorită faptului că își trage obârșia din locul unde s-a născut veșnicia - satul - eternă vatră a spiritualității populare tradiționale. La vârsta de 22 de ani, în anul 1913, îi oferă lui Ion Bianu „o colecțiune de cântări populare, strigături, povești și colinde (...) v-o 6000 de bucăți” solicitându-i acestuia ajutor pentru publicarea lor. Într-o altă scrisoare adresată lui Ion Bianu (octombrie 1913), Filimon amintește de cercetări și culegeri pe care le-a efectuat în județul Szolnok-Dobâca, de unde a cules exclusiv descântece și fermecături, lucru care, spune tânărul cercetător, este foarte greu de consemnat, pentru că femeile cunoscătoare ale acestor îndeletniciri „nu prea spun ce-i mai interesant, anume stricăciunile pe ursătă, fermecătoare sau de moarte”. Aceste culegeri, împreună cu cele din județele Bistrița, Sălaj, Cojocna și Maramureș, au fost reunite în cel de al treilea volum de culegeri de folclor maramureșean, capitolul II fiind destinat superstițiilor din zona cercetată. Din această colecție, materialul notat din zona Bistrița a fost publicat în anul 1912- 1913, în limba maghiară, în revista „Ethnographia” din Budapesta. Ca abonat al acestei reviste, ia cunoștință despre un concurs lansat, în paginile ei de către secțiunea maghiară a Asociației Internaționale de Folclor („Folklore Fellows”), în ideea culegerii literaturii populare, credințelor, datinilor și superstițiilor. Întrucât se face cunoscut participanților că lucrările premiate vor fi publicate în revista respectivă, prezența acestei culegeri în revista „Ethnographia” ne îndreptățește să credem că materialele trimise au întrunit rigorele concursului, fiind premiate. Titlul lucrării era **Credințe, obiceiuri, superstiții și descântece din zona Bistriței**. În prezentarea culegerii, Aurel Filimon spunea că aceste materiale au valoare etnografică, iar de originalitatea lor nimenea nu se poate îndoii: „Dacă am notat o superstiție și după 2-3 zile am

pus iarăși să-mi spună, am constatat că se relatează cu aceleași cuvinte superstiția respectivă. Deci originalitatea superstițiilor este certă.”

Superstițiile, credințele și obiceiurile culese de Aurel Filimon sunt legate de zilele importante din an, care în satul tradițional, în acea vreme, erau prezente vii în viața obștii. Dintre acestea, sunt prezentate credințele și obiceiurile practicate în noaptea de Anul Nou și Sântandrei (30 noiembrie) de o mare răspândire și unitate fiind vergelatul fetelor, act de divinație, de aflare a ursitei, în serile și nopțile de renovare anuală și sezonală a timpului, act organizat de ceata de fete. Obiceiul era practicat la marile sărbători (Crăciun, Anul Nou, Paști, Sânziene, Sântandrei). Din obiectele aflate sub vasele folosite în ritual, se tălmăcea viitorul. Spre exemplu, pâinea și sarea însemnau boală, banii-noroc, cărbunele-sănătate. Din materialele culese de Filimon reies șase moduri de ghicire a viitorului, numai că atunci semnele sunt diferite și au semnificație aparte. În noaptea Anului Nou se află și ursita legată de viitorul soț, într-un ritual al răvașelor ce cuprinde treisprezece nume de bărbați. Prin eliminarea zilnică a unui răvaș (a unui nume deci), fără a fi citit, după 13 zile, la Anul Nou, rămâne un singur răvaș cu numele ursitului. Confirmarea căsătoriei în acel an, atât pentru fete cât și pentru băieți, se făcea prin numărarea unui braț de lemn adus în casă din șopron. Dacă numărul lemnurilor era cu soț însemna căsătorie în acel an. Numărul fără soț al lemnurilor prezicea încă un an de așteptare. Pentru a afla din ce parte a satului este ursitul, fetele și băieții ieșeau în bătaură la miezul nopții și ciocneau 2 linguri. Din ce parte a satului se auzea lătrat de câine de acolo va fi viitorul mire sau mireasă.

Dintre superstițiile legate de date fixe, în culegere, sunt prezentate câteva legate de ziua Sfântului Andrei. Dacă în dimineața de Sântandrei îți intră prima dată în casă o femeie, ea trebuie să iasă cu spatele înainte, pentru a nu duce cu sine norocul casei: ziua nu este bine să dai bani sau să faci cadouri pentru că, pentru un an înainte, vor fi cheltuieli în acea casă; în noaptea de Sfântul Andrei fetele puneau sub pernă o bucată de pâine și o lenjerie intimă pentru a-și visa viitorul soț.

În culegere sunt incluse datini și obiceiuri practicate la șezătoare, șezătoria constituind în lumea satului locul de transmitere a datinilor și obiceiurilor de la o generație la alta.

DESCÂNTECELE erau lucrări făcute de femei în vârstă, cu experiență, care se practicau pentru întoarcerea sănătății, pentru vindecarea de anumite

boli, de deochi sau pentru eliminarea unor rele puse asupra omului. Puterea și harul femeii erau hotărâtoare pentru reușita descântecului, iar pentru întărirea rezultatului se preparau fierturi și amestecuri de plante „descântate”. Descântecurile se practicau în zori sau în faptul serii, dar aveau efect în orice timp al zilei sau al nopții. Erau însă interzise în zilele de sărbători religioase și nu puteau fi practicate de către femei care erau considerate a nu fi curate trupește și sufletește.

În articolele lui Aurel Filimon au fost publicate descânțete pentru deochi, dureri de cap, dureri interne, tratarea erizipelului (a brâncii).

În recuzita descântecelor ca și a vrăjilor intrau 4 instrumente principale cu rol magic: fusul, cuțitul, paharul, vasul de arderi rituale, iar pentru desfacerea vrăjilor se folosea: apa neîncepută, ceva de furat, ceva de cumpărat, ceva nou, ceva de găsit, ceva din fier ars bătut, ceva stricat, buruieni de leac, busuioc sau laur, ceva de argint.

VRĂJILE erau cele mai puternice lucrări magice făcute de către o vrăjitoare și ele nu puteau fi desfăcute decât de o altă vrăjitoare. Dezlegările și desfacerile erau lucrările folosite pentru îndepărtarea de casă, de trup, de o persoană anume, a trimiterilor grele efectuate în cadrul „vrăjilor de lumină” care se făceau la lumina zorilor sau în ceasurile bune, precum și cele de întuneric care se făceau noaptea, în ceas rău, când adesea se invocau demonii. Textele publicate de Filimon se referă la vrăjile cu găina neagră, vrăjile pentru ca cineva să devină bețiv, vrăjile pentru a ieși din patima beției, pentru învrăjirea a două persoane, pentru a scăpa de rigorile legii, pentru a provoca orbirea cuiva, vrăji pentru a lua laptele vacii, sau pentru a reveni laptele.

Dintre superstițiile legate de viața comunitară existente în articolele în discuție, amintim:

- nu e bine ca în casă să ții oglindă spartă pentru că fuge norocul din casă;

- dacă într-un magazin intră prima dată o femeie bătrână, în ziua respectivă nu va merge comerțul;

- dacă te întâlnești cu un preot catolic sau cu un om șchiop nu vei avea noroc în acea zi;

- dacă se bate ochiul stâng înseamnă bucurie;

- dacă cineva dorește să-i crească părul își taie patru fire de păr pe lună plină și le pune într-un copac scorburos.

Dispărute în bună măsură din spiritualitatea satului contemporan, vrăjile, farmecele și descântecele s-au perfecționat de-a lungul timpului până la a deveni o adevărată doctrină magică, toate avându-și rădăcina într-un fond arhaic precreștin, cât și din știința ocultă a țiganilor sosiți din misterioasa Asie. Din această întrepătrundere s-au născut multe metode magice, care uneori seamănă destul de puțin între ele.

Articolul lui A. Filimon „Credințe, obiceiuri, superstiții și descântece din zona Bistrița” reprezintă o mărturie a vigurozității culturii spirituale din satul ardelean la începutul secolului XX, o incursiune în lumea magiei în care rolul dominant l-a avut puterea nuielușei de alun, reprezentând și o sursă importantă de documentare pentru cercetarea contemporană.

MUZEOGRAFUL

Dr. Valer Pop

Viața și activitatea lui Aurel Filimon este indisolubil legată de muzeul târgumureșean. Unul din cunoscuții intelectuali contemporani și prieten apreciat al lui Filimon, regretatul protopop David Lazăr, spunea despre acesta că era predestinat pentru o muncă de cercetare. Avea o fire întreprinzătoare, neliniștită și neobosită, într-o continuă căutare a lucrurilor și faptelor deosebite, încărcate de semnificații, arzând de nerăbdare și înflăcăându-se atunci când descoperea obiectul căutat, argumentul convingerilor sale.¹ Am amintit această apreciere sugestivă asupra întemeietorului muzeului târgumureșean pentru a constitui un argument al prestigioasei și multilateralei sale activități pe tărâmul muzeografiei, al patrimoniului cultural național.

Contactul cu muzeografia l-a avut încă din 1914, prin intermediul unei personalități de marcă în domeniu, și anume Alexandru Tzigara-Samurçaș, directorul, pe atunci, al Muzeului de Artă Națională și Etnografie din București, care l-a angajat ca asistent și apoi ca secretar la muzeu, fiind apreciat pentru zelul depus în colecționarea obiectelor muzeale². Aici, Filimon și-a făcut ucenicia în domeniul muzeografiei etnografice. Participând la numeroase campanii de achiziții de obiecte etnografice desfășurate în diverse zone ale țării dar și peste Carpați, în Maramureș, are ocazia să cunoască aspecte etnografice dintr-o mare parte a țării, să vadă și să aprecieze numeroase valori ale artei populare românești, ceea ce-i va folosi mai târziu la constituirea colecțiilor etnografice și de artă populară la Muzeul din Târgu-Mureș.

¹ Informație din anii '70 de la preotul David Lazăr, fost protopop al Protopopiatului ortodox Târgu-Mureș.

² Copie după adeverința eliberată de Al. Tzigara-Samurçaș la 28 mai 1919, aflată în manuscris la Muzeul Județean Mureș.

În 1916 este trimis la Sfântu Gheorghe pentru salvarea colecțiilor Muzeului Secuiesc. Aici face o inventariere a obiectelor muzeale, luând măsuri de conservare și depozitare a acestora pe loc, ferindu-le de distrugere în timpul războiului. Este apreciat de către Tzigara-Samurcaș pentru corectitudinea lucrărilor sale.³

După stabilirea, în 1918, la Târgu-Mureș, se va preocupa de realizarea unui muzeu orașenesc complex. Era o idee generală a intelectualilor români ardeleni după Marea Unire, de a demonstra paternitatea românească asupra teritoriilor întregite. Erau căutate vestigii arheologice, istorice, etnografice, ca argumente ale originii și etnogenezei românilor și, bineînțeles, aducerea acestora în muzeu unde vor oferi o imagine veridică și convingătoare a originii daco-romane, ori și mai îndepărtate, iliro-tracice, și a viețuirii neîntrerupte pe pământ românesc.

Asemenea vestigii se găseau nenumărate pe teritoriul județului Mureș, și trebuiau doar scoase la lumină și expuse în muzeu. De acest lucru se va ocupa timp de două decenii Aurel Filimon. La venirea sa în Târgu-Mureș exista deja o colecție arheologică adunată de preotul Ferenc Kovács, care efectuase unele săpături de sondaj la Cristești, împreună cu istoricul Farkas Deak, în 1882.⁴ Mai era cunoscut în vremea aceea un colecționar de vestigii arheologice la Gornești - Domokos Teleki.⁵ Istoricul Ioan Oprea, în lucrarea *Transmuzeographia* amintește despre o colecție impresionantă de mobilier, ceramică și documente, organizată expres ca muzeu la Apold.⁶ Primul care le menționează în scris este istoricul Neigebauer.⁷ Un alt istoric, Orban Balázs, a recunoscut, pentru prima dată, existența unei așezări de mare întindere și a unui castru la Cristești.⁸ Arheologul Budai Árpád menționează, într-un articol din 1924, un castru și așezări romane la Brâncovenești, Gurghiu, Cristești,

³ Al. Tzigara-Samurcaș, *Contribuții la istoricul Muzeului Secuiesc*, în „Székely Nemzeti Múzeum Evkönyve”, Sf. Gheorghe, 1929, p. 30.

⁴ Zrinyi Andrei, *Așezarea romană rurală de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, „Marisia”, VII, 1977, Târgu-Mureș, p. 91.

⁵ *Ibidem*

⁶ Oprea Ioan, *Transmuzeographia*, București, 2000, p. 40.

⁷ J. F. Neigebauer, *Dacien aus den Veberresten das Klassischen Altertums*, Brașov, 1851, p. 246.

⁸ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*, III., Pest, 1869, p. 133.

Bogata de Mureș, susținând că Mureșul era granița dintre dacii liberi și romani, iar castrele sunt niște monumente ale aceleiași epoci.⁹

Între timp, Filimon a adunat o colecție proprie etnografică din Monor și satele din jur, dintr-o zonă etnofolclorică deosebit de bogată, definită de geograful Laurean Someșan zona colinară a Munților Călimani.¹⁰ Cu aceste colecții începe Aurel Filimon demersurile pentru crearea unui muzeu „...arheologic, etnografic și de istorie naturală”.¹¹ În demersul său este sprijinit și de ASTRA, care, la adunarea generală din decembrie 1920, la solicitarea lui Filimon, propune Primăriei Târgu-Mureș înființarea unui muzeu.¹² Primăria a acceptat propunerea și-l numește pe Aurel Filimon custode de muzeu, începând cu data de 1 mai 1921.¹³ Putem considera această dată ca *moment* al întemeierii muzeului târgumureșean. De acum începe munca de adunare a obiectelor, de constituire a colecțiilor muzeale și demersurile susținute la autorități pentru găsirea fondurilor necesare săpăturilor arheologice și achiziționării obiectelor muzeale, precum și pentru asigurarea spațiilor destinate adăpostirii acestor vestigii și expunerii lor pentru public.¹⁴

În activitatea sa de muzeograf a realizat două secții importante ale muzeului, și anume, cea de arheologie-istorie și cea de etnografie și artă populară. A început și constituirea unei colecții de istorie naturală, despre care avem prea puține date și care s-a pierdut în timpul celui de al doilea război mondial.¹⁵

În continuare vom prezenta câteva aspecte privind constituirea și dezvoltarea secțiilor de arheologie-istorie, etnografie și artă populară. Făcând cunoscute vestigiile arheologice descoperite anterior la Cristești, Aurel Filimon a trezit interesul unor personalități în domeniu, cu care a colaborat câștigându-1 și pe Vasile Pârvan, care face împreună cu Dorin Popescu, unul din

⁹ Buday Árpád, *Probleme de arheologie romană în România*, în „Cultura”, 1924, p. 140.

¹⁰ Someșan Laurean, *Viața pastorală în Munții Călimani*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, tom. LII, 1933.

¹¹ Filimon Aurel, *Manuscris*, în Arhiva familială Filimon.

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Informație de la Veronica Filimon, fiica lui Aurel Filimon.

colaboratorii săi apropiați de la Muzeul Național din București, o periegează și apoi săpături sistematice.¹⁶ Nu știm dacă Aurel Filimon a participat la aceste săpături, dar cu siguranță 1-a cunoscut pe Dorin Popescu, care semnează în registrul de vizite al muzeului la 2 octombrie 1923.¹⁷ Desigur, cei doi vor fi întreținut discuții de specialitate. De altfel, cu un an mai devreme, la 23 august 1922, 1-a vizitat mentorul său, Alexandru Tzigara-Samurçaș, care i-a apreciat și de data aceasta munca de muzeograf.¹⁸

În 1924, Filimon descoperă la Suseni un bogat material arheologic din epoca bronzului, renumitele fibule de bronz de la Suseni, despre care scrie un articol publicat de Vasile Pârvan în revista „Dacia”.¹⁹ La rândul său, Pârvan publică un alt articol, prin care stabilește tipologia și datarea cronologică a obiectelor descoperite de Filimon la Suseni.²⁰ Sigur, articolul nu-1 putea scrie fără să cunoască materialul de la muzeul din Târgu-Mureș. Aceste întâlniri cu Vasile Pârvan au fost benefice pentru formarea lui Filimon ca arheolog.

O colaborare fructuoasă a avut Filimon cu arheologii clujeni. În 1925 începe săpături sistematice la Cristești, împreună cu Dumitru M. Teodorescu și Emil Panaitescu. Într-o prezentare a săpăturilor arheologice din Transilvania, Panaitescu menționează că, la Cristești, s-au efectuat în 1925 săpături, care trebuiau să clarifice rolul istoric al castrelor auxiliare și să lămurească problema limesului dacic. El afirmă că în această localitate s-a descoperit o foarte bogată colecție de olărie romană provincială.²¹ Filimon a continuat săpăturile în anii următori, fiind ajutat de arheologul clujean Alexandru Ferenczi. Cei doi arheologi constată bogăția ceramicii romane, datată la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia, și care a păstrat în ornamentală cât și în tehnică elemente mai

¹⁶ Popescu Dorin, *Cercetări arheologice în Transilvania*, III, Sondajele arheologice de la Cristești, în „Materiale”, II, București, 1956, p. 157.

¹⁷ Registrul de impresii al muzeului târgumureșean.

¹⁸ *Idem*

¹⁹ Filimon Aurel, *Le dépôt en bronze de Suseni*, în „Dacia”, I, București, 1924, p. 343-358.

²⁰ Pârvan Vasile, *L'age de dépôt de bronzes de Suseni*, în „Dacia”, I, București, 1924, p. 359-367.

²¹ Filimon Aurel, *Cristești (Sangidava?)*, extras din R.P.A.N., II-IV, București, 1940, p. 2.

vechi locale.²² Aurel Filimon este de părere că urmele castrului au fost de mult distruse de apele Mureșului. De altfel, credea că localitatea era identică cu Sangidava. Din examinările ceramicii el trage concluzia că olarii de la Cristești realizează două tipuri de vase: ceramică roșie, pentru romani și cenușie-negricioasă pentru băștinașii daci.²³

Săpăturile de la Cristești au fost urmărite îndeaproape și de C. Daicoviciu, care contribuie la identificarea și sistematizarea materialului arheologic rezultat, precum și la desprinderea unor concluzii cu privire la castrul și așezarea civilă de aici.²⁴

Filimon efectuează numeroase sondaje și săpături arheologice în tot județul. Astfel, la Sovata și Deda descoperă urme dacice, la Căpușu de Câmpie a găsit vase romane și fragmente; la Crăciunești a descoperit de asemenea ceramică romană și alte obiecte (fusaiole, mărgelile, fibule, piepteni, cuțite etc.) de la Sângeorgiu de Pădure aduce două căldărușe din bronz cu două torti; la Band descoperă un tezaur de piese metalice. Alte sondaje a efectuat la Glodeni, Măgheruș, Micești, Corunca, Berghia, Oroiu, Sighișoara, Târgu-Mureș etc., de unde a colectat numeroase obiecte care au completat colecțiile muzeului.²⁵

În paralel, se ocupă de achiziționarea materialului etnografic din domeniul ocupațiilor tradiționale, al meșteșugurilor: plugăritul și păstoritul, vânătoarea, pescuitul, culesul din natură, albinăritul, pomicultura, argăsitul, fierăria, dulgheria, tâmplăria; al ocupațiilor casnice - alimentația și vestimentația; din domeniul artei populare, al portului popular.²⁶ Au fost domenii din care a selectat și adunat cu pricepere și mult rafinament obiecte autentice, purtând amprenta utilizării lor și patina timpului. Desigur a adunat aceste obiecte mai ales dintr-o anumită zonă, amintită de noi anterior, cea a colinelor Călimanilor, pe care o cunoștea foarte bine încă din copilărie:

²² Ferenczi Alexandru, *Dare de seamă asupra săpăturilor de la Cristești*, în ACMI. 1926-1928. Cluj, 1929, p. 216-217.

²³ Vezi nota 21.

²⁴ Daicoviciu, Constantin, în ACMI, 1926-1928, Cluj, 1929, p. 317.

²⁵ *Dare de seamă despre starea generală a orașului municipal Târgu-Mureș în anul 1925 și activitatea Consiliului în același an*. An. III., 1926, Târgu-Mureș, p. 55.

²⁶ Filimon Aurel, *Manuscris din arhiva familială Filimon*.

Monorul, Gledinul, Șacalul, Luieriul, Dumbrava, Vătava, Râpa, Pietrișul, Deda etc., unde existau și mai există și astăzi valori etnografice deosebite.²⁷

O altă preocupare a muzeografului Aurel Filimon a fost conservarea, depozitarea și etalarea expozițională a obiectelor colecționate. Din păcate nu ne-au rămas documente de muzeu de la Filimon, - mă refer la inventare, fișe de obiect și de teren, cataloage, repertorii etc. pe baza cărora să putem reconstitui acest important domeniu al activității sale - ele dispărând în timpul războiului. Dar avem unele informații din dările de seamă ale Primăriei și din documentele răzlețe de arhivă - spre exemplu pentru conservarea obiectelor rezultate din săpăturile arheologice de la Cristești a construit un depozit (o baracă din lemn), în care erau curățate și conservate obiectele scoase din pământ. De aici erau transportate la Palatul Culturii și depozitate în lăzi, după cum relatează Filimon.²⁸

Cu obiectele adunate organizează câteva expoziții. Prima, se pare, organizată în anul 1921, pentru a demonstra oficialităților valoarea intrinsecă a obiectelor expuse, importanța lor culturală și educațională.²⁹ Desigur vor fi urmat și alte expoziții temporare până la cea finală realizată în aprilie 1934, consemnată ca dată a inaugurării Muzeului de arheologie și etnografie.³⁰ Momentul a însemnat o încununare a întregii activități de până atunci a lui Aurel Filimon, dar nu și dată a creării muzeului. Putem considera cu certitudine data întemeierii muzeului târgumureșean 1 mai 1921, când Aurel Filimon a fost numit custode al acestuia. Să nu uităm că între anii 1921 și 1934 s-a desfășurat în Târgu-Mureș o bogată activitate muzeografică: arheologică, istorică și etnografică, amintită de noi anterior.

În activitatea expozițională mai este menționat anul 1936, când în cadrul *Lunii Târgu-Mureșului* Filimon organizează o expoziție temporară de o „ținută” deosebită.³¹ Alături de expoziția lui Filimon a expus și învățătorul Iustin Handrea din Maiorești, un alt împătimit muzeograf mureșean, obiecte din

²⁷ *Idem*

²⁸ *Idem*

²⁹ Ziarul „Tükör”, nr.8, 1921, Târgu-Mureș, p. 4.

³⁰ *Raport la deschiderea Muzeului*, Târgu-Mureș, 1934.

³¹ C. Mureșanu, „*Cronica Lunii Târgu-Mureșului - Expoziția Aurel Filimon*”, în „Progres și cultură”, An. IV, nr. 9-10, 1936, Târgu-Mureș.

Muzeul sătesc organizat de el la Vălenii de Mureș și Aurel Popp. Cele trei expoziții au fost elogiate pentru valoarea exponatelor.³²

În anul 1937 participă cu exponate din județul Mureș la Expoziția-târg organizată la București de Liga Națională a Femeilor Române. Exponatele lui Filimon au fost elogios apreciate. Costumul din zona Călimanilor a obținut Diploma și Premiul I.³³

Activitatea muzeografică a lui Aurel Filimon în Târgu-Mureș a fost brusc întreruptă în anul 1940, când, în urma Dictatului de la Viena, va fi obligat să-și ia cu sine colecția muzeală personală și să plece la București unde a mai încercat să activeze în domeniul muzeografiei. În urma insistențelor lui a fost organizată o expoziție itinerantă în Germania și Italia, cu care s-a deplasat personal și care s-a bucurat de elogii binemeritate în străinătate.³⁴

Prin expozițiile organizate, precum și prin articolele publicate (aș aminti doar două dintre ele: *Contribuțiuni la vechimea românilor din Ardeal*³⁵ și *Originea artei populare românești*³⁶) a încercat să demonstreze etnogeneza poporului român folosindu-se de argumente arheologice și etnografice, întreruperea bruscă a activității muzeale în județul Mureș a determinat încetarea muncii de cercetare, de finalizare și aprofundare a unor studii de specialitate, care ar fi putut sta la baza cercetării muzeologice ulterioare, văduvindu-ne pe cei de azi de un prețios material științific.

Privind în ansamblu munca pusă în slujba muzeului târgumureșean, putem aprecia că Aurel Filimon a fost un precursor al muzeografiei mureșene, un întemeietor care va rămâne pentru totdeauna în cartea de onoare a personalităților mureșene.

³² *Ibidem*

³³ *Expoziția - Târg, București, 1937*, în „Curentul”, An. X, 11 mai 1937

³⁴ Filimon Aurel, *Ornamente der Rumänischen Volkskunst*, în „Volk und Schrift”, Berlin, 1943.

³⁵ Filimon Aurel, *Contribuțiuni la vechimea românilor în Ardeal*, în „Reînvierea”, Târgu-Mureș, 1937, nr. 1, p. 20.

³⁶ Filimon Aurel, *„Originea artei populare românești”*, Manuscris în Arhiva Muzeului Județean Mureș.

BIBLIOTECARUL

Dimitrie Poptămaș

Prezența lui Aurel Filimon la Târgu-Mureș este benefică din punctul de vedere al evoluției culturii mureșene și mai ales a bibliotecii publice, instituită nu cu mult timp în urmă de venirea sa. Reîntoarcerea pe plaiurile natale survine după studii strălucite la Budapesta și Berlin și o valoroasă experiență acumulată la Muzeul Național de Artă Veche Românească și Antichități din București sub îndrumarea eruditului om de cultură Al. Tzigara-Samurcaș, activitate care îi va deschide noi orizonturi în preocupările sale muzeistice și bibliologice. Tradițiile culturale mureșene, evoluția și stadiul instituțiilor de profil trebuiau să reflecte noile schimbări impuse de Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, acțiune în care se implică cu toată iscusința, experiența și elanul său tineresc.

Nu trebuie trecut cu vederea că vechea așezare de pe Mureș s-a impus în peisajul urbanistic transilvan cu instituții de mare tradiție și valoare. Aici a funcționat cunoscuta Tablă Regească (Tribunalul Suprem al Transilvaniei), existau școli cu mare vechime și tradiție, precum gimnaziile reformat și romano-catolic, existau biblioteci valoroase și tot aici contele Samuel Teleki, guvernatorul Transilvaniei, pune bazele unei inegalabile biblioteci de cultură universală în plină epocă a luminilor. Toate acestea și multe alte realizări vor marca definitiv viața culturală a urbei, dar dintre ele cel mai important ni se pare facilitarea accesului locuitorilor la tezaurul de valori spirituale ale umanității, în principal prin bibliotecile de pe lângă Scola Particula și Teleki. Prima, devenită mai târziu Biblioteca Gimnaziului Reformat. înființată în anul 1557, prin colecțiile sale constituite în timp, printr-o bună selecție de lucrări, reflecta profilul real-umanist al așezământului de învățământ. Pe lângă numărul mare de cărți maghiare, aici puteau fi consultate și cărți ale clasicii în limbile latină și greacă sau în traduceri, precum și cărți în limbile moderne. Biblioteca Teleki, după numele fondatorului, este darul și recunoștința cititorului pentru

mureșeni, spațiul din care a descins și oamenii din mijlocul cărora s-a ridicat. Din Viena, unde își avea sediul la Cancelaria Aulică și de unde cutreieră toată Europa, a colecționat tot ce a avut mai valoros în materie de carte și tipar la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Această bibliotecă a devenit sanctuarul de cunoaștere și studiu, de punere în contact cu marile idei ale lumii civilizate europene a numeroși intelectuali din toată Transilvania, primii beneficiari ai acestui imens tezaur spiritual fiind populația autohtonă între care și tinerii studioși care făceau practica la Tabla Regească. Nu întâmplător Biblioteca Teleki este declarată de către fondator, în anul 1802, bibliotecă publică, coresponzând întru totul cerințelor bibliotecilor moderne și intereselor generale de lectură prin încadrarea colecțiilor în actualitatea vremii, reflectarea stadiului evoluției științelor și artelor, elaborarea și difuzarea unui catalog tipărit, trimis marilor biblioteci și instituții dornice de a se informa. Cele două biblioteci îl atrag și pe Nicolae Densușianu în celebrul excurs de documentare în Transilvania din însărcinarea Academiei Române, pentru a aduna date privitoare la Revoluția lui Horea. Ele sunt consemnate în Raportul său prezentat în Forumul științific al Țării, iar datele sunt folosite în valoroasa sa exegeză despre acest important eveniment istoric și al tragicului lui sfârșit.¹

Instituțiile târgumureșene de cultură și mai ales bibliotecile sale îl atrag și pe Nicolae Iorga, care, împreună cu Ioan Lupaș, vizitează orașul în zilele de 21-22 iulie 1922. Cu acest prilej este cercetată și Biblioteca Telekiana, unde savantul este întâmpinat de custodele acestui așezământ, Gulyás Károly, și unde apreciază bogăția și varietatea cărților adunate și păstrate aici, după cum va consemna în memoriile sale: *„În vechea casă a lui Samuil Teleki colecțiile lui se arată prin amabilitatea directorului actual, oricărui om cu interes pentru cultură, încuindu-se în urmă, după un vechi obicei, ușile de fier. Cele mai rari produse ale imprimeriei începând cu vechile biblii, se înșiră pe rafturi sub linia portretelor altei epoci, pe când deasupra se boltește acoperișul crăpat de ani. E o expoziție și nu*

¹ În 1878 Nicolae Densușianu a studiat din însărcinarea Academiei Române 16 arhive și 12 biblioteci din Ungaria și Transilvania, cu privire la istoria românilor publicând **Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și Transilvaniei**. Materialul a fost depus la Academia Română în 39 vol. Pe baza acestui material a elaborat „Revoluțiunea lui Horea 1784-1785”, lucrare premiată de Academia Română.

poate fi o sală de lucru, cum e cazul și la Bathyaneum din Alba Iulia. Nu se face foc iarna. Cu mici excepții biblioteca își păstrează acea înfățișare până în zilele noastre. Colecțiile frumos orânduite, în galantare îngrădite cu sârmă sunt străjuite de busturi ale clasicilor greci și latini cărora li se alătură câteva tablouri ale familiei fondatorului¹”. Respectul omului de cultură pentru acest tezaur este fixat în câteva cuvinte în cartea de aur «In domo humane nobilitatis hungaricae opera vetusti tempore moravi» (În casa cultivatei nobilimi maghiare am admirat opera timpurilor trecute).²

Numărul bibliotecilor mureșene nu se încheie aici. Secolul al XIX-lea este mai generos în această privință, înmulțirea școlilor, diversificarea învățământului prin specializare vor duce la formarea unor biblioteci de profil. La acestea se adaugă cele confesionale, multe dintre ele cu tradiție. Altele vor fi rodul unor activități de asociere (uniuni, societăți, fundații, asociații), sau instituții.

Cu toată această situație, accesul general la lectură rămâne un deziderat, - necesitatea instituirii unor biblioteci publice rămâne o cerință a timpurilor moderne. Înființarea acestora a luat o mare amploare în lumea civilizată mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin colecțiile sale și sfera de interes, Biblioteca Teleki rămâne una științifică. Celelalte rămân tributare intereselor instituționale sau de obște, pentru care au fost constituite. În aceste condiții biblioteca publică trebuie să devină o instituție de larg acces, situație de care locuitorii cetății și autoritățile sale sunt conștiente. Dorința lor devine realitate în condițiile regândirii organizării culturii, concepută a fi polarizată în jurul unui așezământ, finalizat printr-un impozant Palat al Culturii în care va funcționa și biblioteca publică. Construcția și subvenționarea acestuia a intrat în politica aulică. Împăratul Francisc Iosif devine, în condițiile imperiului dualist, și rege al Ungariei, de la a cărui urcare pe tron se împlinesc 40 de ani (1907). Bine proiectat, situat în centrul orașului, împreună cu palatul administrativ, Palatul Culturii oferea pe atunci suficiente spații pentru

² Nicolae Iorga. **Pagini alese din memoriile de călătorie prin Ardeal și Banat**, vol. II, București, Ed. Minerva, 1997, p. 182.

principalele instituții de cultură ale orașului, biblioteci, săli de spectacole, muzee, pinacotecă, conservator etc.³

Contactul cu această clădire îl copleșește pe Nicolae Iorga, care, în prima sa vizită la Târgu-Mureș, scria că „*e zidit cu o îngrijire pioasă, religioasă, din cel mai bun material, toată viața secuiului a fost studiată și stilizată pentru a da un caracter de incontestabilă, nouă proaspătă frumusețe. În culoare. în liniile bizare ale ornamentelor cu inspirația semnelor de legendă de pe geamuri, pretutindeni e aceeași pecete rural- națională*”. Savantul mai constată că tânăra bibliotecă publică a ajuns la un considerabil fond de carte, dar că nu exista, până la acea dată, nici o tipăritură în limba română.⁴

În viziunea mureșenilor și a cititorilor săi bibliotecă publică este unul din obiectivele culturale esențiale. Încă din anul 1911 a început colecționarea cărților prin donații. O aripă a clădirii a fost dotată cu instalație modernă de depozitare a cca. 300.000 de publicații, au fost prevăzute spații pentru lectură (sală cu 80 de locuri), dotată cu mobilier adecvat.

La deschiderea bibliotecii în toamna anului 1913 erau puse în circuitul public doar 319 volume, pentru ca în anul următor să se ajungă la 7.340, numărul lor ridicându-se la 11.986 în anul 1918. Asupra conținutului fondului de carte raportat la cerințele de lectură ale publicului situația este discutabilă deoarece nu ne aflăm în fața unei selecții ci a unor oferte din care se fac selecțiile ori se înregistrează în întregime pentru a spori fondul de carte. Cu toate acestea pentru actul de lectură publică colecțiile se remarcă prin diversitate tematică și de limbă, cu excepția celor în limba română care au lipsit în totalitate.

Custode al bibliotecii a fost numit Dr. Molnár Gábor, de formație juridică, personalitate proeminentă a vieții culturale mureșene, iubitor de carte și care moștenește o valoroasă bibliotecă din familie, se specializează în biblioteconomie la Budapesta și donează o parte din colecțiile sale bibliotecii orașenești, îmbogățind astfel fondul de carte prețioasă, în special „transilvanica”. El este cel care concepe sistemul de aranjare al publicațiilor

³ Traian Popa. **Monografia orașului Târgu-Mureș**, Târgu-Mureș, Tipografia „Corvin”, 1932, p. 278.

⁴ Valeriu Nițu. **Nicolae Iorga la Târgu-Mureș**, în: **Vatra**, I, nr. 2, mai 1971, p. 16-17.

bazat pe cota numerică și pe format în cadrul poliței de raft (un metru lungime), catalog alfabetic-tematic conceput pe fișe de format internațional, (12,5x7,5 cm), sistem de împrumut pe bază de buzunărașe, operându-se doar cotele la predarea-preluarea cărților pentru împrumut la domiciliu sau lectură la sală.

Pe acest fond cultural, fiind la început custode al muzeului care era în formare (1921), Aurel Filimon este numit, în anul 1922, bibliotecar, alături de Molnár Gábor, care își va păstra funcția de director până în anul 1936, când se va retrage din activitate prin pensionare. Aici, Aurel Filimon va începe o activitate fără precedent în adaptarea acestei importante instituții la noile realități, fără a aduce atingere dezvoltării culturii maghiare în strânsă armonie cu mentorul său în profesie.

La data consacării lui Aurel Filimon ca bibliotecar, profesorul târgumureșean Ion Chinezu, de la Liceul „Al. Papiu Ilarian”, ne dă o imagine clară a instituției privită cu ochiul cărturarului, într-un articol publicat în gazeta „Mureșul”, *„Cultura românească în Târgu-Mureș”*, din care aflăm că Biblioteca publică din Palatul Culturii adăpostea la acea dată aproximativ 25.000 cărți ungurești și 3.000 de cărți românești. Din cărțile românești, 600 erau predate pentru compactare de aproape un an de zile, acțiune premergătoare punerii lor în circuit public. Este semnalată apoi lipsa ziarelor și revistelor în limba română, în timp ce colecții complete din publicațiile germane, maghiare și în special franceze țin încărcate rafturile sălii de lectură, acestea din urmă grație insistenței și preocupărilor profesorului René Larchet. Mai dureros și regretabil, constată cu indignare profesorul, este că nu se citește, cartea: *„Nu se citește! E trist! E adevărat. Dar nu ne putem împotmoli aici. Cărui părinte i-ar trece prin gând să nu-și hrănească copilul când acesta ar avea sau ar uita să mănânce?”* Completarea bibliotecii cu carte românească trebuie să se desfășoare în toate teritoriile românești în mod unitar: *„România Mare nu va însemna o realitate sufletească atâta timp cât de la un capăt al ei până la celălalt nu va fi străbătută de un duh unitar. Or, purtătorul de cuvânt al acestui duh este cartea. Făcută de omul bun mai nobil decât politicianul, cartea bună poate să armonizeze și să niveleze deosebirile de limbă, de gust, de aspirații. Ea singură poate să creeze acea mare solidaritate de care avem atâta nevoie”⁵.*

⁵ I. Ch. *Cultura românească în Târgu-Mureș*. În: „Mureșul”, I, nr. 1, 2

Sub aceste imperative ca și altele Aurel Filimon va începe o muncă asiduă pe tărâmul organizării lecturii publice fără a renunța la preocupările sale de arheologie, etnografie și folclor.

Molnár Gábor va continua să se preocupe de prelucrarea biblioteconomică a colecțiilor, evidență și gestiune în strânsă legătură cu problemele legate de evidența cititorilor, urmărirea restituirii cărților și bineînțeles tot ce ținea de dezvoltarea în continuare a fondului de carte maghiară. Aurel Filimon a preluat activitățile privitoare la achizițiile de carte, completarea bibliotecii cu lucrări în limba română, chiar a unei secții de carte românească, servirea publicului, reprezentarea bibliotecii în relațiile cu Consiliul local, întocmirea rapoartelor și memoriilor pentru atragerea unor sume de bani și obținerea de donații, în vederea completării colecțiilor. Deseori ei erau ajutați de încă un bibliotecar sau lucrători sezonieri atunci când activitățile solicitau eforturi mai mari, casări, desprăfuire, aranjarea cărților, verificări gestionare etc. Între cei care au lucrat temporar în bibliotecă se numărau Vasile Netea și Laurian Someșan.

Din numeroasele demersuri pentru obținerea de cărți și subvenții financiare ale lui Aurel Filimon deducem orientarea sa privind fundamentul teoretic despre locul și rolul bibliotecii publice în viața culturală, educativă, formativă și informativă a localității. El cunoștea conceptele despre carte și lectură ale lui Morel⁶ care susținea printre altele că, „*Bibliotecile publice sunt singurele mijloace educative, conferințele, cursurile și alte modalități de propagare a științelor sunt numai temporale, singura educație cu valoare absolută este autoeducația deoarece învățăm conduși de un scop oareșcare*”, sau recomandările bibliotecarului Pellisson⁷, care conchidea, într-o lucrare a sa, că „*dintre toate mijloacele educației libere, bibliotecile publice sunt acelea care au cea mai mare influență educativă și socială*”. De aici concluzia sa că școala nu este suficientă pentru validarea viitorului și poziției sociale. Ea ne dă numai bazele care trebuie

noiembrie 1922, p. 3. A se vedea și Melinte Șerban, **Ion Chinezu la Târgu-Mureș (1921-1925)** în vol.: **Ion Chinezu-relief în posteritate**, Târgu-Mureș, 1999, p. 77, 78 și Melinte Șerban, **Mărturii prin vreme**, Târgu-Mureș, 1999, p. 18.

⁶ Eugene Morel, bibliotecar francez. Informație preluată din Ferenczi Zoltán, **A könyvtárák mint a nemzeti művelődés eszközei**. Bp. 1909, p. 11.

⁷ Maurice Pellisson, organizator al bibliotecilor franceze. Idem, p. 10.

mereu îmbogățite prin lectură și studiu, în lipsa cărora „vom ajunge tot la acea primitivă întunecime de la care am pornit”.⁸ În plus, biblioteca publică trebuia să devină și un instrument indispensabil de cultură românească care este chemată să completeze munca și silințele profesorilor. „În aceste condiții - spunea Aurel Filimon - bibliotecarul încredințat cu această misiune nobilă trebuie să aibă diferite calități. Cartea românească în orașul nostru (Forum Sicularum) are un dublu rol și anume: de a da posibilitatea elementului minoritar să se familiarizeze cu produsele spirituale literare și științifice românești, din alt punct de vedere, elementului românesc acces la producția literară națională pentru cunoaștere și dezvoltare. În aceste condiții este umilitor ca bibliotecarul să devină un „impertinent cerșetor și fără de rușine organizator al depozitului de cărți” în lipsa unor alocații bugetare și a personalului ajutător.”⁹

Într-un alt memoriu adresat Consiliului orașenesc, Aurel Filimon își fixează propria-i concepție despre bibliotecă și misiunea de bibliotecar prin următoarele: „Bibliotecile ca manifestări sunt produse ale unor profunde necesități culturale ale popoarelor de elită care la rândul lor constituie cele mai puternice și indispensabile instrumente pentru înaintarea și răspândirea culturii, care la rândul ei a dat dovadă că temelia de existență a unui Neam și Țară este nu numai prosperitatea economică ci și lumina pe care o dă cultura. Gradul de cultură se manifestă prin totalitatea tipăriturilor din domeniul tuturor cercetărilor științifice și beletristice, prin urmare o bibliotecă înainte de toate trebuie să concentreze toate operele care servesc ca dovadă gradului de cultură națională din alt punct de vedere pentru cultura generală pe principiul reciprocității, toate operele care ne pun la curent cu rezultatele mondiale. Biblioteca este școala vieții care ne învață nu pentru notă sau certificat ci pentru nevoile imperioase ale existenței și misiunea pe care o avem ca individ în societate”.¹⁰

Desele invocații privitoare la lipsa alocațiilor bugetare este vehement atacată de Aurel Filimon: „Deși împrejurările și situația economică este cam dezesperată, nu putem spune că atuncea când este vorba de economii și sacrificii, în primul rând ne sacrificăm cultura și condamnăm generațiile viitoare - care sunt

⁸ Arhivă, Dos. I, 1925, f. 47-48. **Memoriu** adresat Consiliului orașenesc, la 16 mai 1925.

⁹ Arhivă, Dos.1, 1932, f. 110. **Memoriu** prin care se solicită decontarea cheltuielilor de deplasare la București.

¹⁰ Arhivă, Dos. I, 1931, f. 6. **Memoriu** adresat Domnului Primar, 21 aprilie 1931.

nevinovate - să nu-și poată completa cunoștințele școlare cu cele necesare de stadiul impus din altă parte. Ar fi foarte trist dacă conduși de principiul economic am lovi în păturile sociale, doritoare de a se familiariza cu ultimele rezultate culturale. Un om care-și pierde credința însuși în sine și care se consideră ca inutil societății fiind improductiv este numai parazitul social". În încheierea acestor motivații, bibliotecarul invocă din nou importanța misiunii și profesionalismul care îl leagă de această instituție pe care dorește să o servească așa cum este pretinsă de „știința bibliotecară”.

Deseori, în argumentarea cererilor sale, Aurel Filimon apelează la date comparative privind situația unor biblioteci sau evoluția bibliotecilor publice în lumea civilizată, dobândită din multe lecturi și surse de informare din cărți și periodice. Avea noțiuni despre „Public Library” din New York, cea mai mare din lume și care deținea încă din 1907 peste un milion și jumătate de volume, urmată de „Congressional Library” din Washington, marile biblioteci europene cu tradiția lor, „Biblioteca Națională” a Franței, „British Museum” a Angliei, cele din Petrograd sau Berlin. Mai importantă educativ este însă biblioteca publică care se deosebește de cea tradițională în special prin actualitatea colecțiilor și accesul larg al publicului. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea excelează în organizarea bibliotecilor publice, cel mai conștienți de valoarea lor fiind țările dezvoltate dirijând importante investiții în acest sens așa cum au fost americanii. Astfel la Boston bibliotecile publice aveau 3,5 milioane volume, 4 milioane la New York, iar la Londra bibliotecile publice însumau 8 milioane de volume.¹¹ Toate aceste modele îi serveau drept argumente alături de tradițiile unor state în impunerea unui impozit bibliotecar cum se proceda în America și Anglia încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, modalitate de a realiza și la Târgu-Mureș o bibliotecă pe care orașenii și-o doresc.

La Târgu-Mureș, după război, bugetul bibliotecii era unul formal. Cărțile erau deosebit de scumpe. Evoluția demografică necesita continuarea fondului de bază în două limbi, română și maghiară. Imaginar acest lucru însemna două biblioteci. Pentru a acoperi neajunsurile de ordin financiar, într-un memoriu al său către Consiliul orașenesc, Aurel Filimon propune instituirea **impozitului**

¹¹ Arhivă, Dos. I, 1925, f. 47-48. **Memoriu** adresat Consiliului orașenesc la 16 mai 1925.

bibliotecar. Acesta ar fi urmat a se constitui din aplicarea în plus a câte 50 de bani la spectacolele cinema, teatru, concert, baluri etc... Suma este infimă, dar ar aduce anual bibliotecii 500-600 lei, de zece ori atâta în zece ani, ceea ce ar însemna creșterea colecțiilor cu 50-60 de volume. Dat fiind și prețul deosebit de ridicat al compactării (legării) cărții, care se ridică în special pentru donații la 106.000, bugetul bibliotecii pentru doi ani, propune instituirea unui atelier de legătorie pe lângă Primărie, care să presteze munci pentru toate instituțiile aparținătoare.¹² Propunerile sale au stârnit desigur rumoare în rândul autorităților, motiv pentru care revine cu un nou memoriu:

Onorat Consiliu Orășenesc!

Referindu-mă la propunerea înaintată cu Nr.42-1925 prin care cereau introducerea unei taxe bibliotecare am onoarea a completa cu următoarele propunerea și în urmă motivarea:

Aplicarea acestei taxe să se facă în felul următor:

Biletele de cinematograf și teatru să fie impuse cu 50 de bani. Lojele de la 3-5 lei pe cum veți afla de cuviință, căci acele persoane care pot plăti 2-300 lei pentru o lojă pot foarte ușor să plătească în plus 3-5 lei pentru interes general.

Ar veni petrecerile și balurile care se fac în Palatul Cultural unde biletele să fie 1 leu și loja 5 lei.

Ar putea să zică cineva că aceste taxe n-ar putea să fie realizabile. De ce? Le vedem scopul. Scopul este ca într-un an, timp scurt, populația orașului să ajungă să poată consulta o bibliotecă cât mai bogată. Biblioteca servește interesele publicului ori în acest caz publicul nu poate fi contra realizării interesului lui. Bugetul primăriei se compune din veniturile pe care le plătește tot populația ori acest buget nu dispune de acele venituri care să se poată întrebuința sume mai considerabile pentru îmbogățirea bibliotecii. Dacă în Anglia și America în anii 1847 și 1849 prin lege s-a introdus impozitul obligatoriu, de ce la noi după 75 de ani nu se poate introduce o taxă pe spectacole pentru îmbogățirea bibliotecii. De ce nu ar putea acele persoane care dansează în Palatul Cultural și se petrec cu ocazia unor baluri să plătească 1 leu sau 5 lei pentru dezvoltarea culturii. De ce n-ar putea acele persoane care se amuzează și distrează cu ocaziunea la concerte, cinematograf și

¹² Arhivă, Dos. 1, 1925, f. 47-50; Dos. 1, 192, f. 47.

teatru să plătească cei mai săraci 50 bani și cei mai bogați 3-5 lei? Aici este vorba de un interes al publicului și atunci când noi venim într-ajutorul intereselor sale și cu această mică jertfă le îmbogățim și le stăm la dispoziție cu lucrările cele mai noi de care are nevoie pentru câștigarea cunoștințelor atât de folositoare în viața de toate zilele, nu putem fi condamnați pentru această modalitate și procedură, deoarece scopul realizat este cu mult superior sacrificiului adus de public în felul acesta.

*Acestea ar fi pe care am dorit încă a le spune.*¹³

Revine la această propunere și în anul următor. Pus în situație a da o soluție cererii, primarul Bernády György și economistul Traian Roșu formulează un răspuns lapidar: „Urmare la propunerea Dv. cu privire la înființarea unui impozit de 1 leu pentru fiecare bilet de cinematograf în vederea reîmprospătării bibliotecii publice cu cărți, avem onoarea a vă comunica că aceasta nu este posibil neputându-se înființa astfel de impozite. Nevoile bibliotecii se acoperă prin bugetul ordinar al municipiului”.¹⁴

Nu putem trece cu vederea nici intervenția lui Aurel Filimon pentru obținerea dreptului de depozit legal, corespunzător marilor biblioteci. În acest sens în anul 1931 intervine la protopopul târgumureșean Elie Câmpeanu, deputat în Parlamentul României spre a-i înainta D-lui Nicolae Iorga - „cel mai mare apostol al Neamului” cum îl numea Aurel Filimon -, Ministru al Culturii, un memoriu prin care cerea să se aprobe pentru biblioteca publică din Târgu-Mureș un exemplar din toate cărțile aflate în depozitul Casei Școalelor. Cu ocazia deplasării, la 15 noiembrie 1931, a stat 8 zile la București, timp în care, pe lângă obținerea unor donații, a lucrat la elaborarea proiectului de lege la Parlament împreună cu Ministrul Ardealului dr. Valer Pop și Elie Câmpeanu.¹⁵

Cu toate demersurile sale pentru obținerea de fonduri bugetare, sursa cea mai valoroasă de completare a colecțiilor rămânea obținerea unor donații. Printre cei care îi vor înțelege complicata misiune de bibliotecar vor fi vechii săi colaboratori și prieteni cunoscuți din perioada bucureșteană. La Târgu-Mureș va fi vizitat de fostul său mentor spiritual Al. Tzigara-Samurçaș, care se va

¹³ Arhivă, Dos. 1, 1925, f. 203-204.

¹⁴ Arhivă, Dos. 1, 1926, f. 49.

¹⁵ Arhivă, Dos. 1, 1931, f. 90; f. 146.

înscrie între donatori și îi va facilita alte legături cu instituții caritabile, Nicolae Iorga, Gr. Trancu-Iași, ministrul muncii și ocrotirilor sociale ș.a. Tranzacțiile le realiza prin deplasări de contact la București care erau însoțite și de alte tranzacții ca cele privitoare la săpăturile arheologice, obținerea de piese muzeistice, tablouri de artă, obiecte cu valoare artistică ori istorică și, nu în ultimul rând, de cărți și reviste mai vechi ori mai noi. Ele erau precedate de adrese bine fundamentate și în cunoștință de cauză cu privire la solicitări. Anual se efectuau 2-4 deplasări între 7-10 zile, timp în care se făcea selecție în depozite de dublete, uneori se scriau borderourile și se împachetau cărțile pentru a fi transportate cu trenul ori expediate de către ofertant. Deplasările necesitau cheltuieli de transport, cazare și diurnă, în toate cazurile inferioare valorii publicațiilor obținute prin donații. Decontarea se făcea aproape cu regularitate după multe solicitări și întârzieri, situație care afecta condiția de existență, a familiei în special, aflată în întreținere (soția și cei patru copii). Un exemplu concludent în acest sens este adresa către primar din 28 iunie 1927 când, după nouă zile de deplasare la București aduce cărți în valoare de 50.000 lei. La raportul său se răspunde după abia două luni când i se oferă din partea Primăriei cu titlu de gratificație 4.500 lei față de cheltuielile de deplasare care se cifrau la 6.498, deci cu 2000 lei mai puțin. În plus, este amenințat cu sancțiune pe motiv că delegația nu a fost autorizată, ca și aducerea de cărți gratuite. Desigur, solicită anchetă în acest sens și anularea sancțiunii. Cu acest prilej, Aurel Filimon aduce la Târgu-Mureș monumentală lucrare a lui Al. Odobescu apărută la Paris, „Le trésor de la Pietroasa”, procurată de la un anticariat la prețul de 2.000 lei față de 8.000 valoarea reală, despre care spunea că „*Această carte este cea mai valoroasă a literaturii noastre*”.¹⁶

În anul 1927 un șir de memorii argumentează cererile sale de carte românească la Târgu-Mureș din partea unor prestigioase instituții. Motivările de mai jos sunt deosebit de relevante cu privire la insistențele sale de împlinire a misiunii culturale cu toată răspunderea care îl caracteriza:

D-lui Director al Fundațiilor Carol I

„...nu putem satisface nevoile culturale crescânde din partea atâtor școli și profesori. Pentru a putea servi misiunea culturală suntem nevoiți a face un apel la

¹⁶ Arhivă, Dos. 1, 1927, f. 93-94. **Memoriu** adresat domnului Primar.

diferite instituții pentru a ne veni în ajutor. Conduși de această situație vă rugăm să binevoiiți a ne dona din dubletele și tripletele aflătoare în depozitul D-voastră pe acelea de care vă puteți lipsi contribuind astfel la o chestie culturală care se simte atât de mult în orașul nostru”.¹⁷

Domnului Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice

„suntem lipsiți de mijloace, mica sumă care ne stă la dispoziție de abia ne este suficientă pentru acoperirea nevoilor școalelor. Târgu-Mureșul are atâtea școli inferioare și superioare, atâția profesori, dacă nici biblioteca care are menirea să ajute pe cei care doresc a studia nu o vom face-o de la cine poți aștepta ajutorarea când astăzi cartea devine un lux și pe care în mod particular foarte puțini o pot procura”.¹⁸

Domnului Președinte al Academiei Române

„Ca biblioteca să contribuie la opera de românizare și să poată satisface nevoile atâtor școli românești și minoritare, iară a profesorilor, mai departe a publicului, astăzi se află în imposibilitate. Școlile astăzi nu au bibliotecile necesare pentru elevi și profesori, așa că toți se mărginesc la biblioteca noastră. Nu mai vorbim de provincie care este lipsită cu desăvârșire de aceste cărți”.¹⁹

D-lui Ministru al Muncii și Ocrotirilor Sociale și D-lui Ministru al Cultelor și Artelor

„Această bibliotecă în capitala secuiască a avut menirea ca prin bogăția ei să contribuie la cunoașterea literaturii și în același timp să servească și scopul de naționalizare a provinciei care nu era maghiară. Cu ce avânt s-a dezvoltat biblioteca este suficient să amintim că ea s-a deschis în 1913 și până în anul 1918, venirea românilor a numărat la aproape 30.000 volume”.²⁰

¹⁷ Arhivă, Dos. 1, 1927, f. 123.

¹⁸ Arhivă, Dos. 1, 1927, f. 124.

¹⁹ Arhivă, Dos. 1, 1927, f. 126.

²⁰ Arhivă. Dos. 1, 1927, f. 127.

D-lui Director General al Casei Școalelor

„... Cererile la bibliotecă față de cărțile românești cresc din zi în zi. Suntem nevoiți a vă ruga din nou a ne dărui o cantitate oareșcare de cărți, mai ales din cele noi“.²¹

În anul următor, 1928, revine cu alte cereri la aceste instituții cărora le mai adaugă cele către Ministrul Instrucției Publice, Fundația Principele Carol, Institutul de Serigrafie, Institutul de Geologie, S. A. Cartea Românească, Casa Școalelor ș.a. De asemenea se fac solicitări pentru abonamente gratuite la publicațiile „Curentul”, „Cuvântul”, „Adevărul”. „Dimineața”“, „Universul” și „Viitorul”. Tot la propunerea bibliotecii, dată fiind importanța presei în informarea populației, Delegația Permanentă aprobă anual abonamente la publicații românești și străine după cum urmează: „L'illustration”“, „Ellenzék”, „Cultura Poporului”, „Convorbiri literare”, „Transilvania”, „Viața Românească”, „Natura”, „Lamura”, „Cosânzeana”, „Korespondenzblatt”, „Graiul Românesc”, „Societatea de mâine”, „Gândirea”, „România Ilustrată”“, „Lepziger Illustrierte Zeitung”, „Die Woche”, „Pásztortüz”“, „Uj Idök” și „Cele trei Crișuri”.

În decursul anului 1931, Aurel Filimon face nu mai puțin de patru drumuri la București cu scopul înzestrării bibliotecii. Activitate neimpusă, bazată pe conștiința datoriei, făcută cu pasiune de multe ori fără onorarii, pe cheltuieli proprii sau în concedii de odihnă. El atrage bunuri pentru municipalitate în valoare de peste 200.000 lei. Pentru toate acestea, având în vedere greutățile prin care trece familia „atât de numeroasă și lovit de atâtea ori de soarta sau destinul vieții mai ales în ultimul an, - două înmormântări, căsătoria fiicei” solicită un nou ajutor financiar din partea Primăriei. Cităm din această cerere date asupra donațiilor obținute dar mai ales asupra muncii stăruitoare a zilelor de deplasare, după cum urmează: „*drumul I - ianuarie, 510 vol. în valoare de 31.235 lei; drumul II - august, 339 vol. în valoare de 24.963 lei; drumul III - septembrie, 288 vol., în valoare de 43.096 lei și drumul IV - noiembrie, 212 vol. în valoare de 22.132 lei. Au fost obținute numai în acest an*

²¹ Arhivă, Dos. 1, 1927, f. 128.

*cărți gratuite în număr de 1.349 vol. în valoare de 121.426 lei. La acestea se mai adaugă și altele care urmează să sosească.*²²

Pentru deplasarea din ianuarie 1931, A. Filimon primește trei zile de deplasare, timp insuficient pentru a-și împlini misiunea ceea ce impunea prelungirea delegației la șase zile, justificată pe zile și ore de lucru după cum urmează:

Luni 26 I. „*la orele 9 am fost la Academia Română pentru obținerea lucrărilor ce n-am primit încă de la Academie, chestiunea rezolvată și aprobată. Pe la orele 9^{1/2} am trecut pe la D-l Moisil, director general al Arhivelor Statului, a lua contactul pentru obținerea publicațiilor. La orele 11 am fost la depozitul Casei Școalelor pentru informații, ce se află în depozit. Pe la orele 12 am trecut pe la D-nul administrator pentru obținerea aprobării. Am terminat la 1^{1/2}. Post meridian la orele 4 am trecut la Banca Crisoveloni și Banca Marmorosch Blank Aristid pe care însă îl aștepta să sosească din străinătate.*“

Marți 27 I. „*dimineața am plecat pe la orele 9 la depozitul Casei Școalelor, ca în baza aprobării să mi se adune cărțile. Lista cărților adunate este de 11 pagini. Până la orele 11^{1/2} am ales în depozit cărți apărute înainte de război la număr 63 bucăți pentru care a trebuit să cer o nouă aprobare. La orele 12 am plecat la Ministerul Muncii, Direcțiunea Generală a Culturii Poporului de unde mi s-a aprobat lucrările în depozit. Până când am terminat aceste lucrări s-a făcut orele 1^{3/4}. Post meridian la orele 3 am plecat la Arhivele Statului și Societatea Numismatică, pentru a primi publicațiile lor. La orele 5 am venit înapoi la Ministerul Muncii de unde am ridicat cărțile și transportat la domiciliu.*”

Miercuri 28 I. „*Marți seara sosind domnul Blank Aristid de la Paris, m-am dus la Banca Marmorosch. Dl. Director Ureche pentru a-mi prepara terenul în legătură cu cererea pe care am lăsat-o acolo. Pe la orele 11 m-am deplasat la Președenția Consiliului de Miniștri, Direcția Presei pentru aprobarea tipăriturilor. Cu aprobarea am plecat la Ministerul de Externe Direcția Propagandei ca să mi se aleagă publicațiile aprobate, când am terminat s-a făcut ora 1 p.m., m-am dus la Fundația Regele Carol I, Biblioteca Universitară, Societatea de Geografie pentru aprobarea dubletelor din bibliotecă și Anuarul Institutului. Seara la orele 6 la administrația ziarelor „Dimineața” și „Adevărul literar” pentru a le cere gratuit pentru bibliotecă. După expunerea de motive cererea s-a admis cu condiția să*

²² Arhivă, Dos. 1, 1931, f. 17.

plătim spesele de piață care fac anual după 750 de numere cât primim 400 lei. Seara la orele 8 la Universul cu aceeași cerere care s-a aprobat”.

Joi 29 I. „La Casa Școalelor am terminat cu listele și formalitățile de descărcare la contabilitate. La orele 12 la „Viitorul” tot cu acea cerere care pe ziua de sâmbătă a fost aprobată. La orele 1 la „Curentul”, tot cu acea cerere pe care am putut-o rezolva numai seara la 8^{1/2} când se afla la redacție Pamfil Șeicaru. Post meridian de la orele 2-4 am ales cărțile la Fundația Regele Carol I. La orele 5 la Institutul de Geologie pentru aprobarea cărților, buletin, hărți etc. Orele 6 la „Cuvântul” tot cu aceeași cerere “.

Vineri 30 I. „Alegerea cărților la depozitul Casei Școalelor înainte și după masă. 5 pachete pe care seara la orele 7^{1/2} le-am ridicat, am trecut pe la Fundația Regele Carol I pentru ca directorul să vadă cărțile pentru a putea să le ridic, aceasta s-a făcut numai sâmbătă când le-am adus. Am fost pe la Așezământul I.C. Brătianu pentru publicațiile lor însă directorul a lipsit din localitate urmând rezolvarea după reîntoarcere“.

Sâmbătă 31 I. „La Ateneu pe Dl. Anghelescu fost ministru care este președinte nu l-am aflat în localitate. Am ridicat cărțile de la Fundație, forme de primire, am ridicat de la Institutul de Geologie cele aprobate. Cumpărarea de ladă, transportul ei, împachetarea cărților etc. Seara la orele 10 am plecat și duminică la 1 și ceva p.m. am sosit acasă.”²³

În anul 1939, o nouă deplasare la București va însemna obținerea încă a 487 volume în valoare de 81.735 lei. Donațiile au fost de la Institutul Meteorologic (14 vol.); Ministerul Industriei și Comerțului (60 vol.); Ministerul Muncii (9 vol.); Institutul Zootehnic (21 vol.); Președenție (42 vol.); Academia Română (39 vol.); Casa Școalelor (116 vol.); Salonul Oficial (18 vol.); Ministerul Agriculturii (117 vol.); Fundația Regele Carol (3 vol.) și au mai sosit ulterior 47 de volume.

Important pentru bibliotecă ni se pare această diversitate de instituții din care provin cărțile donate, care împreună cu achizițiile din fondurile bugetare definesc structura enciclopedică a colecțiilor, calitate care face ca în zilele noastre capacitatea de informare a publicului să depășească așteptările, oferind posibilități de cercetare în mai multe domenii de cunoaștere.

²³ Arhivă, Dos. 1, 1931, f. 60.

O problemă aparține în achizițiile de publicații retrospective o constituie interesul pentru presa românească transilvăneană. Este de știut că parohiile românești dispuneau de colecții bune din periodicele apărute înainte de 1918 cum au fost „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful Român”, „Transilvania”, „Concordia”, „Observatorul”, „Tribuna” și altele. În acest scop se intervine la Mitropolia din Blaj, care în principiu este de acord prin răspunsul dat de vicarul general arhiepiscopesc Iosif Hossu, ca acestea să fie achiziționate de bibliotecă cu condiția ca fiecare caz în parte să fie discutat și să se ajungă la înțelegere. Se ajunge la consens privind colecțiile de la Band și Căpușu de Câmpie pentru „Gazeta Transilvaniei” și „Tribuna”. Nu se ajunge la înțelegere cu protopopiatul din Luduș. În memoriul adresat primarului la 16 ianuarie 1931, A. Filimon îl informează că a procurat publicații românești apărute înainte de 1918, după cum urmează:

„Telegraful Român”: 1862, 1863, 1864

„Concordia”: 1862, 1863, 1864, 1865, 1866

„Observatorul”: 1881, 1882, 1883, 1884

„Gazeta Transilvaniei”: 1862-1866, 1869, 1871-1872, 1883, 1888-1890, 1892-1898 și 1913

În total au fost achiziționate colecții de periodice vechi românești din 34 de ani, legate în 38 de volume. Cu cumpărarea și transportarea lor a efectuat cheltuieli în valoare de 3.666 lei pe care îi solicită a fi decontate. Numai la Bandu de Câmpie au fost plătiți 1.500 lei preț de cumpărare.²⁴

Atât procurarea cărților și periodicelor din alocațiile bugetare cât și din donații se făceau cu mari sacrificii materiale și intelectuale din partea lui Aurel Filimon. Între primarii care au sprijinit biblioteca se numără Emil Aurel Dandea (1922-1926 și 1934-1937). Situația deconturilor și alocațiilor bugetare a devenit problematică între cele două mandate (1927-1933) datorită bugetelor de austeritate survenite în anii crizei financiare.

Este relevant unul din rapoartele sale privind eforturile de îmbogățire cu publicații ale bibliotecii în ciuda opreliștilor care i se impuneau. Astfel, scria Aurel Filimon, într-un raport către primar, „În anul 1927 am adus peste 500 de volume de cărți gratuite de la București fără autorizație, (răsplata a fost

²⁴ Arhivă, Dos. 1, 1930, f. 62.

*amenințare cu cercetare disciplinară). În anul 1927 am cerut să aduc cărți gratuite cu delegație, răspunsul a fost că nu sunt bani. În anul 1927 am cerut să cumpăr cărți, răspunsul a fost că am adus deja cărți gratuite (fără delegație). Chiar dacă de fapt în anul 1927 aș fi adunat tot materialul de mai sus sunt absolut convins că aș fi fost respins cu raportul chiar în acel an. În anul 1928, biblioteca n-a avut articole la buget, s-a dat o sumă din fondul cultural când a ajuns la distribuire. În anul 1930, n-am fost trecuți în buget. Acum în anul 1931 suntem trecuți în buget având articol. Pe lângă astfel de împrejurări mi-a rămas singura cale pe care o cunoașteți și dumneavoastră, a cerși și a aduna cărți românești după posibilitățile existente. Ce mi-a fost răsplată? Mulțumirea din partea acelorora pe care i-am servit cu materialul dorit”.*²⁵

Importanța pe care o acordă primarul Dr. Emil Aurel Dandea și sfetnicul său, Ștefan Ieremia, lecturii publice reiese și din dările de seamă despre administrația municipiului Târgu-Mureș în care biblioteca publică orășenească se bucura de tratare distinctă. Aflăm din acestea că în anul 1923, primul an din mandatul de primar, biblioteca a împrumutat 36.439 volume, pentru 16.663 persoane. Dintre acestea 90% au fost beletristice, iar 10% științifice. Mai consistente sunt datele din anul 1924, când biblioteca s-a completat cu cărți românești. În cataloagele bibliotecii au fost cuprinse până la acea dată 16.766 lucrări în 22.026 volume. În afară de acestea, biblioteca mai dispunea de 9.481 volume, alte 602 cărți noi urmau a fi legate și încă alte 512 volume. Totalul cărților era de 32.621 volume cu 1.405 mai multe decât în anul precedent.

Cărțile împărțite pe limbi se prezentau în felul următor: românești, peste 6.000 vol.; ungurești, 20.983 vol.; germane, 4.516 vol. (fond care îngloba o mare bibliotecă de lectură donată de Csiki Lajos); franceză, 335 vol.; latine, 331 vol.; engleză, 107 vol. și italiene, 30 vol. Între raritățile achiziționate de bibliotecă este menționată *Cartea de aur* de T.V. Păcățianu. În acest an de consolidare a activității, 12.015 cititori au împrumutat 26.628 volume, iar sala de lectură a fost frecventată de 7.500 persoane. Biblioteca a fost abonată la 15 reviste și gazete dintre care trei erau locale. La acestea se mai adaugă 8

²⁵ Arhivă, Dos. 1, 1931, f. 59.

abonamente oferite de Ministerul Muncii. Taxa de înscriere era de 20 lei anual.²⁶

În anul 1925, primarul orașului apreciază rezultatele completării bibliotecii cu cărți românești. Cărțile catalogate se ridică acum la 17.601 lucrări în 22.787 vol. Numărul cărților se ridică acum la 33.157 vol. Se mai face mențiunea că biblioteca a stat la dispoziția publicului interesat și în zilele de duminică. Numărul celor care au solicitat împrumuturi a fost de 1.043 cititori care au beneficiat de 25.060 vol., iar sala de lectură a fost frecventată de 1.345 persoane.²⁷

Comunicările din al doilea mandat al lui E. A. Dandea (1934-1937) sunt mai sumare. Cifrele din anul 1935 sunt mai puțin exacte. Este menționat numărul cărților care se cifra la 37.000 vol. Au fost achiziționate 285 vol. și prin donații au intrat 517 vol. Numărul cititorilor este în scădere precum și al cărților împrumutate. În anul următor activitatea bibliotecii este din nou în creștere. Fondul de carte se cifrează la 38.500 vol. Biblioteca a fost frecventată de 2.909 cititori care au împrumutat 11.631 volume.²⁸

De mare succes în anul 1936, s-a bucurat expoziția „Luna cărții”, încadrată în „Luna Târgu-Mureșului”. Expoziția era găzduită de Palatul Culturii, în strânsă legătură cu biblioteca. Prin aceasta biblioteca publică își dezvăluia bogăția colecțiilor în general și a culturii românești în special, susținând eforturile autorităților locale de a echilibra accesul publicului la informație și lectură. Din totalul de 35.000 volume la cât se cifra zestrea bibliotecii, 13.000 vol. erau românești. Au fost expuse tipărituri cu mare vechime, începând cu secolul al XVI- lea, colecții de periodice începând cu 1792 între care se aflau și cele românești, cele mai vechi datând din 1838. Biblioteca dispunea de procesele-verbale ale dietelor Ardealului din anul 1791, din perioada Supplexului... Aici existau memoriile lui Moga și Lemeny privind drepturile românilor, publicațiile de început ale Academiei Române, colecția de documente Hurmuzachi, iar dintre periodice, „Telegraful Român”, „Gazeta Transilvaniei” ș.a., cărți și periodice pe care le-a procurat Aurel Filimon și care

²⁶ Emil A.Dandea. **Dare de seamă despre administrația municipiului Tg.-Mureș în anul 1923**, p. 16. Idem pe anul 1924, p. 38- 39.

²⁷ **Idem**, pe anul 1924, p. 50-51.

²⁸ **Idem**, pe anul 1936, p. 39.

acum erau încadrate de vechi tipărituri ale clasicilor antici greci și latini, de elegantele corpusuri de opere maghiare sau germane. Tot aici erau expuse valoroase documente de arhivă care atestau vechimea locuitorilor și instituțiilor târgumureșene: cel mai vechi datând din 1384, urmate de altele emise de Matei Corvin, Ladislau Zapolya, Mihai Viteazul (în documente), diploma de municipiu a Târgu-Mureșului din 29 aprilie 1616, acordată de principele Ardealului Gavril Bethlen, împreună cu sigiliul din același an etc.²⁹ Toate acestea constituiau o punte de legătură între trecut și prezent, între munca stăruitoare și rezultatele sale în dorința de a spori capacitatea de informare și lectură în cele mai diverse domenii ale cunoașterii.

Asupra utilității bibliotecii și interesul publicului pentru serviciile sale sunt convingătoare câteva date statistice privitoare la cititorii înscriși, frecvență și cărți consultate, extrase din dările de seamă pentru perioada când Aurel Filimon a lucrat ca bibliotecar (1922-1940):

Anul	Cititori înscriși	Frecvență	Cărți consultate
1922	397	18210	43799
1923	321	16663	36439
1924	891	11667	27957
1925	845	11591	28100
1926	904	14875	35145
1927	497	5293	16342
1928	236	5048	19094
1929	320	4160	18336
1930	271	4367	20194
1931	237	4587	20224
1932	126	1488	6331
1933	133	1495	6151
1934	nu	sunt date	
1935	301	1929	8427
1936	322	2909	11631
1937	394	2088	9422
1938	261	2599	10857
1939	362	3245	10055
1940	147	1632	4670

²⁹ Expozițiile Lunei Târgu-Mureșului. Palatul Cultural Expoziția bibliotecii. [Fluturaș de o filă tipărită pe două fețe]

În anul declanșării celui de-al doilea Război Mondial eforturile lui Aurel Filimon se încheiau într-un moment de epuizare fizică și intelectuală. Tot atunci (1939) se împlinesc 50 de ani de la trecerea la cele veșnice a celui mai mare poet al românilor - Mihai Eminescu. La Târgu-Mureș, ca și în atâtea localități ale spațiului mioritic s-a creat un cult pentru omul și opera sa, atât în rândurile elevilor, cât și ale profesorilor, ale tuturor iubitorilor de cultură. Nu s-a găsit o recunoștință mai frumoasă pentru această instituție decât adoptarea numelui său de patron spiritual. Așa se întâmplă, că în baza Deciziei nr. 10699 din 1 iunie 1939, pentru ca numele vizionarului să se perpetueze printr-o instituție de cultură, fondului de carte românească și sălii de lectură li se atribuie numele „Mihai Eminescu”. Tot prin această decizie se stabilește ca biblioteca „să organizeze o secție specială formată exclusiv din opera lui Eminescu în diferitele sale edițiuni și din tot ce s-a scris și se va mai scrie în legătură cu opera și viața poetului”.³⁰ Din nefericire timpul nu a fost favorabil punerii în aplicare a acestor intenții.

În ultima parte a activității sale se observă o scădere a frecvenței și a cărților împrumutate. Acest lucru se datorează și instabilității administrației și mai ales celei politice, pericolul apropierei unei noi conflagrații mondiale devenită iminentă, lucru care s-a și întâmplat în anul 1940 prin Diktatul de la Viena urmat de intrarea României în război. Silit să părăsească biblioteca, Aurel Filimon își vede năruită munca sa de o viață cu împlinirile și neîmplinirile sale. Solicită Ministerului Culturii din Budapesta să rămână în continuare bibliotecar deoarece nu a adus restricții evoluției lecturii populației maghiare. Cererea sa a fost refuzată, iar Aurel Filimon se refugiază mai întâi la București de unde se retrage la Rapoltul Mare la niște rude unde se stinge din viață și unde își doarme somnul de veci.

Inspirata lucrare a lui Mircea Zăciu, „Ceasuri de seară cu Ion Agârbiceanu” surprinde între amintirile ilustrului critic literar și bibliograf Ovidiu Papadima, întâlnirea cu scriitorul care nu era alta decât primul contact cu opera sa în biblioteca publică. „Eram elev la liceul „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș. Eram prins și de marea sete de lectură a tineretului transilvănean de atunci. O pasiune hrănită din plin de două instituții de cultură ale orașului. Prima era biblioteca municipală, al cărei director, Aurel Filimon, om cu o inimă

³⁰ Arhivă, Dos. 1, 1939, p. 59.

bătănd puternic românește, făcuse din ea un focar de cultură pentru cele mai modeste categorii de cititori, între care avea o grijă părintească pentru elevi. Imaginase un sistem extrem de simplu de evidență a împrumuturilor de cărți, ceea ce ne permitea să plecăm acasă cu servieta doldora de volume. Era apoi librăria „Ardeleana” proprietarul o ținea doar el cu soția lui. Iosif Bucur era un om necăjit, veșnic îngândurat, așteptând cu emoție perioadele de vânzare ale cărților și rechizitelor școlare ca să-l scoată din impasurile financiare”.³¹ Între acestea se numărau și achizițiile din puținul buget pe care îl avea biblioteca.

Toată această activitate, la care se alătură și celelalte preocupări bibliologice și de altă natură ne îndreptătesc să-l așezăm pe Aurel Filimon între întâii stătători ai culturii interbelice mureșene, în panteonul acelor oameni care și-au consacrat activitatea unor scopuri nobile puse în slujba stimulării interesului pentru lectura publică, colecționarea și valorificarea patrimoniului cultural național. Aurel Filimon, alături de Ion Bianu, Ioachim Crăciun, N. Georgescu-Tistu, Barbu Theodorescu, Emanoil Bucuța, Dan Simonescu reprezintă perioade de înflorire a științei bibliologice românești.

³¹ Mircea Zăciu. **Ceasuri de seară cu Ion Agârbiceanu. Mărturii - Comentarii - Arhivă.** Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 32-33.

PREOCUPĂRI PRIVIND CARTEA VECHĂ ROMÂNEASCĂ

Elena Mișu

Pe la mijlocul veacului trecut Alexandru Odobescu prin peregrinările sale pentru cunoașterea monumentelor de arhitectură ridicate de strămoși, constată că un alt gen de monumente, cele de limbă, de literatură, de istorie, zăceau împrăștiate prin poduri de biserici și mănăstiri sau prin dulapuri, mucegăite, fără a fi adunate și adăpostite.¹

Biblioteca Academiei Române a adunat în rafturile sale vechile texte de limbă românească, manuscrise și tipărite. A încredințat munca de organizare a acestora lui Ioan Bianu, care avea să stea între cărți și manuscrise mai bine de 50 de ani.² Din truda lui și a lui Nerva Hodoș a ieșit monumentală Bibliografie Românească Veche.

Din colaborarea cu aceste personalități presupunem că s-a născut și pasiunea lui Aurel Filimon pentru cartea veche românească. „Din anul 1910, de când m-am ocupat cu Bibliografia veche românească, prin călătoriile mele arheologice și etnografice, mi s-au dat ocazii dese de a găsi cărți vechi românești care nu erau trecute în Bibliografie (Bibliografia românească veche n.n.), s-au trecut dar nu cunoscute, eventual cunoscute, dar necomplete. Voiu da în cele ce urmează numai titlul și descrierea mai scurtă a cărților, rezervându-mi dreptul pentru mai târziu să completez descrierea cu reproducerea predosloviilor, epilogurilor și cu clișee”. Aceasta era introducerea pe care Aurel Filimon o făcea la cele două studii de mare importanță pentru cultura românească: „Contribuțiuni la Bibliografia românească veche”³ și

¹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1987, vol. I, p. 5.

² *Idem*, p. 6.

³ Aurel Filimon, *Contribuțiuni la Bibliografia românească veche în*

„Nouă contribuțiuni la Bibliografia românească veche”⁴. Își începea descrierea cărților cu Triod-Penticostarul, tipărit de Coresi la Târgoviște în anul 1558. Afirmând că Ion Bianu și Nerva Hodoș descrie în B.R.V. voi I. p.31, această carte după două exemplare incomplete, unul păstrat la B.A.R. București și altul la Biblioteca publică din Petersburg. Neputându-se stabili cu exactitate locul, anul tipăririi și de către cine. „De fapt - spune Filimon - această carte s-a tipărit la Târgoviște, de diaconul Coresi, când era leatul de la facerea lumii 7066, de la nașterea lui Isus 1558”. Format în folio, cu 46 caiete. Pe lângă cele 8 gravuri reproduse în B.R.V., Filimon mai menționează încă trei. În Predoslovia exemplarului descoperit se face următoarea mențiune: „... S-a început această sfântă carte în zilele lui Io Petrașcu Voevod spre veșnica pomenire și s-a săvârșit această carte cu porunca celui întru Hristos Dumnezeu, drept credinciosul și iubitorul de Dumnezeu și păzitoriul de Dumnezeu și prea luminatul domnitor Io Mircea marele Voevod, a toată Ungrovlahia și pe Dunăre, fiul marelui și prea bunului Io Radul Voevod. Eu întru Hristos robul Diacon Coresi, m-am nevoit întru această și am scris aceasta carte și cu 10 ucenici ai mei, în anul 7066. S-a început aceasta carte în luna iulie, 8 zile și s-a săvârșit în luna lui iulie 1 -a zi, în cetatea de scaun Târgoviște”. Mai departe, se întreba Filimon ce l-a determinat pe Coresi să plece din reședința voievozilor, cetatea de scaun Târgoviște, pentru a se așeza la Brașov cu ucenicii săi. Dorea să cunoască mai multe despre activitatea lui Coresi: „Într-un articol ulterior mă voi ocupa mai pe larg cu Diaconul Coresi”.⁵ Triod-Penticostarul descoperit de Aurel Filimon intra în fondurile B.A.R în anul 1929, împreună cu alte două cărți a lui Coresi, Octoiul Mic, tipărit la Brașov în 1557 și Sbornicul, la Sas Sebeș, în 1580.

Celelalte titluri de cărți descrise în Contribuțiuni sunt: Apostolul, Buzău 1704; Antologhionul, Râmnic 1705; Octoih, Râmnic 1706; Octoih, Râmnic 1730; Molitvenic, București 1741; Psaltire, Iași 1743; Ceaslov, Râmnic 1745; Triod, București 1747; Octoih, Râmnic 1750; Antologhion, Râmnic 1752; Strastnic, Blaj 1753; Catavasier, Râmnic 1759; Catavasier, Blaj 1762; Molitvenic, București 1764; Antologhion, Râmnic 1766; Antologhion,

Dacoromania, V, Cluj, 1927-1928, p. 601-618.

⁴ Aurel Filimon, *Nouă contribuțiuni la Bibliografia românească veche*, în *Dacoromania*, VI, 1919-1930, Cluj, p. 374-387.

⁵ Aurel Filimon, *Contribuțiuni la Bibliografia românească veche*, p. 604.

București 1766, „din care exemplarele văzute nu au avut predoslovie”; Sanctorum nostrorum Pachomie, Blaj 1768, cu autograful lui Petru Maior. Titlul complet „Sanctorum P.../ nostrorum, Pachomie/ Aegyptiaci/ Dorothei/ Thebani/ Theodori/ Studitae/ ascetica,/ Nunc primum hoc ordine/Typis Monasterji B.V. Annunciatae 1768". La care îi face o descriere amănunțită. Textul latinesc. În 16, cu 8 foi nenumerate și 528 pagini numerotate, tipărit cu negru, cu 25 de rânduri pe pagină. Pe Foaia de titlu se află scris cu mâna „Ex libris Petri Major”. Pe scoarța se află, în latinește, o inscripție care ne spune că „... această carte au fost dăruită de Mihăilă Major la anul 1774”. Mihăilă era frate cu Petru. Are și o gravură reprezentând pe S(fântul) Pahomie, fără vreo altă semnătură. Urmează, pe 6 pagini, „Ex vitas Pahomii”, apoi „Prefatio s(fântului) Hieronymi”; Catavasieriu, (fără an) 1769; Catavasieriu, Blaj, Ed.II 1769; Triodion, Blaj 1771; Psaltire, Blaj 1780; Cazanii, Râmnic 1781; Miniologhion, Blaj 1781, cu 1149+63 foi numerotate. Are mai multe gravuri cu semnătura Petru.T sau P.T. ce înseamnă Petru Popovici Râmniceanul tipograf; Octoih, Blaj 1783, la pag. 478 este o gravură „Isus pe cruce”, într-un chenar cu 16 tablouri semnat de I.E. (Ioanichie Endredi, xilograv n.n); Antologhion, Râmnic 1786, cu precizarea: titlul este încadrat într-o gravură purtând semnătura „diiac Constandin tip(ograf) Râm(nicean).” Este o gravură „Duminica tuturor sfinților”. In folio, de 3 foi nenumerate și 573 numerotate, tipărit cu negru și roșu pe două coloane cu câte 40 de rânduri în coloană; Ceaslov, Blaj 1786; Catavasieriu, Blaj 1793; A Thomi de la Câmp, Blaj 1812, acest titlu era legat într-o scoarță. Exemplar n-am văzut. Formatul este 16 mare. Titlul (întreg): .. Athomi de la câmp/ de urmarea lui Hs./ Patru cărți/ Cu blagoslovenia și cheltuiala/ prea o sfințitului și prea lu(minatului) Domn Excelenții sa/ Ioann Bobb/ Vlădicul Făgărașului, a Prea / înălțatei Chesaro Crăiești Mărimi/ Statului sfeatnic din lăuntru,/ și a rândului al doilea Leopold/ Comendator/ Tipărită/ În Blaj la Mitropolie anul de la/Hs. 1812/ Cu Tipariul Seminariului”.

În lucrarea „Nouă Contribuțiuni la Bibliografia românească veche”, Aurel Filimon face descrierea următoarelor cărți: Ciaslovețul, Sibiu, 1696, în care pe foaia 2, se află Tatăl nostru „pe care-l reproduc pentru ca să poată servi de comparație cu alte texte anterioare și ulterioare: „Tatăl nostru ce ești în ceriuri, Sfințească-să numele Tău. Vie înpărăția ta, Cumu-i în ceriu așa și pre pământ. Pâinea noastră de toate zilele dă-ne-o noao astăzi. Și ne iartă greșealele

noastre, Cum ertăm și noi greșiților noștri. Și nu ne duce pre noi în ispită, Ce ne izbăvește pre noi de vicleanul. Că a Ta iaste împărăția și putearea și slava. Acum și până în veaci. Amin”; Molitvenic, Râmnic 1706; Molitvenic, București 1722; Liturghie, București 1728; Apostol, Buzău 1743; Liturghie, București 1746; Primului Ceaslov, ieșit din tipografia Blajului, îi acordă o atenție deosebită. „Această carte, Ceasoslovul, Blaj, 1752, ediția I, este necunoscută de Bibliografie, și este prima ediție a Ceaslovului. Exemplarul cunoscut de mine este incomplet... O gravură poartă anul 1751 cu cifre arabe, iar mai departe anul scara Păscăliei începe cu 1751. Anul 1752, ca dată a terminării cărții o stabilesc tot din Păscălie, unde începe cu anul 1752. Are mai multe gravuri semnate de zugravul Vlaicu. Gravurile sunt: pag. 102 Isus; pag. 182 Batjocorirea lui Isus; pag. 197 Isus cu crucea; pag. 258 Luarea de pe cruce; pag. 283 Așezarea lui Isus în mormânt; pag. 388 Învierea lui Isus; pag. 574 Maica Domnului cu Isus, având jos următoarea inscripție: Icoana Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu, carea ai lăcrămat în Ardeal, În sfânta Mănăstire de la Nicula, 1699, februarie 4”; pag. 606 Duhul Sfânt”⁶; Ceasoslov, Blaj, 1753 (?) „tot un exemplar necunoscut de Bibliografie, defectuos, începe cu pag. 21 și se termină cu pag. 586, frontispiciile, inițialele și gravurile tot aceleași, semnate de Vlaicu. Comparând textul ed(iției) I și constatăm pe aceeași pagină deosebiri. Prin urmare avem a face cu altă ediție. Ediția I epuizându-se repede, cererile fiind mari s-a tipărit ediția a II-a, și anume înainte de Strajnicul din Blaj (1753)... Cartea are formatul în 8 mic, e tipărită cu litere mari și 20 de rânduri pe pagină, e tipărită numai cu negru, cu litere mai mari”. Exemplarul descris de A. Filimon l-am descoperit la parohia Crăciunești.

Alte cărți descrise în *Nouă contribuțiuni* sunt: Apostol, Iași 1756; Acatist, Blaj 1763; Ceaslov, Iași 1763; Psaltire, Blaj 1764; Penticostarion, Blaj 1768; Triod, București 1768; Triod, București 1768; Antologhion, București 1777; Molitvenic, Râmnic 1782; Liturgii, Sibiu 1807; Octoih mic, Sibiu 1808.

Mai găsim menționate și: Protocolul din 1790-1792 „Textul de mai jos este cel mai vechiu al tipăriturilor de acest fel. La parohia de la Miercurea Niraj, mi-a fost arătat acest protocol, în care cea mai veche însemnare este din 1793. Acest protocol are format in folio”. (Protocolul era tipărit la Sibiu pentru bisericile ortodoxe, de către episcopul Gherasim Adamovici n.n); Protocolum,

⁶ Un exemplar complet la Parohia Sînișor.

Sibiu 1811. Partea I „pentru însemnarea botezaților, pe sama bisearicii neunite”. Tipărită în tipografia lui Ioann Bart la Sibiu; Protocolum, Sibiu, 1811. Partea a II-a „pentru însemnarea căsătoriților, pe sama bisearicii neunite” (tipărit de episcopul Vasile Moga n.n.).

Aurel Filimon avea intenția de a completa descrierea cărților cu reproducerea predosloviilor, a epilogurilor și cu clișee. Bibliotecarul Mitropoliei ortodoxe din Sibiu, anexa o mențiune pe Evanghelia cu învățătură (Alba Iulia, 1641)⁷: „Nota cu numărul cu nr.8701/1931 Cons(istoriul) Arhiepiscopesc a încuviințat la cererea D-lui A(urel) Filimon, bibliotecarul Palatului Cultural din Târgu Mureș să facă în scop științific câteva clișee din această Evangheliie din a(nul) 1641, tipărită de Ghenadie și Iorest de pe scaunul Mitropoliei Bălgradului. Evanghelia este înregistrată la nr.894 din Biblioteca Mitropolitană. Clișeele s-au făcut sub scrisul lui, conform numitului ordin. Sibiu, 22 octomv(rie), 1931. Diacon Ioan Dinu, bibliotecar”.

În acest scop, probabil, a fost împrumutată și Cazania lui Varlaam (Iași, 1643), proprietatea parohiei Dumbrava, pentru care părintele Vasile Moldovan, face plângere la Episcopia greco-catolică din Blaj în anul 1935⁸: „În urma circulării I.P.S. sale părintelui episcop dr. Iuliu Hosu, nr. 3918/1943, părintele Vasile Moldovan din Marosliget (Dumbrava n.n.), tractul protopopesc al Budacului, județul Besztercenaszod (Năsăud), cu nr. 121/1943, înregistrat la sf(ânta) Episcopie sub 5168/1943, aduce la cunoștință că la biserica parohiei Marosliget (Dumbrava) a existat un exemplar din Cazania lui Varlaam până în 1935, când a fost împrumutată lui Aurel Filimon din Marosvasarhely (Tg.Mureș), care nu a mai fost restituit-o”.

În anul 1923, dorea Aurel Filimon organizarea unui muzeu bisericesc în Palatul Culturii din Târgu-Mureș, adunând din bisericile din județ, cărți și icoane „obiecte vechi și de preț pentru trecutul nostru”. În 23 iunie, a aceluiași an, împrumuta de la parohia ortodoxă din Sângiorgiu de Mureș „2 cărți foarte vechi și 2 sfeșnice, investigate de cea însemnătate”, lăsând și un proces-verbal: „Am primit de la dl. paroch Nicolae Matora 2 cărți cu învoirea protoereului

⁷ Doina Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII-lea*, în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului, Sibiu, 1980, p. 57-58.

⁸ Florea Mureșan, *Cazania lui Varlaam, 1643-1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 212.

Ștefan Russ, cu data de 14 VI 1923, și anume: Cazania 1781 tipărită în timpul episcopului Filaret, la Râmnic și Evanghelia din anul 1723, tipărită în timpul mitropolitului Danilă, la București. Precum și 2 sfeșnice vechi. Cari toate sunt proprietatia besericii gr(eco) ort(odoxe) din Sângeorjul de Mureș. Și la caz că ele vor li reclamate pentru un eventual Muzeu bisericesc, ele să vor restitui. Sângeorju de Mureș, la 23 VI 1923, S.S. Aurel Filimon, Palatul Culturii”.⁹

Consistoriul Eparhial Ortodox din Cluj, prin episcopul Grama, le cerea preoților în 1925 să-și recupereze cărțile și icoanele vechi, ce au fost ridicate de Societatea de istorie, arheologie și etnografie din Târgu-Mureș, condusă de Aurel Filimon, și să le ducă la Cluj, pentru a fi depuse într-un Muzeu eparhial. Cerând totodată și întocmirea unui inventar cu bunurile culturale pe care le deține fiecare parohie în parte. Cu recuperarea obiectelor și cu alcătuirea inventarelor era desemnat protopopul Reghinului, Dumitru Antal¹⁰ (Anexe).

Am încercat prin cercetările făcute în Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, Biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș, Muzeul Județean Mureș, arhive și ce a mai rămas din biblioteca personală, să reconstituim preocupările de carte veche românească a lui Aurel Filimon.

În fondurile B.A.R, București au intrat între anii 1914-1915 și 1925-1930 un număr de 10 cărți vechi românești și 16 manuscrise românești: Triod-Penticostarul (Târgoviște, 1558), Octoihul Mic (Brașov, 1557) și Sbornicul (Sas Sebeș, 1580), tipărite de Coresi erau achiziționate în 1929, cum reiese din consemnarea lui Ioan Bianu: „Cumpărat la 7 oct(ombrie) 1929 de la A(urel) Filimon din Târgu Mureș, bibliotecarul Palatului. I(oan) Bianu”. Ceaslovăț (Sibiu, 1696) era cumpărat „la 13 sept(embrie) 1930 de la A. Filimon din Târgu-Mureș. Mureș, cu 1500 lei” Pe Antologhionul (Căldărușani, 1766), Ioan Bianu nota mai întâi: „A fost adus spre păstrare de domnul Aurel Filimon, 9 februarie 1917” și o altă mențiune: „Cumpărat pentru Academie cu 250 lei, 11 sept(embrie) 1917”. Au mai intrat în fondurile B.A.R: Catavasieriu (Râmnic, 1715); Molitvenicul (Râmnic, 1706), cu însemnarea: „... a mea anume Pătruț ficiorul popii pătru de la Borbant (AB); Psaltirea (București, 1774), a aparținut

⁹ Arhivele Naționale Mureș. Fondul Protopopiatul ortodox Mureș, Dosar 499, fila 24.

¹⁰ *Idem.* fila 29.

diacului Radu de la Heștezău (CJ) (are în interior 2 plicuri cu 2 foi de titlu a Catavasierului tipărit la Blaj în 1762 și 1769, cu mențiunea „cumpărat de la A. Filimon din Maramureș, 1914, april”); Molitvenicul (București, 1764) era a lui „popa Ioan din Kis Almășel (CJ) și s-au legat a doara cu 4 zloți, de părintele Ioan Nan. În 10 august, 1816”. Două cărți provin din județul Mureș, cum ne spun însemnările. Liturghia (București, 1729) a fost cumpărată de diacul Ion „de la Sandu diac din Chinariu, cu 17 mărieș și o păcăcă... 1781”. Psaltirea (București, 1764) a fost proprietatea protopopului Târgu-Mureșului, Partenie Trombitaș, (scăpată ca prin minune de furia anului 1848, când întreaga avere i-a fost distrusă și o parte vândută la licitație). Exemplar complet, cu o frumoasă legătură și cu multe însemnări: Pe coperta 1, autograf „Partenii Trombitaș, protopop”: forzaț 1 „Această Psaltire este a dumnealui Georgie Dafin și cine să va afla să o fure să fie afurisit de sfinții părinții și blăstămat de Maica Precesta, 1825”; „Murind domnia sa Georgie Dafin, de rămasa văduvă s-au dăruit mie spre pomenire. 27 feb(ruarie), 1840. Partenie, protopop, M(ureș) Wasarhely (Târgu-Mureș n.n.). Pe f.(l) „La anul 1814 m-am însurat eu Dafi(n) Georgie și am luat (pe) Săptița, fata jupânului Bucur Mitrea, în luna lui iulie, în douăzeci și șapte de zile, în Maraș Vasarhei. Eu feciorul jupânului Simion Dafi(n), din orașul Orăștie, venind aice-n buids(?)”. Pe forzaț l v „În anul 1822 m-am însurat eu Dafi(n) Georgie și am luat soț de căsătorie, pe fata jupânului Muntean Niculae de la sas Reghin, anume Muntean Sofia, în luna lui ianuarie în 30 de zile ale lunii. Eu ficiorul lui Simion Dafi(n) din orașul Orăștie”; F.(2) „Această Psaltire au fost a lui Georgie Dafi(n) și fiindu și nănăși de cununie. După moarte mi-au dăruit mie rămasa văduvă, Kadar Barbara. Pe pomenire, M. Wasarhely, 27 feb(ruarie), 1840, Partenie Trombitaș, protopop”.

În fondurile Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, au, ajuns prin cumpărare un număr de 55 cărți vechi românești.¹¹ Însemnările ne spun că aproape toate provin din județul Mureș. Ceaslovul (Govora, 1640), tipărit cu sprijinul domnitorului Matei Basarab; Antologhionul (Râmnic, 1705)

¹¹ Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. „Lucian Blaga” 1561-1830*, Cluj-Napoca, 1991, p. 5, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 54, 56, 57, 61, 63, 68, 69, 71, 72-73, 74, 76, 77, 78, 81, 82, 84, 85, 86, 97, 99, 100, 101, 103, 108, 111, 115, 123, 139, 147, 148, 161, 174, 182, 225, 233.

colligat cu Octoihul, (Râmnic, 1706), primele cărți ieșite din tipografia înființată aici de Antim Ivireanu, dar și Liturghia, tradusă și tipărită de el la Târgoviște (1713); Evanghelia (București, 1723), poartă pe filele ei însemnarea făcută de protopopul ortodox din Nadășa. Zaharia Matei: „Această sfântă și dumnezeiască Evanghelie și un antemis, ce se află în biserica de la Curtifaia (Periș n.n.), le-au cumpărat Pastor Vasilică cu soția sa Mate Maria din Curtifaia. L-au dat la s(fânta) beserică din Curtifaia să să facă veacnică pomenire lor și la tot neamul lor și ca nimenea să nu îndrăznească a o strămuta la altă biserică. Scris-am în Olah Nadoș (Nadășa Română n.n.), anul 26 dechemvrie, 1833, Zaharie Mate(i), protopop”; Liturghia (București, 1728), era proprietatea bisericii din Mădărași „dăruită de cineva, s(fintei) bes(e)ricii a B(aczka) Mădărașului, așa ca nici odinioară să nu îndrăznească nimenea a o înstrăina de la s(fânta) biserică” însemnare făcută în anul 1842. Mai găsim pe filele cărții, date și despre sfințirea ca preot greco-catolic a lui Șerban Teodor „... greco-catolic, mai întâie în Backa Madaras, sfințit și rânduit de prea luminat măritul arhiepiscopul nostru cel nou... D.D. Alexandru Șterca Șuluțiu, de ... următoriu episcop D. D. Ioan Lemeny sub achiediaconatul tractual, Ilie Fargo, dein M(ureș) Vasarhely. Am scris mai (jos) numele meu Șerban Theodor, preotul sființit în anul 1850... născut în Nagymaş Bodoc (HR)... Am (luat) eu preotul care am scris (de soție) pe așa numita Tovini Agnes, care au fost de religia evanghelică, născută în Nagymas Bodon, din (părinții n.n) Tovini Imre (și) Nagy Sara, evanghelic”; Octoihul (București, 1730), era a lui Ioan Hurdugaci din Solovăstru; Molitvenicul, (Râmnic, 1730) în anul 1818, era proprietatea popii Vasilie Truța, fiul popii Sandu din Beica de Sus. Și o altă însemnare din 1840, ne spune că „Acest Molitvenic s-au cumpărat pe sama besericii din Beica Rumânească”. La sfârșitul cărții găsim 5 foi manuscrise: Molitva la Nașterea Domnului Hristos; Molitva la Învierea lui Hristos; Molitva la zioa sf(ântului) apostol Petru și Pavel (poate fi popa Sandu de la Ierņuteni?); Triodul (Râmnic, 1731) are o consemnare a lui Theodor Tiron „Acest Triod o au dat de pomană la sf(ânta) beserică de la Maerii Sibiiului, Petru Șchiopul ... Iară cine o ar înstrăina acesta sfântă carte să fie afurisit de 318 sfinți părinți. Iară cine va fi preot să aibă a plăti. Febr(uarie) 14, Theodor Tiron, 1741... Cum că iaste al s(sintei) bisărecă de la Maerii Sibiiului... și l-au aflat furat în ziua de mar(ți) 14 lunia... pentru credința”. Legătorul cărții este Ilie Jidovul din Sâncrai; O tipăritură rară este: Învățaturi în

postul Mare, (1737-1749) scrisă de Clement, episcopul Râmnicului. În Posfață se adresa tuturor preoților „din eparhia smerenei noastre de la prea puternicul Dumnezeu, vă rugăm: milă, pace, sănătate, viață curată și spesenie sufletească... După aceasta poruncim voao preoților de pe la beserici să citiți învățătura aceasta, prin toate besearicile. Învățând oamenii cum vor posti și cum vor treace curgerea sfântului post. Deci de veți face și veți ceti a pururea învățătura aceasta în besearicile voastre, învățând pre creștinii acestea ce mai sus urmează, veți lua de la Dumnezeu plata ostenealei voastre”; Liturghia (București, 1741), aduce date despre familia Vețan din Șoimuș și fiul acestora Gheorghe, care a fost făcut mai întâi ipodiaton, apoi diacon și sfințit ca preot în 9 martie, în ziua Sfinților Mucenici, în anul 1817. Pe popa Constantin îl găsim ca parohul locului pe la anul 1814; Au puține însemnări și fără importanță; Octoihul (Râmnic, 1742); Penticostarul (București, 1743); Penticostarul (Râmnic, 1743); Psaltirea (Iași, 1743); Ceaslovul (Râmnic, 1745); Octoihul (Râmnic, 1750); Dar Antologhionul (Râmnic, 1745) „s-au cumpărat de Hărăian, pi sama bisericii Hărăului (AB), octombrie, (1)755, din moșie însămnat”; Triodul (București, 1746) și Cazania (Râmnic, 1748) au aparținut Beicii de Sus. Cazania o vindea „Ioan de la Placa?, părintelui popei Artenie de la Beica, drept 17 florini, 1750”. Se cumpăra pe „sama sf(intei) beserici din Beica Românească”, în anul 1840. Însemnarea era făcută de protopopul greco-catolic al Reghinului, Ioan Simonetti; Antologhionul (Râmnic, 1752) era dat de pomană „la popii cei neuniți” din Să(s)ciori (AB), și „cine s-ar ispiti să o fure, s-au mute de la acești popi neuniții, Săsciori, să cază în boala lui Cain și bubele lui Ghiezițiu pe trupul său”. Pomana era făcută de Oprea Moga și Ioan Moga, pentru pomenirea neamului lor.

Dintre cărțile tipărite în Țara Românească, după anul 1750 aflate la B.C.U Cluj, mai amintim: Catavasierul, (Râmnic, 1759) ce era a parohului Ioan Dascălul (din Ogra n.n.); Evanghelia (București, 1760) o cumpăra Păcurariu Iosif din Dileu Mare „cu șasesprezece vonași, de la dascălul Lazăr și o am dat popii Simion din Bord... ca să fie pomeană tot rodul(ui) meu, fiind mărturii popa Mihail”; Octoihul (Râmnic, 1763) nu are însemnări; Psaltirea (Râmnic, 1764), aparținea Văii Nirajului, era legată și apoi dăruită la anul 1803 bisericii ortodoxe din Șardu Nirajului. Era prezent la acest eveniment important și Nicolae Panovici, primul dascăl al școlii ortodoxe din Târgu-Mureș, și cel numit în 1796, de vicarul Sibiului Ioan Popovici preotul

bisericești de lemn: „Anul 1803 sept(embrie) ziua dintâi, fiind noi aceștia, jos iscăliții în sat(ul) Șardu și fiind de față și dumnealui Gligor ... și mai înainte cumpărat aceasta carte și legându-o cu această legătură noa au dat pi sama sfinții besăreci, să fie vecilor (pomeni)rea dumisale și tot neamul dumisale. Scris-am Io popa Simion Colonzan, paroh Mușin(ului), și eu (de) față am fost, Nicolae Panovici, paroh(ul) M(ureș) Vasarhei, și preotul Muncelului, Ioan Popovici”; Antologhionul, (București 1766), era cumpărat de preotul Teodor Popovici din Deda de la eromonahul Ilarion din Cuiejd (Pietriș n.n) „dreptu 24 de florinți vonași. Și au dat și Mărie Nicoreasa 1 florint la aceasta carte, pintru sufletul ei și a bărbatului ei, Ion și a tot neamul ei”. În anul 1828, popa Sava Flore din Pietriș dădea pe ea 40 de zloți „Această sfântă carte o cumpărat-o Sava Flore, paroh și cu soțu dumisale Maria (din) Moroș Covesti, și au dat pe dânsa 40 de zloți să-i fie pomană la tot neamul dumisale și să nu poate strămuta nime de aici, fără copiii dumisale, care ar știi carte, să slujească. Scris-am eu Szava Gheorghe, paroh la Maroșlaka, feciorii popii Flore”. Plătea legătura cărții Bondrea Ion, în anul 1848, cu 7 husoși de argint „ca să fie pomenire la tot neamul lor”; Cazania, (București, 1768), a circulat și prin județul Hunedoara la Ardeu; Antologhionul, (Râmnic, 1766) era dat „ca zestre” cum ne spune următoarea însemnare, făcută în chiar anul tipăririi: „Anii Domnului 1766 m(esi)ța dechembrie 15, fiind dirigătoriu Lup Grigorie, au luat această carte drept 24 di vonași di la Stan Corjoveț și Petre Moldovean, fiind soți amândoi din Săliște. Și cumpărându-o o am lăsat pe sama bisericii di la Milași, fiindu popa Nașcu ginere, în chip de zestre. După aceasta furându-o di... de la popa Stan în Ferihaz (Albești n.n) lângă Sighișoara.Și eu Precub Nașcu am îmblat 20 de zile până o am aflat și prin jurământul nostru, popa Nașcu și am dat ... diacu. S-au adus iarăși la Milașul, care iară cine ar mai înstrăina aceasta s(fântă) carte dintr-această s(fântă) biserică să se judici cu Domnul nostru Isus Hristos și cu Precurata Maică, sfinției sale cu toți sfinții ce sânt scriși în cartea aceasta. Scrisu-s-au prin noi preot Mihail.“

Dintre cărțile tipărite la Blaj, după 1750 și ajunse în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare Cluj, mai amintim: Liturgia (Blaj, 1756), era imediat după tipărire a lui Vasile din Vișani, cumpărată cu „galbe(ni) doi”; Molitvenicul (Blaj, 1757) are intercalate 2 foi manuscrise cu: Rugăciunea Sfântului Trifon și La progrevania mirenilor; Catavasierul (Blaj, 1762) „fiind a lui Pintifoaan din Bardăș (Bărdești n.n) și cumpărându-1 cu 3 zloți și 30 creițari,

în anul 1830”. Mai semna pe el Ioane Murariu „docentu în...Bardoșu, 1865“; *Lucrea lui Ioanes Damascenus, Opera phisilosophica et theologica. Pars I-II* (Blaj, 1763), legată împreună cu *Abrahamus Meheși, Assertiones theologicae, Claudiopoli, 1774*, făcea parte în 1842 din biblioteca personală a lui „*Samuelis Kadar absoluti theol(ogus)*”. Apoi în anul 1862, făcea parte din fondul de carte al Bibliotecii gr(eco) cat(olică) din Gherla; *Psaltirea*, (Blaj, 1764), filele și copertile lipsă au dus cu ele și însemnările; *Evanghelia*, (Blaj, 1765), ce a fost a bisericii din Comori, poartă frumoasa legătură a lui popa Gheorghe din Șerbeni. Dar și însemnarea ne spune același lucru: „Această sfântă Evanghelie s-au legat în anul (1)862 prin D(omnul) preot din Șerbeni, pentru...Ioan a Gorii...au plătit pentru legătura în f.v.a., florini valută austriacă. S-a scris prin Macavei Ciorba, dascăl, notar și colect(or ?)”. Dintr-o altă însemnare aflăm că în anul 1864, se sfințea ca preot în Chinceș (Comori n.n.) fiul preotul Petru Moldovan, Floarea: „În anul 1864 în 28 de zile, m-am hirotonit de preot prin excelenția sua mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu de Carpenișu, întru aducerea aminte. Moldovan Floarea, paroh(ul) Chinceșului”; *Penticostarul* (Blaj, 1768) era a lui popa Ion din Havic „l-am cumpărat eu popa Ion din Havic cu zece florinți. Iară de s-ar întâmpla a n-ave ficiori să rămăe la nepoți”. Însemnările sunt făcute de popa Aron din Urisiu de Jos (un mare cărturar al Văii Beicii, ca și popa Gheorghe din Șerbeni. Valorile lăsate de cei doi, biserica de la Urisiu de Jos și de Sus, icoanele, unul le plătea celălalt le picta, se pot vedea și astăzi la tot pasul pe această vale): „Această carte anume Penticostariu mi s-au dăruit mie de la Cra(i)nic Grigore din Havic, fiind diac în Havic și nepot popii Ion, zestre. Ca nime de la mine să nu o e și de la ficiorii mei supt ce mai gre afurisenie. Scris-am eu popa Aron din Urisiul de Jos, 1828 iunie”; *Sanctorum parentium nostrorum Pachomi aegyptiaci Dorotei Thebani et Theodori Studitae Ascetica /Viețile sfinților Pahomie, Dorothei și Theodor Studitul/*, (Blaj, 1768) (este descrisă de A. Filimon și în *Contribuțiuni...*).

Minologhion (Blaj, 1781) „e al besericii unite a Sânmihaiului din varmeghia (Turzii de) Sus cumpărată cu 23 rf (florini renani n.n), banii besericii, anul 1879, 21 ianuarie Gavril Matei, S. protopop(ul) Gurghiului (fiul protopopului ortodox din Nadășa, Zaharia Matei); *Octoih* (Blaj, 1783); *Ceaslov* (Blaj, 1786); *Ceaslov* (Blaj, 1786); *Teologia dogmatică*, traducerea lui Dimitrie Caian, vol.1-3, (Blaj, 1804-1811). Numai voi.2 și 3 sunt cumpărate de la Aurel Filimon în anul 1925 și 1929; Bobb, Ioan, *Carte de învățături*

creștinești. Partea 1-3, (Blaj, 1805-1806). Doar partea a 2-a a fost cumpărată de la A. Filimon în 1926; Polustav (Blaj, 1808); Triod (Blaj, 1813); Evhologhion (Blaj, 1815), pe ultima filă: Molitva postului mare (scris de mână); Octoih (Blaj, 1825); Din Catavasierul (Blaj, 1825), provin 2 exemplare, ambele având legătura executată de popa Gheorghe din Șerbeni. O însemnare ne dă date despre vârsta pe care o avea popa Gheorghe la anul 1872 (astfel putem deduce anul nașterii -1799): „Acesta Catavasieriu este a lu meu, a lui Giorgie Ciorba dinu Sidriașu Mare (Mura Mare n.n) și l-am capatatu la anul 1872, solvind spesele pentru oste(neala) onoratului parohu ale Șierbenilor, october, la 73 (de) ani. 1872”. Și popa Gheorghe nota și el „Sidriașul Mare, scris-am eu Georgie Moldovan, parohu Șerbenilor” și „Scris-am eu Georgie Moldovan, parohul Șerbenilor, în anul 1872, aprilie“. Fiul preotul satului, George Csorba consemna „Aici a citit George Csorba în anul 1901, în februarie 21. George Csorba din Szidriașul Mare, de douăzeci de ani a fost când a scris aici”. Ultimele 6 file cuprind Pascalia, care începe cu anul 1872-1907, scrisă de popa Gheorghe din Șerbeni, cu frumosul său scris.

Numai 2 cărți tipărite la Sibiu au ajuns în fondurile B.C.U Cluj-Napoca; Ceaslovul (Sibiu, 1790), cu însemnarea „Scris-am eu aici mai jos iscălit cu numele Ioan Jenei, cantor în Hărăscracul (Roteni n.n), născut din părți de leage unită. 1834, noembrie 17 zile”; Istoria a Alexandrului celui Mare (Sibiu, 1794). Această carte populară, Alexandria era a preotului din Mura Mare „Această (carte) anume Alecsandrie este a me a popii Gavril Ciorba de la Szidriașul Mare. Szkris-am în anul 1852”. În 1809 se nota:.. Cu frățescă dragoste mă închin dumitale de frate Neculai, iată că îți doresc ție pentru a noastră bunăvoire și pentru a noastră trebuință, 1809, genuar 25”. În 1910 era alui Timar Ioan „am căpătat-o de la Brejan Neculiță”. Și pe foaia de titlu verso „Cine va fura aceasta cărticică să fie afurisit”.

Dimitrie Poptămaș dă date despre cărțile vândute B.C.U. Cluj (57 vol.), între anii 1924-1929¹², și prețul de achiziție „Urmărind publicațiile vândute Bibliotecii Universitare din Cluj, am reușit să identific după registrele inventar un număr de 22 titluri oferite și achiziționate în anul 1925, după cum urmează:

¹² Dimitrie Poptămaș, *Prezența și circulația vechilor tipărituri românești în Zona Superioară a Văii Mureșului* Tg.-Mureș, 1975, p. 63-64.

25 febr. 1925:

1. Liturghii, Târgoviște, 1713 500 lei;
2. ” “ București, 1728 500
3. Octoih, Râmnic, 1763 500
4. Evanghelie, București, 1750 500

12 mai 1925:

1. Climent Ep. Râmnic. Circulara 1737-1749 500 lei
2. Liturghier, Blaj, 1756 500
3. Psaltire, Râmnic, 1764 500
4. Antolohjion, Râmnic, 1737 500

24 iun. 1925:

1. Penticostar, Râmnic, 1743 500 lei
2. Penticostar, București, 1743 500
3. Evanghlie, București, 1723 500
4. Octoih, București, 1730 400
5. Ioanis Damascenus, Opera ph(ilosophica et Theologica), Blaj, 1760
400 lei
6. Theologhie dogmatică, Blaj, 1811 400 lei

4 nov. 1925:

1. Catavasier, Blaj, 1762 (4000 lei)
2. Penticostar, Blaj, 1768
3. Molitvenic, Blaj, 1757
4. Triod, Blaj, 1771
5. Acatistier, Blaj, 1774
6. Catavasier, Blaj, 1824
7. Teolog(ia) dogm(atică) și moraliceasă, Blaj, 1801

În fondurile Bibliotecii Teleki Bolyai au ajuns 8 cărți provenite de la Aurel Filimon¹³, ce au avut ca circulație satele din părțile Sibiului, achiziționate

¹³ Carmen Muntean, *Catalogul cărților vechi românești 1643-1830. Fondul*

în anul 1961 (de la urmașii familiei): Octoihul, (Râmnic, 1750?) are următoarea însemnare „Să știe de rândul acești cărți, anume Octoih, că la cumpărat Ion Suciș și l-au dăruit sfinții biserici acesta neunite (a) Apoldului Mare de Sus, ca să le (fie) pomeană dumilor, pomen gospod. pomen. Anghilină și cu tot neamu lor. Și cine l-or fura să fie afurisit de 318 sfinți părinți de la Nichia. Anul (1)799, aprilie, fiind de zile”. Se mai semna „Moysze Crestianul daskel, (1)832”. S-a cumpărat de la anticariat, cu 260 de lei; Evanghelia, (București, 1760), provenea de la Apoldul de Jos, cumpărată era la anul 1765 de Tudur Fleșeriu „cu 15 florinți și o au dat sfintei beserici cei neunite (a) Apoldului de Jos, ca să-i fie lui și neamului de pomenire în veac. Iar cine i-ar ispiti a o deșrădăcina de la neunita acea sfântă beserică, teamere să-i fie de afurisenia de cei 318 părinți sfinți de la Nichia. La anul domnului 1765, genarie 24. Și când s-au jirid (jurat n.n) au fost jude Ioan Vormanul, jurați Ion Bălțeanul și Tudur Nicoară ce tinăr”. Cumpărată de la anticariat, cu 188 de lei; Octoih, (Râmnic, 1742), cumpărat cu 390 de lei; Chiriadromionul, (București, 1732), are însemnarea „Să știe, precum această carte, anume Evanghelie învățătoare o au dat jupânul Johan Marcoș de la Sibii să fie la Apold de Jos, de pomeană până va fi un om și un preot neuniat. Să fie această carte la neuniație...Purtătorii de grije pe aceștii s(fin)te cărți, iaste Iacob Cocoveanul ot Apold de Jos. Anul 1765, ianuarie 27 zile. Jude Ion Vormanul, jurați Ioan Bălțeanul, Tudur Nicoară. Cumpărată cu 390 de lei; Penticostarul (București, 1743) se cumpăra în anul 1775 pentru biserica din Săcădat (Sibiu) „cei neunite care au cumpărat oamenii cari sânt scriși la blană de pomeană”: și dădeau „Oanea lui Toader și Stanca fior(inți) 7, șasă de pomeană besericii, Oanea prie au dat doi florinți, Mărie Privoaie, măriaș (mărieși n.n) 2, Palcu Petru, mă(rieși) 2, Nastasia, mă(rieș) 2” și semna protopopul Ioachim S.Simcălu?. Cumpărat cu 390 lei: Ceaslovul (Râmnic,1794) „Acest Ceaslov este al sfintei biserici de la Răul Sadului și cine s-ar afla a o înștrăina să fie afurisit de 300 și 18 părinți al sfântului săbor, a sf(intei) biserici cei neunite din Răul Sadului”. Însemnarea cred că era făcută de Ioan Damian, în anul 1846. Și „Întru acesta Ceaslov am cetit eu Niculae Veștemeanu, 1870”. Era cumpărat cu 325 de lei; Psaltirea, (Blaj,1809); Penticostarul (Blaj, 1768) provine din județul Mureș, era donație făcută bisericii din Gurghiu, de vicarul Blajului, Petru Iacov

Aron „s-au dat din crăiasca milă prin P.Iacov Aron (bisericii) unite din Gurghiu, 1771, iunie 14”. Legătura cărții este făcută de popa Sandu din Ierņuteni (zugravul frumoaselor icoane pe sticlă, dar și pe lemn, copist și legător). Cumpărat cu 390 de lei.

În colecțiile Muzeului Județean Mureș a intrat o singură carte tipărită, (împreună cu 4 manuscrise românești) achiziționate în anul 1993; Psaltirea tipărită de mitropolitul Simion Stefan, (Alba Iulia, 1651) este, incompletă, lipsește începutul și sfârșitul.

Pentru o mai mare grijă față de manuscrisele neorganizate de prin mănăstiri și pentru includerea lor în colecțiile Academiei, stăruia „un alt glas de apostol”, în jurul anului 1900: era acela a lui Nicolae Iorga. Cu fiecare manuscris cercetat a crescut și uimirea noastră cu privire la varietatea literaturii românești vechi, a literaturii populare originale, mai ales de proveniență transilvăneană.¹⁴

De la Aurel Filimon ajung în fondurile Bibliotecii Academiei Române, un număr de 19 manuscrise românești, cumpărate între anii 1914-1916, 1927 și 1932¹⁵; Catavasierul, scris în anul 1761 de popa Ioan din Sas Țigău (Bistrița Năsăud): „...acum cu mare nevoiță s-au tălmăcit și s-au scris în zilele înălțatei chesaro crăesiei Marii Therezii și fiind vlădică Țării Ardealului P(etru) Pavel Aron, de cucernicul între preoți popa Ioan din Sas Țigău, la anul Domnului 1761“. Manuscrisul mai cuprinde „fragment de literatură apocaliptică”. Însemnările erau făcute la 1796 de Manuel Popovici cantor din Șomfalău (BN): „să se știe că această carte (este) a lui popa Ion Popovici, paroh în Chiș Budac (Budacul Românesc, Bistrița Năsăud). Popa Ion din Sas Țigău copiază și un Penticostar în același an, 1761 ce ajunge în județul Mureș, la parohia Milășel; Miscelaneu din sec. al XVIII-lea, cuprinde părți din Octoih, Molitve și rugăciuni, Sinaxarul celor 12 luni. Manuscris copiat de Trandafir dascălul, și cumpărat de popa Ilie din Buduși (BN) „am cumpărat această carte, anume Osmoglasnic, pentru învățătura pruncilor”; Miscelaneu, sec. al XVIII-lea, cuprinde Liturghier, Ertăciuni la oameni morți, Molitve și rugăciuni, și Cântare bisericească de luni seara. Însemnările spun că la anul 1830, era a lui

¹⁴ Gabriel Ștrempel, *op.cit.p.* 5-6.

¹⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 392, 394, 395, 402, 403, 404, 405, 429-430; vol. IV, p. 22-24, 137-138, 147-148, 235, 236, 277.

Teodor Popovici, paroh la Buduși „din slevita varmeghie a Dobâcii de Jos”. Toate cele 3 manuscrise erau vândute de Aurel Filimon în 7 iunie 1914; Un Octoih Mare din sec. al XVII-lea, provenea din județul Sălaj, era la anul 1787 a lui „popa Ioan Miele, paroh din Mețeștiu, în eparhia Santăului, în varmeghie Solnocului de Mișloc”. Mai cuprinde și un fragment de circulară a Mitropoliei Bălgradului, în probleme de cununii și posturi, din anul 1714 și un fragment de Bucoavnă; Liturghier din sec. al XVIII-lea, copist Ghiorghie diacul din Vima Turdăi. Scris în satul Vildul de Sus (Fildul de Sus, jud. Cluj), cumpărat de Matheiu Grigorie să-i fie pomană „a tot rodul până la a 7 sămânță. Și au dat în mâna lui popa Îndreiu din Rachiș (jud. Alba) să n-aibă nime a o sminti de la ei, fără el, Grigorie, când va vre. Iară cine va vinde și va sminti pomeana, să fie anathema”; Miscelaneu liturgic, din anul 1706, care cuprinde Octoih, Sinaxar, Molitvenic, era scris în Săcel „scriitoriul Nicolae diac”. Aceste 2 manuscrise erau cumpărate de la Filimon în 21 aprilie 1914; Miscelaneu din sec. al XVIII-lea cuprinde Cântări bisericești, Apocalipsul lui Avraam, Versul lui Adam de umilință și Versuri pe alfavita. Cumpărat de la A. Filimon în 21 aprilie 1914.

Versuri și cântece de stea, scrise în 1839 de Rus Ioan din Chechiș „din vermeghia Dăbăcăi, în zilele lui Ferd(inand) împăratul, supt eparhie vlădicului Lemeni Ionu”, cuprinde următoarele poezii populare: Verș la nuntă; Verșul cășlegilor; Verș la nuntă; Verșul lui pătrupop; Altul verș a popii; Verșul lui Lazar; Verșul lui Lazar ce să cântă la morți, fiind făcut pă scurt; Verșul lui Iosif; Verșul florilor; Altul, a bogatului nemil(ostiv); Altul a pustii; Teiu și bradu; Orb am fost, fără vedere, Când mi-am fost luat muere; Greierele și furnica; Altcântec, a pālincii; Altu, a pânzii; Altul, a lui Adam; Ertăciuni la mort; O, ce moarte mânioasă; Verșul răstignirii; Verșul turturelei; Verșul bătrânilor; Verșul străinătății; Verșul fetei cei bătrâne; În orașul Vifleim; Trei crai de la răsărit; Alt verș de-a stelii; și un fragment de literatură apocaliptică, Cuvânt al Domnului nostru Iisus Hristos. Cumpărat de la Aurel Filimon, 7 iunie 1914; Verșuri din secolul al XVIII-lea au mențiunea „Scris-am eu, Simion Ardelean”, cumpărat în 21 aprilie 1914.

Catavasier din secolul al XVIII-lea, cuprinde și Apocalipsul Maicii Domnului „când a văzut Maica Precista toate muncile iadului, de a umblat cu arhanghelul Mihail”. Provine tot din zona Bistrița Năsăud „acesta Catavasiu se ține al meu adecă a preotului Pavel Moldvay, preotu Biliagului. Și cine îl va

înstreina să fie afurisitu și anafthema”. Cumpărat în 17 martie 1915; Miscelaneu din 1792, scris de Ioan logofăt de la Mănăstirea Aninoasa „în zilele prealuminatului domn Io Mihail Constantin Șutul voevod, întru a doao domnie a mării sale”, și continuat până prin anul 1797 când era domnul Țării Românești „io Alexandru Ioan Ipsilant voevod, întru a doao domnie a mării sale, în scaun(ul) Bucureștilor”. Cuprinde și Cronica slovenilor, Iliricului; Misiei celei de Sus și de Jos, scrisă de Gheorghe Brancovici (fratele mitropolitului Sava Brancovici n.n). Manuscris cu multe însemnări ale copistului, ce își descrie și peripețiile întâmpinate în decursul vieții. Cumpărat în 19 februarie 1916.

Dascălul Ștefan Moldoveanu, cel ce copiază și colportează cărți în nordul, centrul și sudul Transilvaniei, venind din Moldova de la Dragomirești, se așează la Mănăstirea Toplița, unde copiază mai multe manuscrise. În anul 1742, scrie două manuscrise ce ajung în proprietatea lui Toader Tăzlăoanu de la Toplița, vândute de Aurel Filimon în decembrie 1927: un Miscelaneu liturgic, ce cuprinde Octoihul mic și Antologhion, ce se zice floarea cuvintelor, pe care notează „Scris-am eu Ștefan dascăl mare, moldovean, 1742...când am fost în Țara Ardealului, în ținutul Turdii”. Manuscris ce era donat bisericii din Toplița „pentru pomenire veșnică”; Triodul era scris de „mai micul și plecatul Ștefan dascăl „pururea ostenitoriul cătră scrisoare”, pe când era în Brașov și care mai cuprinde și Strastnicul și Penticostarul. Legătura era făcută în anul 1752 de popa Flore din Neț(eni-Năsăud). Acest manuscris îl mai completa pe la anul 1838 Toader Tăzlăoanu. Un Miscelaneu religios, ce cuprinde Liturghier și Catavasii scris de ieromonahul Silvestru „locuitor străin”, era cumpărat de la A. Filimon în 25 aprilie 1925.

Alte 5 manuscrise ajunse în B.A.R, vor fi cumpărate de la A. Filimon în data de 12 aprilie 1927: Miscelaneu, scris în 1701-1702, ce cuprinde Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur „scris-am eu popa Niculae din Cicomău (Hunedoara), iar Strastnicul era scris de Petru diacul „în zilele cinstitului vlădică Athanasie”; Octoihul din sec. al XVIII-lea cuprinde și Cântece de stea, scrise pe valea Târnavei Mici. Dintre acestea amintim: Steaoa de sus răsare, Cântarea Vifleemului și Orație pentru stea. „Am scris întru acest sat Șona, Zaharie Bunea... Amară este, fraților (viața n.n), dară dulce este știința”. Evangheliile patimilor ce se citesc în Joia Mare, din sec.al XVII-lea, cuprinde texte fragmentare; și două Miscelaneu din secolul al XVIII-lea. Și în 1932, 14

decembrie vor mai fi vândute pentru B.A.R încă 3 manuscrise românești; Ochoiș sec. XVIII „cu toate svetilnile și stihurile lor, scris...de mine dascălul Munteanu Vasilie”, secolul al XVII-lea. Mai nota pe el Petru Subici, dascăl de la Chiuești (Bihor) „și s-au dat pentru patru florini”; Moltitvenic, sec. al XVIII-lea, ce cuprinde și Plângerile Maicii Domnului, Cântecul omului mort și Cântări bisericești; Liturghier sec. XVIII, se cumpăra cu trei florini în anul 1744.

Suntem siguri că în B.A.R o să mai apară cărți și manuscrise românești, necunoscute astăzi, care au intrat în preocupările de cercetare ale lui Aurel Filimon.

În fondurile Bibliotecii Centrale Universitare Cluj-Napoca, sunt amintite doar două manuscrise românești, ce provin de la Aurel Filimon, descrise de Atanasie Popa¹⁶: Cazaniile 1750, cu 249 file. Cel de al doilea manuscris, de o rară frumusețe, sunt Cazaniile, scrise în 1839, de vestitul zugrav al văii Beicii, Popa Gheorghe din Șerbeni, copiate după Cazaniile lui Ilie Miniati (București, 1742). Acestuia, Atanasie Popa îi acordă o atenție deosebită, și nu pe nedrept, afirmând că „manuscrisul merită un studiu special”.

Manuscrisele românești ce au intrat în colecțiile Muzeului Județean Mureș sunt: Miscelanu religios din secolul al XVII-lea; Miscelanu de versuri populare a monahului Ioan Pop, scrise în 1813; Legende apocrife a lui Petra dascălul din Ierņușeni, anul 1839 și Culegerea de poezie cultă, compusă de P.Bran (popa Ștefan Branea din Aluniș?). Acestea vor fi cuprinse într-un volum special „Restituiri”.

¹⁶ Atanasie Popa, *Manuscrise vechi românești în B.C. U. din Cluj*, Cluj, 1977, p. 31.

PUBLICISTICA ISTORICĂ

Dr. Grigore Ploșteanu

Despre Aurel Filimon s-au scris deja mai multe studii și articole, semnate de Valeriu Nițu¹, Nicolae Ionescu², Aurelia Diaconescu³, Dimitrie Poptămaș⁴, Melinte Șerban⁵, care au interpretat cu competență și au evocat cu căldură biografia și activitatea arheologului, etnografului, muzeologului, bibliologului și publicistului, a celui atât de harnic „cărturar ardelean”, care - după cum se afirma în **Tribuna Transilvaniei** - a lăsat „în urma sa o lumină vie din care se adapă generații de cercetători ai trecutului neamului nostru”⁶.

Activitatea lui Aurel Filimon, desfășurată în climatul de efervescență cultural-națională din Târgu-Mureșul interbelic, s-a înscris pe coordonatele arheologiei, istoriei și etnografiei românești de după Marea Unire. Fără a fi un teoretician al istoriei, Aurel Filimon - după cum deducem din afirmații cuprinse în memoriile și articolele sale - împărtășea o viziune modernă asupra acesteia, concepută ca o totalitate a creațiilor și manifestărilor vieții materiale și spirituale. S-a și străduit să identifice și să pună în valoare cele mai felurite și reprezentative mărturii ale trecutului românesc, mai ales din zona Văii

¹ Valeriu Nițu, *Aurel Filimon*, în *Profiluri mureșene*, vol. I, Târgu-Mureș, 1971, p. 279-287.

² Nicolae Ionescu, *Un neobosit cercetător al patrimoniului mureșean - Aurel Filimon*, în *Marisia*, V, 1975, p. 345-353.

³ Aurelia Diaconescu, *Aurel Filimon (1891-1946). Activitatea sa etnografică oglindită în documente*, în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, p. 462-472.

⁴ Dimitrie Poptămaș, *Activitatea bibliologică a lui Aurel Filimon*, în *Biblioteca și cercetarea*, VI, Cluj-Napoca, 1982, p. 167-182.

⁵ Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme*, Târgu-Mureș, 1999, p. 22-26.

⁶ *Tribuna Transilvaniei*, I, nr. 18, 18 septembrie 1946; vezi și evocarea lui Mihail Art. Mircea, *In memoriam Aurel Filimon (1891-1946)*, în *Cuvântul liber*, VIII, nr. 44, 2 martie 1996.

Superioare a Mureșului. Dar, prețuindu-și cu ardoare propriul popor, apreciindu-i valorile istorice și cultural-artistice, a prețuit, totodată, și pe cele ale naționalităților conlocuitoare.

Publicistica științifică și de popularizare cu conținut istoric a lui Aurel Filimon, cercetată parțial, este diversă și abordează aspecte privind toate epocile. Într-o perioadă în care poporul român își realizase aspirațiile de unitate național-statală, fostul student al universităților din Budapesta și Berlin și-a propus, cu știința de care dispunea și cu mărturiile pe care le-a descoperit, să contribuie la dovedirea autohtoniei și continuității românilor, să-i releve puterea de creație și originalitatea, dar și jertfele sale pentru înfăptuirea năzuințelor de libertate și unitate națională. Cercetătorii au acordat atenție îndeosebi contribuțiilor arheologului la cunoașterea istoriei vechi a României, cum era, de altfel, firesc, având în vedere importanța lor, apreciată de savanți, de talia lui Vasile Pârvan. De aceea, nu vom insista asupra tuturor articolelor pe care le-a publicat în reviste de specialitate, ca și în presa cotidiană, făcând astfel cunoscute, deopotrivă lumii științifice și publicului larg, descoperiri de valoare excepțională pentru reconstituirea protoistoriei Daciei și a istoriei Daciei romane. Nu putem însă să nu amintim pe cele de valoare deosebită, care i-au și creat o recunoaștere în rândurile specialiștilor. Ne referim la celebrul **Le dépôt en bronzes de Suseni**, publicat în 1924 în revista „Dacia”, în care prezintă depozitul de bronzuri de la Suseni și prin care i-a oferit noi surse lui Vasile Pârvan, autorul monumentalei opere **Getica** (1926), în care sunt reproduse Fibula de bronz de tip carpatic (per IV abr.) și piese din depozitul descoperit de A. Filimon⁷. Aceeași fibulă va fi reprodusă și în cealaltă operă a savantului, **Dacia. Civilizațiile antice din regiunile carpato-danubiene** (1937) și, simbolic, chiar pe supracoperta lucrării⁸. Într-un alt studiu important, inițiatorul Muzeului arheologic din Târgu-Mureș și ulterior secretar al Societății de Arheologie, Istorie și Etnografie a județului Mureș prezenta rezultatele săpăturilor de la Cristești, din 1928, la care a participat și Al. Ferenczi, unde au

⁷ Vasile Pârvan, *Getica o protoistorie a Daciei*. Ediție îngrijită de Radu Florescu, Ed. Meridiane, București, 1982, p. 239, fig. 307 și planșa XIX.

⁸ Idem, *Dacia. Civilizațiile antice din regiunile carpato-danubiene*. Ediția a patra revăzută și adnotată. Traducere după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe, Ed. Științifică, București, 1967. Vezi ilustrația nr. 43.

fost descoperite 5 cuptoare de olărie, dovedind existența unui important centru de producție a ceramicii provinciale romane⁹. În aceeași stațiune arheologică a fost descoperit și frumosul cap din alabastru al Junonei.

Ceea ce l-a interesat îndeosebi pe Aurel Filimon a fost dovedirea vechimii, a autohtoniei și continuității poporului român, pregătirea sa multilaterală permițându-i să utilizeze în sprijinul acestei teze, care a preocupat constant istoriografia noastră, argumente din domeniile arheologiei, istoriei și etnografiei, sintetizate în **Contribuțiuni la vechimea românilor în Ardeal**¹⁰. Articolul a fost precedat și de o conferință, după susținerea căreia, într-un ziar local se scria că A. Filimon a adus „noi și atât de palpabile dovezi de continuitate” cum nu a făcut-o „nici un alt arheolog sau istoriograf român sau strein până azi”¹¹. Cu nedezmințită stăruință, el va afirma în studiul amintit anterior: „Acest popor nu și-a părăsit niciodată pământul strămoșesc”¹².

Aurel Filimon a manifestat interes și pentru istoria medievală și a atenționat asupra unor felurite surse, dorind să contribuie „la completarea golului din trecutul nostru”. Astfel, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj” a publicat **Diferite documente muntenești** pe care le-a descoperit în perioada în care funcționase la Muzeul de Etnografie și Artă Națională din București și ale căror originale i-au fost luate de un locotenent din armata austro-ungară în timpul ocupației capitalei, când i-a fost percheziționat domiciliul în căutarea de scrisori care să dovedească legăturile avute „cu cei din Ardeal”¹³. Sunt șase documente ce datează din vremea voievozilor Țării Românești Basarab cel Tânăr (1478), Alexandru al II-lea (1570), Mihnea Turcitul (1585) și Constantin Brâncoveanu (1697), reprezentând întăriri în posesiune, o danie a lui Vasilie, egumenul mănăstirii

⁹ Aurel Filimon, *Cristești (Sangidava ?)*, în *Revista de preistorie și antichități naționale*, București, II-IV, 1940. Vezi și Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, 1995, p. 102.

¹⁰ *Reînvierea*, Târgu-Mureș, nr. 1, 1937, p. 23-29 și *Reînvierea românească*, 1938, p. 30-37.

¹¹ *Drum drept*, Târgu-Mureș, I, nr. 14, 1 decembrie 1936, p. 2.

¹² Aurel Filimon, *Cristești (Sangidava ?)*, p. 7.

¹³ *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*. V, 1928-1930, p. 524-534.

din Dolgopol (1737) și o „scrisoare de credință” privind o parte de moșie dăruită de Vasilie, proegumenul mănăstirii Câmpulung-Muscel(1745)¹⁴.

Cu alt prilej, pasionatul cercetător, continuând preocupări ilustrate strălucit de Gheorghe Șincai și Al. Papiu Ilarian, a publicat lucrarea **Contribuțiuni la bibliografia istorică a Ardealului**. De fapt, el reproduce din volumul **A magyar nyelvmivelő társaság munkáinak első dárabja** (Prima lucrare a „Societății pentru cultivarea limbii maghiare”), tipărit la Sibiu în 1796, **Lista manuscriselor** referitoare la istoria Ardealului, dar nu numai la acesta, datând din anii 1400-1628¹⁵. Ea era însoțită de un erudit aparat bibliografic cuprinzând date privind edițiile unor lucrări publicate și alte informații utile cercetătorilor. Totodată, în textul ce preceda **Lista**, autorul oferea indicații privind soarta manuscriselor, ca și a bibliotecii învățatului maghiar Aranka György, întemeietorul societății **Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság**, ajunsese în biblioteca Liceului romano-catolic și în Biblioteca Universității din Cluj¹⁶.

Într-un alt articol, intitulat **Biblioteca telekiană din Târgu-Mureș**, publicat în revista ilustrată „Boabe de grâu”, atenționa asupra unora din manuscrisele, lucrările (cu portrete), atlasele și cărțile ce interesau „din punct de vedere românesc”, existente în valoroasa ctitorie a cancelarului Teleki Sámuel, „prea puțin însă cunoscută de învățații noștri”, oferind în general informații despre renumita instituție culturală târgumureșeană și întemeietorul ei¹⁷.

Buna cunoaștere a bibliografiei maghiare i-a îngăduit lui Aurel Filimon să întreprindă și cercetări proprii, ale căror rezultate aparțin istoriei culturii

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Lucrarea publicată reprezintă forma ameliorată a manuscrisului original al lui A. Filimon (aflat în posesia fiicei sale Doamna Veronica Filimon), asupra căruia a întocmit un referat păr[intele I.] Lupaș. Din însemnarea scrisă cu creionul pe pagina ei de titlu, rezultă că autorului i s-a cerut să indice titlul manuscriselor ungurești și în original, iar în cazul manuscriselor tipărite ulterior, titlul, locul și data apariției, și o îmbunătățire stilistică. Lucrarea este însă mai amplă, cuprinzând mai multe referințe, la care redacția revistei **România eroică** a renunțat „din lipsă de spațiu și prezentând un interes pur special”. **România eroică**, XVI, nr.1-2, ianuarie-februarie 1935, p. 22, n. l.

¹⁶ *Ibidem* și nr. 3-4, martie-aprilie 1935, p. 17.

¹⁷ **Boabe de grâu**, II, nr. 6-7, iunie-iulie 1931, p. 330-338.

românești, reflectând deopotrivă aspecte ale interferențelor culturale româno-maghiare. Astfel, în articolul **Dansuri și melodii românești în sec. [al] XVI-lea**, coroborând informații aflate în lucrarea istoricului umanist ungar Istvánffy Miklós, **Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV** (ediția din 1758), cu creații ale lui Balassa (Balassy) Bálint (1551-1594), primul poet liric maghiar, și cu alte surse, el afirmă că prima informație despre „dansurile noastre” o avem din 25 septembrie 1572, când, cu ocazia încoronării împăratului Rudolf, tânărul baron, care „cunoștea perfect de bine obiceiurile, cântările, melodiile și dansurile românești”, a dansat „un dans păcurăresc”, care „nu putea fi altul decât „călușerul”¹⁸. Poetul Balassa scrisese și două poezii după melodiile românești „Fata de cioban își plânge oile pierdute” și „Savu nu lasă'n casă fata”. Asupra primeia dintre acestea A. Filimon revine în articolul **Fata de român când își pierde oile**, ea fiind cântată cu ocazia intrării în Târgu-Mureș a voievodului muntean Constantin Șerban, care își pierduse tronul, alături de principele Gheorghe Rákóczi, cu prilejul Dietei din 28 septembrie 1659¹⁹. După aprecierea lui, „această melodie este o alegorizare a unor dureri naționale” și se întreba dacă nu s-a născut chiar în urma războaielor daco-române²⁰.

Ca și alți istorici și publiciști, între care Traian Popa, monografistul orașului, A. Filimon a manifestat un interes deosebit față de marile mișcări pentru libertate socială și națională ale românilor transilvăneni din 1784 și, mai ales, 1848. În răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan a văzut „una dintre cele mai sângeroase dar și înălțătoare episoade ale epopeii noastre naționale” și i-a dedicat principalului ei conducător articolul **Horia, preot ortodox în Tg.-Mureș**²¹. Bazat pe un articol al istoricului ungar Szilágyi Ferencz, „un bun cunoscător al răscoalei”, publicat în „Sürgöny” și tradus în limba română în ziarul **Concordia** din Pesta (1865), după care Horea „ar fi fost preot, mai întâi în Mureș-Oșorhei (Tg.- Mureș), apoi în Radnot (Iernut), mai și protopop”, A. Filimon, având în vedere seriozitatea istoricului ungar, a cărui biografie o și prezintă ca argument, a fost înclinat să creadă în veridicitatea informației. Dar chiar istoricul menționat, în documentata lui monografie publicată ulterior cu

¹⁸ *Progres și cultură*, Târgu-Mureș, II, nr.3, martie 1934, p. 19-21.

¹⁹ *Ibidem*, II, nr. 6, iunie 1934, p. 25.

²⁰ *Ibidem*, p. 27.

²¹ *Drum drept*, I, nr. 2, 1 mai 1936, și nr. 3, 15 mai 1936.

titlul **A Horá világ Erdélyben** (Vremurile lui Horea în Ardeal, Pest, 1871), lucrare care „a atins cel mai înalt grad de obiectivitate față de înaintași”, va afirma că nu i se poate da crezare²². Menționăm că nici David Prodan, monografistul răscoalei din 1784 nu pomenește nimic despre vreun episod târgumureșean al biografiei lui Horia, deși îi era cunoscută relatarea unei surse maghiare, care era, de fapt, denigratoare la adresa sa, nobilimea, deși nud cunoștea, putându-și-1 „imagina cât mai îngrozitor”²³.

Aurel Filimon este autorul unui ciclu de articole și traduceri privind revoluția de la 1848 din Transilvania. Credem că imboldul la scrierea lor l-a constituit faptul că a ajuns, temporar, în posesia **Memoriilor** lui Ioan Oros, care cuprindeau mărturii inedite privind aspecte și personalități mureșene ale revoluției și putea astfel contribui la o mai bună cunoaștere a acestora.²⁴ După cum, a putut fi stimulat în această privință și de Silviu Dragomir, remarcabil istoric al revoluției și biograf al personalităților sale conducătoare, prezent în 1924 la Târgu-Mureș, unde a susținut o conferință despre „Constantin Roman, eroul-martir al Câmpiei”, tot aici conferențiind și Ioan Lupaș despre Avram Iancu²⁵. Prima contribuție cu tematică pașoptistă pe care a publicat-o este articolul **Mormântul lui Constantin Roman. Memoriile lui Ioan Oros**, alias Rusu, apărut în 1927 în ziarul „ASTRA”, în care reproduce din lucrarea fostului cancelist și viceprefect pasajul care se referă la conducătorul Legiunii a XII-a și la tragicul său sfârșit. Neputând fi condamnat de Tribunalul „de sânge” din Târgu-Mureș, el a fost trimis împreună cu viceprefectul Ștefan Moldovan la Debrețin. Dar la marginea comunei Sângeorgiu de Mureș, în locul numit, acum. Căpâlna, au fost victimele „furiei” unei mulțimi de târgumureșeni. Informația era importantă întrucât I. Oros identificase locul în care se găsea

²² Gheorghe Bartoș, *Răscoala lui Horea*, bibliografie analitică, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 90-101.

²³ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 427-428.

²⁴ Vasile Netea este cel care a semnalat utilizarea pentru prima oară a Memoriilor lui I. Oros de către Aurel Filimon (dar nu în 1930, ci încă din 1927). Vezi **Un nou pașoptist : Ioan Oros alias Rusu**, în **Pe drumul unității naționale**, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 171. **Memoriile** au fost editate la București, în 1989, textul fiind îngrijit de către Ioan Ranca.

²⁵ *Mureșul*, Târgu-Mureș, III, nr. 22, 16 noiembrie 1924.

mormântul eroului și al celuilalt martir român. Publicând „știrea”, Aurel Filimon considera ca o datorie înălțarea unui monument care să evoce amintirea celui care și-a dat viața pentru împlinirea aspirațiilor națiunii și trecutul istoric al acesteia: „Acum cunoscând locul mormântului acestor martiri, avem obligația morală ca în acest loc să se ridice o coloană comemorativă, care să vorbească în viitor despre faptele martirilor cari și-au vărsat sângele pentru independența și întregirea poporului român. O coloană comemorativă demnă tribunului (prefectului - n.n.) martir Constantin Roman, care să reamintească oricărui trecător faptele trecutului și a durerilor naționale”²⁶.

În anul următor, Aurel Filimon a publicat articolul **Avram Iancu**. De această dată el reproduce din **Memoriile** lui Ioan Oros mărturia despre „Societatea canceliștilor” târgumureșeni, care funcționa în „locuința lui Avram Iancu”: „Locul nostru de întâlnire, conversare și citirea jurnalelor românești în Tg.-Mureș înainte de anul 1848 sub timpul cât am fost la Tabla regească a fost locuința lui Avram Iancu care locuia cu Alexandru Papiu-Ilarian și cu Petru Popovici în Str. Olarilor (ulterior Gh. Coșbuc)”²⁷. Preotul memorialist Isaia Moldovan din Chirileu, apropiat de tinerii juriști români, în însemnările sale - publicate în „Gazeta Transilvaniei” din 1898 cu titlul **Din întâmplările vieții**, se referă la o altă locuință a lui Avram Iancu, „casa unde era spitalul vechi”! Clădirea, care mai exista la apariția articolului și se afla în proprietatea văduvei lui Iuliu Szasz, „situată în colțul străzii Avram Iancu și Pasagiul Negru”, este considerată ca „prima locuință” a lui Avram Iancu în Târgu-Mureș (unde a stat până în toamna anului 1847)²⁸. Și în acest articol, Aurel Filimon include o pledoarie, pentru perpetuarea memoriei celui care plecând din Târgu-Mureș va deveni „Craii Munților”: „N-ar strica, că o tablă comemorativă să păstreze amintirea acestui luptător a întregirii neamului românesc în păretele acelei case unde a început lupta în orașul nostru”²⁹.

²⁶ *ASTRA*, Târgu-Mureș, I, nr. 41, 8 septembrie 1927. Vezi și *România eroică*, I, nr. 1, 1930, p. 14 și *Credința*, Reghin, nr. 4, 28 mai 1933, p. 4.

²⁷ *ASTRA*, Târgu-Mureș, ianuarie 1928, p. 2.

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*

Cercetătorul târgumureșean revine asupra personalității eroului și a faptelor militare ale românilor republicând în 1933, în „România eroică”, unul din documentele capitale privind rezistența lor în Munții Apuseni: **Raportul lui Avram Iancu**. Elaborat în limba germană de Ioan Maiorescu, **Raportul**, tradus și publicat în limba română mai întâi în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1850), a fost retipărit în 1884 în ziarul lui G. Barițiu „Observatoriul”, fiind publicat în același an și în ediție separată cu titlul **Raportulu lui Avramu Iancu, prefectu alu unei legiune romane, despre faptele ostei poporane care a stătu sub comand'a lui pe timpulul resboiului civile din Transilvani'a în anii 1848/9**³⁰. A. Filimon reproduce textul, oferind și explicații privind geneza sa, apărute pe ultima foaie a broșurii³¹. Prin republicarea acestui izvor principal de informație asupra luptelor lui Avram Iancu erau readuse în memoria contemporanilor operațiunile militare desfășurate sub conducerea prefectului Legiunii Gemina Auraria („faptele mai memorabile ale poporului armat care stătuse sub comanda mea”) din toamna anului 1848 și până în vara lui 1849 pentru apărarea ființei naționale. Ceea ce exprima sugestiv și cântecul popular din 1848/49 cules de Aurel Filimon: „Ci români vrem a trăii”³². Publicarea raportului și popularizarea lui pe această cale urmărea, ca de altfel și actul editorial din 1850, să înfățișeze faptele reale din timpul războiului, apărând poporul român de „calomniile” răspândite la adresa sa³³. Dimpotrivă, A. Filimon sublinia țelul nobil al luptei românilor pentru independență națională, conștientizat în asemenea măsură, încât „pentru realizarea viselor seculare nu o dată i-au parte în lupte chiar și femeile cari au adus reale servicii trupelor românești, din alt punct de vedere au încurajat bărbații ca să lupte pentru sfântul ideal”³⁴.

În 1935 el scrie din nou despre o personalitate pașoptistă mureșeană, martirul Vasile Pop, reconstituind pe baza **Memoriilor** lui Ioan Oros și a unor informații din ziarele clujene „Kolozsvári Hiradó” și „Ellenör”, „sfârșitul tragic

³⁰ *Trei rapoarte de ale acelor prefecti de legiuni românești cari în anul 1848/49 au susținut luptele cu insurgenții unguri până la reintrarea trupelor imperiale în Transilvania*, Ed. Redacțiunei „Observatoriului” Sibiu, 1884, p. 63-70.

³¹ *România eroică*, XIV, nr. 3-4, martie-aprilie, 1933, p. 19.

³² *Cântări populare din 1848/49 după însemnări contimporane*, în *Ibidem*, p.23.

³³ *Ibidem*, p. 19.

³⁴ *Ibidem*

al acestui *tribunus plebis*, fiul preotului din Nazna, condamnat de Tribunalul din Târgu-Mureș și executat prin spânzurătoare la 12 octombrie 1848”³⁵.

O informație cuprinsă în articolul evocator, ne confirmă că Aurel Filimon a fost unul din cei mai fervenți promotori ai cultului eroilor, dezvelirea la 1 Decembrie 1935 în Mureșeni a monumentului dedicat tribunului martir Vasile Pop fiind rezultatul nemijlocit al strădaniilor sale: „Cultul eroilor, la propunerea subsemnatului, i-a executat și trimis o troiță căreia cu concursul Primăriei Tg.-Mureș i s-a făcut un frumos soclu, ca veșnică pomenire a suferințelor și sacrificiilor aduse pentru independența și întregirea națională”³⁶. Omagiu firesc, care de altfel, s-a îndreptat spre toți cei care și-au dat viața în anii 1848-1849 pentru împlinirea aspirațiilor de libertate în Transilvania și pe care îi amintește și cântecul popular publicat de A. Filimon în **România eroică**: „Târnavă focul l'ar stânge/ Dar țărmi ei noată în sânge,/ Someșul, Crișul și Oltul/ Să întristă de morți cu totul/ Mureșul cu Sibielul/ Trist își trag pe față vălul [...]”³⁷.

Având pasiunea mărturiilor inedite, custodele Muzeului târgumureșean nu este numai cel dintâi cercetător care a făcut cunoscute fragmente din **Memoriile** lui Ioan Oros, ci și cel care a tradus și publicat părți din lucrările memorialiștilor sași reghineni care au scris despre evenimentele din anii 1848-1849: Daniel Josef Schuller, **Meine Erlebnisse am 1. und 2. November 1848**; Johann Burger, **Kronik**; Martin Emerich (Emrich), **Geschichte Sächsisch Regens in den Jahren 1848 und 1849** și Samuel Elsen, **Erlebnisse aus dem Feldzuge gegen die Insurgenten während dem Kriege in Siebenburgen im Jahre 1848/49**, ale căror copii se aflau în posesia lui³⁸.

A. Filimon preciza în **România eroică** faptul că aceste memorii, „necunoscute până acuma”, se referă la orașul Reghin și la județul Mureș și deoarece întregul material era prea vast pentru revistă, publica doar „extrase”, mărginindu-se la „părțile mai importante și în legătură cu chestiunea românească”³⁹. Unul din motivele actului său publicistic era evident acela că,

³⁵ *Glasul Mureșului*, II, nr. 43, 30 noiembrie 1935, p. 3.

³⁶ *Ibidem*

³⁷ *Cântări populare din 1848/49 după însemnări contimporane*, p. 23.

³⁸ Vezi *România eroică*, 1933-34.

³⁹ *România eroică*, XV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1934, p. 28.

aparținând unor autori sași, ele dezvăluiau cruzimile insurgențelor secuiești, negate în epocă. Importanța acestor memorii constă în informațiile autentice pe care ni le-au lăsat despre evenimentele din Reghinul anilor 1848-1849, de la ecoul generoaselor idei ale revoluției franceze în înfloritorul orașel, la ocuparea lui de către forțe ruso-austriece, în centrul lor aflându-se tragicele întâmplări din 1-2 noiembrie 1848, când localitatea a fost devastată și incendiată. Autenticitatea relatărilor decurge din calitatea de martor a lui Martin Emerich, rămas „acasă”, și a lui Daniel J. Schuller, care a făcut parte din garda civilă. De altfel, după cum însuși o mărturisește, acesta din urmă și-a propus deliberat restituirea adevărului „fără exagerare”, având în vedere încercările de mistificare privind autorii incendiului Reghinului. Dincolo de descrierea trăirilor personale, memoriile surprind starea de spirit dominantă în Reghin, disperarea populației, înfățișează apoi „zilele grele de încercare”, „cruzimile și barbariile comise”. Memoriile lui Samuel Elsen, „comandant de coloane de cavalerie și de patrulare în armata împărătească austriacă și împărătească rusă de Nord”, cuprind date ce pot fi valorificate și la reconstituirea istoriei militare a Transilvaniei în anii 1848-1849.

Publicând extrasele din lucrările memorialiștilor sași, A. Filimon dorea să ofere și noi mărturii despre români. În această privință, memoriile, fără a fi „senzaționale”, cuprind pe lângă referiri la români reghinieni, informații despre execuțiile care au avut loc în diferite localități din zona Reghinului, cunoscute și din „cronica” lui Ștefan Branea și mai exact din documente de arhivă. Totuși, o mărturie ca aceea a lui Martin Emerich, citat ca martor la Tribunalul de sânge din Sântioana, este impresionantă: „Arestații în majoritate erau români, cari în arest stăteau legați cu frânghie laolaltă. În fața Instituției băncile inchizițiilor. Regiunea răsună de ecoul strigătelor și vaietelor de durerile cauzate în urma inchizițiilor barbare. Cari era scos dintre arestați și dus pe câmp nu se mai întâlnea cu cei în viață, împușcați fără cruțare⁴⁰. Iar Johann Burger, care fusese, de asemenea, transportat la Sântioana, unde s-a aflat timp de patru săptămâni, afirmă că în acest interval, au fost condamnați și împușcați 130 de români⁴¹. Memoriile sașilor cuprind informații de interes și pentru cunoașterea

⁴⁰ *Idem*, XV, nr. 7-8, iulie-august 1934, p. 14.

⁴¹ *Idem*, XV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1934, p. 29.

raporturilor româno-săsești, a relațiilor interumane, în timpul crâncenelor evenimente din anii 1848-1849.

Menționăm, însă, că o citare riguroasă a lucrărilor, publicate doar în extras, impune utilizarea textelor originale, care au fost uneori rezumate, existând și diferențe între pasajele în limba germană și traduceri. Dar însuși Aurel Filimon a considerat necesară publicarea integrală a acestor valoroase scrieri memorialistice (unele cunoscute parțial din extrasele apărute în presa săsească a secolului XIX), chiar în limba în care au fost redactate, pregătind volumul intitulat **Memorii despre evenimentele anilor 1848-1849. Reghinul Săsesc și Regiune** (238 pag.). În **Prefața** acestuia, datată Tg. Mureș, aprilie 1934, el își justifică astfel proiectul editorial: „Evenimentele desfășurate la Paris, într-un mod fulgerător au deșteptat sentimentele de independență ale popoarelor, auzindu-se pretutindena „Libertate, Egalitate și Fraternitate”. În Ardeal, adunarea de la Blaj, a pus în mișcare toate sufletele românești pentru desrobirea neamului și realizarea viselor seculare, o Românie Mare. Această acțiune a fost urmată și de către poporul săsesc din Ardeal pe cum ne vorbesc memoriile de față. Aceste memorii sunt interesante nu numai pentru aceea că ne descriu desfășurarea acțiunii militare, dar și pentru aceea că ne vorbesc *despre cruzimile insurgenților și suferințele românilor*. „Persoanele cari au scris aceste memorii au fost martorii oculari ai evenimentelor și sigur că n-au exagerat nimic în ce privește realitatea și adevărul. A da textul original înseamnă adevărul istoric cum a fost scris, până când orice traducere perfectă ar naște bănuiala că lăsa de dorit”. Volumul a fost trimis lui Silviu Dragomir, după cum deducem din faptul că se află în fondul acestuia de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Deva, nu știm însă din ce motive n-a fost publicat. Totuși, reținem că Aurel Filimon este cel dintâi cercetător român care a făcut cunoscute extrase din scrierile memorialiștilor sași, pe care îi valorifică apoi Al. Ceușianu în lucrarea **Vremuri de osândă. Revoluția 1848-1849 din perspectiva unui orășel ardelenesc**, publicat în 1934-1935, în „Țara Bârsei”. În 1936, recurgând la textele germane, Fritz Keintzel-Schön reconstituia evenimentele din Reghin în studiul **Die Zerstörung Sächsisch-Reens im November 1848**, apărut în **Siebenbürgische Vierteljahrschrift** de la Sibiu⁴²,

⁴² *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 59. Jahrg., Nr. 1-2, Januar-Juli 1936, p. 49-81.

iar în 1996 Ioan I. Costea publica lucrarea **Reghin. Un oraș ardelean în vâltoarea istoriei - Revoluția de la 1848-1849**, nici unul însă dintre acești autori neștiind de traducerile lui A. Filimon.

Problematica abordată în publicistica lui Aurel Filimon a fost - după cum s-a putut deja constata - mai cuprinzătoare, el manifestând preocupări și pentru trecutul mai îndepărtat, sau mai apropiat, al orașului în care s-a stabilit și și-a desfășurat activitatea în perioada interbelică. Astfel, informații de ordin istoric privind orașul Târgu-Mureș sunt incluse în articolul **Palatul Cultural din Târgu-Mureș**, publicat în revista „Boabe de grâu”. Era o primă prezentare detaliată în limba română a monumentalei clădiri, „încununarea tuturor lucrărilor” săvârșite în timpul fostului primar dr. Bernády György, a contextului în care s-a construit Palatul Cultural. În anii 1911-1913, a scopului urmărit prin înălțarea acestuia, a instituțiilor care funcționau în cadrul său și a prețioaselor sale valori artistice și culturale. De actualitate era încheierea articolului, un îndemn, adresat de cărturarul pentru care „cea mai strașnică armă de existență a unui popor este cultura”, la înălțarea de cititorii culturale românești⁴³.

Lui Aurel Filimon îi aparține, credem, și articolul dedicat orașului **Târgu-Mureș**, din **Enciclopedia României**, care, oferind o succintă prezentare a localității, cuprinde și date istorice⁴⁴.

Descoperitor de noi surse, Aurel Filimon a fost, în același timp, un cărturar binevoitor, gata să-și ofere sprijinul altor cercetători ai trecutului, „voind totdeauna să dea și altora din ce a câștigat el prin munca atâtor ani de studiu”⁴⁵. De generozitatea sa au beneficiat Silviu Dragomir, Traian Popa ș.a. Celui dintâi i-a pus la dispoziție **Memoriile** lui Ioan Oros, pe care istoricul le-a utilizat în mai multe lucrări. Dar i-a fost un adevărat colaborator la realizarea vol. V din corpusul **Studii și documente privitoare la revoluția din Transilvania în anii 1848-1849**, informându-l pe autorul acestuia și despre documente aflate în arhivele târgumureșene. Cu recunoștință, S. Dragomir în cuvântul **Către cititori**, ce prefața lucrarea, afirma: „Regretatul nostru prieten prețuit, Aurel Filimon, fost director al Palatului Cultural din Târgu-Mureșului,

⁴³ *Ibidem*, p. 102.

⁴⁴ *Enciclopedia României*, vol. II, p. 681-683.

⁴⁵ *Tribuna Transilvaniei*, I, nr. 18, 18 septembrie 1946.

ne-a oferit pentru întrebuințare manuscriptul fostului tribun Ioan Oros, în care am găsit prețioase însemnări cu privire la mișcarea maselor românești pe Câmpia Ardealului, în anul 1848. Recunoștința ce o păstrăm memoriei sale e cu atât mai profundă, cu cât grație ostenelei și contribuției dânsului am izbutit să ne formăm un dosar complet din documentele aflătoare în arhivele județului Mureș și orașului Târgu-Mureșului”⁴⁶.

Lui Traian Popa, autorul **Monografiei orașului Târgu-Mureș**, i-a furnizat informații privind săpăturile de la Cristești și alte date arheologice, ca și **Memoriile** lui Ioan Oros, atât de importante pentru cunoașterea canceliștilor târgumureșeni și a unor evenimente din Târgu-Mureșul anului 1848⁴⁷.

Autor al unei publicistici istorice cu conținut divers, prin care a introdus în circuitul științific izvoare inedite, dintre care cele arheologice de o însemnătate deosebită, promotor al cultului eroilor și în general al conștiinței istorice naționale, pe care a cultivat-o prin întreaga sa activitate, în același timp prețuind valorile istorice ale naționalităților conlocuitoare, Aurel Filimon și-a dobândit un loc distinct între personalitățile românești de seamă ale Târgu-Mureșului interbelic.

⁴⁶ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. V, Cluj, 1946, p. IV. Idem, *Avram Iancu*, ed. a II-a, Ed. Științifică, București, 1968, p. 37. Vezi și Idem, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, ediție îngrijită de Pompiliu Teodor, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 24.

⁴⁷ Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1932, p. 44 și 147.

AUREL FILIMON, OMUL

Prof. dr. Laurian Someșan

Când amintirile mă poartă cu decenii înapoi, la anii tinereții, la noianul de necazuri și la clipele de bucurie, la oamenii pe care i-am cunoscut și îndeosebi la prietenii mei, sufletul mi se umple de o adâncă emoție. Un imbold, venit de undeva, parcă din adâncuri, mă îndeamnă să invoc memoria lor, să-i aduc din nou printre noi, să ne încurajeze, să ne încălzească și să ne lumineze viața. Una din aceste fapte, apropiată mie, a cărei viață plină de idealuri și fapte pe măsura acestora m-a impresionat, a fost Aurel Filimon. Rar am întâlnit - și poate mai degrabă în pagini de literatură - o personalitate atât de distinsă, un caracter atât de puternic, o ființă care să fi suferit totuși atât de mult în scurta sa viață. Amintindu-mi de el, nu mă gândesc numai la ființa pasionată de setea cunoașterii neamului său pentru care și-a sacrificat întreaga viață, liniștea și sănătatea, - și adesea modestele sale posibilități materiale-, ci mai degrabă la Aurel Filimon - Omul - la fapta sa deosebită, la ținuta sa de o exemplară moralitate în toate împrejurările, la istoria vieții sale involburate de vâltoarea celor două războaie mondiale, la existența lui hărțuită de „autoritățile” de atunci ale Târgu-Mureșului; de acea lume ignorantă, arogantă și meschină de politicianism de provincie pe care a fost obligat să o înfrunte.

Valoarea înfăptuirilor sale este amplificată de faptul că ele au fost realizate cu atâtea sacrificii, într-o lume ostilă, preocupată mult mai mult de interese personale decât de progresul material și spiritual al societății. Mereu pe drumul urcușului greu, cu mintea și spinarea încărcate de greutate, dar biciuită tocmai de cei pentru care se sacrifică, viața lui Aurel Filimon a fost viața oamenilor adevărați în continuă căutare de lumină. Astfel încât, dincolo de realizările sale arheologice, muzeologice, etnografice sau folclorice, el s-a impus prin însușirile sale umane - exemplul de neuitat pentru cei ce l-au cunoscut. Îndeosebi pentru generația tânără, care frecventa atunci muzeul și biblioteca orașului Târgu-Mureș. Valorile științifice durabile pe care le-a creat poartă amprenta calităților sale morale. Aproape tot ceea ce s-a realizat, între anii 1922 și 1940, în cele două instituții atât de bogate și bine organizate, dotate cu cele

mai bine selecționate materiale, este, în primul rând, opera sa. Numai munca, dragostea și perseverența organizatorului lor le-au imprimat acestora prestigiul și strălucirea de care s-au bucurat decenii de-a rândul și pe care le păstrează până în momentul de față. Păstrez în amintire imaginea figurii sale plină de mulțumire, sosind cu lăzile încărcate de cărți românești, pe care reușise să le obțină pentru bibliotecă în mod gratuit, sau ajungând la muzeu cu spatele încovoiat de greutatea raniței plină de materiale arheologice și etnografice. Până și momentele sale de destindere erau dăruite unor preocupări științifice legate de selecționarea și conservarea plantelor și a insectelor - mii de exemplare, - forme de viață caracteristice regiunii respective.

Atașamentul față de patria și națiunea sa n-a însemnat niciodată ură sau dispreț față de naționalitățile conlocuitoare. Nu era marcat nici de prejudecăți naționale, nici de prejudecăți sociale. Indiferent față de ierarhie, el avea aceeași comportare firească, același respect, aceeași omenie față de orice persoană, de orice grad, de orice categorie națională sau socială.

Pătruns astfel de concepții și idealuri înalte, atitudinea lui Aurel Filimon față de muncă și față de societatea în care a trăit a fost totdeauna o adevărată școală pentru generația epocii sale ca și pentru promovarea convingerilor sociale înaintate. Aprecierea muncii sale a venit însă, abia din partea oamenilor de știință care l-au cunoscut și, uneori, chiar din partea unor străini care vizitau muzeul și biblioteca create și conduse de el. Strădaniile sale și munca dusă cu abnegație au fost vizibil prețuite de personalitățile reprezentative ale culturii românești precum Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Octavian Goga, Constantin Teodorescu, Ioan Lupăș, Silviu Dragomir, Dorin Popescu și alții. Nu se întâmpla ca un scriitor sau om de știință de seamă să treacă prin Târgu-Mureș fără să-l viziteze, dovadă despre acest fapt fiind **Cartea de aur** a Palatului Culturii, instituită de Aurel Filimon - astăzi în păstrarea Bibliotecii Județene din Târgu-Mureș - unde se află semnăturile și expresia aprecierilor acestora.

Trăind în lumea cărților, mereu în contact cu creațiile culturii materiale și spirituale ale poporului, el nu s-a putut adapta stilului de viață și politicianismului burgheziei de atunci, rămânând astfel mereu visător al unor vremuri mai bune, încrezător în geniul binelui, pe care însă nu a avut fericirea de a-l întâlni în scurta lui viață. El a rămas astfel până la capăt fără apărare în fața celor pe care îi incomoda indiferența lui față de bogăție, rang și protocol.

Cu toată viața lui zbuciumată și plină de griji, a rămas o făptură blândă, optimistă, cu privirea mereu senină, cu fața zâmbitoare plină de încredere și bunătațe, impresionant prin munca sa neobosită, energia, pasiunea, prin cinstea, modestia, dăruirea de sine și profunzimea cunoștințelor sale.

Disprețuind carierismul, el n-a râvnit niciodată la titluri sonore, cum fac adeseori tocmai cei ce nu le merită, și nici nu a purtat vreodată masca savantului fals, care încearcă să apară atotștiitor. Preocupările sale se îndreptau spre alte tărâmurii, spre cunoașterea neamului său și a istoriei sale. A fost un mare pasionat al cercetărilor arheologice și folclorice privind trecutul poporului român și acestei pasiuni și-a dăruit toată energia și toată viața. Așa se explică faptul că încă din timpul copilăriei sale, Aurel Filimon s-a apropiat de lumea satelor, de creațiile poporului nostru și de viața acestuia, pe care voia s-o cunoască în toate tainele ei. Lucrările sale publicate nu reflectă nici pe departe amploarea cunoștințelor de care dispunea. Prin adunarea cu grijă și pricepere a imenselor valori ale culturii materiale și spirituale, prin colecționarea numeroaselor obiecte arheologice, etnografice și a miilor de volume ale bibliotecii Palatului Culturii din Tg.-Mureș, el a desăvârșit o operă de mare preț pentru contemporani și pentru generațiile ce vor urma. Numai cei ce au încercat să străbată vreodată satele țării noastre pentru a selecționa și a aduna mulțimea creațiilor populare își dau seama de clara previziune și de valoarea activității lui Aurel Filimon.

El a respins totdeauna tendința de constrângere și amenințările prin care conducătorii din vechea primărie a orașului încercau să-i frâneze elanul de cercetare sau să-i eclipseze prestigiul de care s-a bucurat în fața adevăraților oameni de știință. În această lume dominată de formalism și prefăcătorie, însușirile fundamentale caracteristice acestui om - hărnicia, sinceritatea, modestia, nezdruncinata stăruință și bunătatea - erau considerate „naivități” nepotrivite societății în care trăia. Contrastul etic între acest incomod singuratic și așa-numiții conducători, lipsiți de sentimentul datoriei, a fost atât de mare, încât nu se putea ca ura lor să nu-l izbească. Răspunsurile sale la aceste atacuri au fost însă munca persistentă, seninătatea și curajul, care nu puteau fi frânate, și de care a dat dovadă în toate împrejurările vieții sale. Căci toate atacurile n-au reușit să nimicească vigoarea și entuziasmul acestui om, ci, din contră, l-au făcut mai puternic. A fost deci firesc ca o asemenea faptură umană, cu privirea mereu spre zarea viitorului să nu fi fost înțeleasă și sprijinită de o lume atât de diferită de ființa sa. El a avut totuși, toată viața, bucuria caracteristică eroului de a „trăi singur și primejdios”, conștient că, dacă nu imediat, opera sa și frumoasele sale exemple de viață vor triumfa mâine și că dacă nu a avut atâția tovarăși apropiați câți ar fi dorit pe scena vieții sale, ei se vor înmulți cu atât mai mult după ce va fi plecat dintre noi.

AUREL FILIMON

SCRIERI

LE DÉPÔT EN BRONZE DE SUSENI

La commune de Suseni, du district Mureș-Turda, se trouve située sur la rive droite du Mureș à 6 km de distance de Reghinul săsesc. En partant de ce dernier point, sur la rive droite du Mureș, s'élève un plateau, qui s'achevant à Deda, s'étend sur une longueur de 27 km. Par endroits le plateau est sillonné par les lits de différents ruisseaux, qui après l'avoir traversé, vont se jeter dans le Mureș. Au pied du plateau se trouve une voie romaine qu'on peut très aisément suivre jusqu'à Deda.

Tout près de cette voie il y avait aussi deux citadelles, l'une à Brâncovenești¹ et l'autre à Deda.² De tout temps, favorisé par ses admirables conditions géographiques, ayant à ses pieds la rivière de Mureș et protégé par derrière, par d'immenses forêts, ce plateau se trouvait merveilleusement propice à l'établissement de l'homme préhistorique.

En effet on a déjà découvert, en plusieurs endroits, des restes d'une poterie préhistorique. Il y a environ dix années, on avait trouvé à Deda, quantité d'objets en bronze, qui au dire du prêtre de la paroisse locale, auraient été acquis par le musée de la société <Astra> de Sibiu. A Brâncovenești, dans la forêt qui se trouve derrière les ruines de la citadelle romaine, et d'où la voie romaine bifurque vers Bistrița (les traces de la voie romaine se conservant très visibles, surtout près de Râpa) on a découvert aussi un cimetière à urnes, contenant des cendres³. Vers la commune de Suseni, près de l'entrée du village, du côté droit, située au pied du plateau, il y a la fabrique de briques et de tuiles, propriété des successeurs Schwartz. L'argile nécessaire à cette entreprise est exploitée de la carrière, au bord du plateau.

¹ Vass József: *Erdély a romaiak alatt*, p.119; *Archeologiai Közlemények*, 1861, vol.II. Ipolyi Arnold: *Magyar régészeti repertorium*, p. 243.

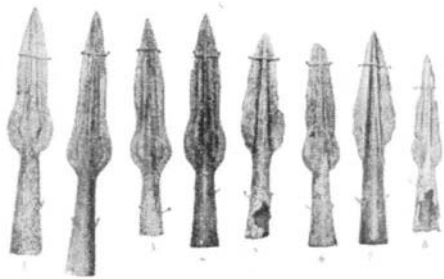
² *Archeologiai Közlemények*, vol.II, p. 24.

³ Vass József: *Erdély a romaiak alatt*, p. 119; *Archeologiai Közlemények*, vol. II, p. 243.

Au-dessus de la couche argileuse, il y a une couche de 1,20-1,50 m en gravier et sable et au-dessus de celle-ci, sur une hauteur de 1,80-1,20 m, une autre couche en terre glaise et en terreau.

Pour pouvoir extraire l'argile pure, on enlève chaque année, les couches superposées. Au printemps de l'année 1924, pendant qu'on transportait ailleurs le contenu de ces couches, on a découvert, selon les affirmations des ouvriers, un grand vase qui renfermait les objets en bronze, décrits ici, de même qu'un peloton en fil d'or⁴, dont nous ne possédons qu'un fragment d'environ 15 cm, le villageois qui l'avait trouvé l'ayant vendu à un personnage inconnu. Le morceau que nous possédons est un don du prêtre de la paroisse locale. En apprenant ces faits, nous nous sommes immédiatement rendus au lieu indiqué, en prenant les mesures nécessaires, pour que tous les objets fussent ramassés et transportés au musée Archéologique et Ethnographique de Tg.-Mureș - Palatul Cultural - où ils se trouvent à présent. Le vase qui contenait les objets a été brisé et on n'a pu rien trouver se rattachant à lui. Le trésor se composait de 91 exemplaires entiers et de fragments. Tous étaient recouverts d'une patine verte, assez bien conservée.

En passant à une description plus détaillée, nous avons: 8 pointes de lance, qu'on peut diviser en trois catégories:

Type I⁵ caractérisé par les ailerons et qu'on peut considérer comme partagé en deux; la partie inférieure formant presque un cercle, tandis que la partie supérieure de forme ellipsoïdale s'amincit en pointe. La douille, de la naissance des ailes jusqu'à la pointe, présente la forme d'un triangle. A gauche et à droite de ce

triangle il y a un ornement consistant en un filet un peu plus en relief, que la lame. Cette partie ornementée s'élève dans la direction de la hauteur du

⁴ Ailleurs aussi on a découvert du fil en or, analogue à celui-ci *Archeologiai Közlemények*, vol. V, p. 30, mentionne les localités: Tarcza, Tperjes, Teplicz, Poprad

⁵ Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarban*, vol. II, pl. CLI, fig. 21; *Archeologiai Értesítő* 1890, új folyam, vol. X. Wosinsky Mór: *A bonyhóvidéki bronzlelet*, p. 29-49, pl. I, fig. 21.

triangle. Plus large en bas et s'amincissant vers le haut, elle est parallèle au bord, partageant les deux ailerons presque en deux parties égales, la partie marginale se rétrécit en formant le tranchant. Il y a des exemplaires dont on peut observer même l'aiguïsement.

Type II⁶ se caractérisant par deux raies, qui partant des ailerons, remontent en demicercle jusqu'à la hauteur de la douille, d'où elles s'allongent en triangle jusqu'au bout de la lance. Le milieu du triangle est indiqué par la raie, qui marque aussi le milieu de la douille. Les ailerons de forme elliptique, vont s'affilant vers la pointe. La douille en est plus longue qu'au type I.

Type III⁷ de dimensions plus petites, avec la même décoration que le type I, différant en cela, que la partie supérieure des ailes, n'est pas de forme elliptique, mais triangulaire.

Les exemplaires sont les suivants:

Type I, fig.1. Longueur 200 mm, dont 78 mm pour le talon et 122 mm, pour les ailes. Le diamètre de la douille à la partie inférieure mesure 28 mm, dont 1 mm forme l'épaisseur de sa paroi. À une hauteur de 48 mm, disposés horizontalement, il y a deux trous, chacun avec un diamètre de 4 mm, qui ont servi à assujettir la hampe. La douille mesure 104 mm.

À la naissance des ailerons, la douille a un diamètre de 18 mm. La partie inférieure des ailes forme un cercle, dont les diamètres sont: 42x41 mm; la partie elliptique a une longueur de 80 mm. Le plus grand diamètre est de 28 mm. L'ornementation, large de 7 mm, haute de 3 mm, est parallèle aux bords, s'inclinant vers la raie médiane, qui, au commencement des ailes, est large de 8 mm, et s'amincit vers la pointe. Sur le bord un trait de 2 mm, paraît être dû à l'affilage.

Fig.2. Longueur 215 mm, dont 78 mm pour le talon et 137 mm pour les ailes. Le diamètre du talon, à la partie inférieure: 25 mm, dont 1 mm, pour l'épaisseur de la paroi du talon. À la naissance des ailerons le diamètre atteint 17 mm; les trous horizontaux servant à fixer la hampe, se trouvent à la hauteur de 37 mm, ayant un diam. de 4 mm. La douille est profonde de 82 mm. La partie inférieure des ailerons mesure: 38x37 mm, formant presque un cercle.

⁶ Hampel, *l.c.*, pl. CXLII, fig. 6, tab. CLIX, fig. 7 et 8.

⁷ Hampel, *l.c.*, pl. CXXXI, fig. 3.

La partie en ellipse a une longueur de 99 mm et son plus grand diamètre est de 32 mm. L'ornementation, sur le bord des ailerons, occupe 6 mm, avec une hauteur initiale de 2 mm. A ses extrémités, sur une portion de 3 mm, on voit les traces de l'affilage.

Fig.3. Longueur 177 mm, dont 51 mm pour le talon et 126 mm, pour les ailerons. Le diamètre inférieur du talon: 21 mm; aux ailerons 16 mm; l'épaisseur de la paroi de la douille: 1 mm. A une hauteur de 16 mm, se trouvent les deux trous horizontaux servant à fixer la hampe. Leur diamètre mesure 4 mm. Les diamètres à la partie inférieure des ailerons: 36x34. La partie supérieure est longue de 9 mm, et le plus large diamètre mesure 28 mm. A 6 mm des extrémités commence le décor, dont la hauteur initiale est de 2 mm. La raie médiane atteint 4 mm d'hauteur. Sur une largeur de 2 mm, en partant des bords, l'aiguisement est parfaitement visible.

Fig.4. Longueur 189 mm, dont 61 mm pour le talon et 128 mm pour les ailerons. Le diamètre inférieur du talon: 24 mm et à la naissance des ailerons: 19 mm. L'épaisseur de la paroi: 1 mm. Les deux trous horizontaux qui ont chacun un diamètre de 4 mm, sont percés à une hauteur de 43 mm. La douille, servant à y introduire la hampe, a une profondeur de 78 mm. La partie inférieure des ailerons a les diamètres suivants: 40x38 mm; la partie inférieure des ailerons a les diamètres suivants: 40x38 mm; la partie de forme elliptique, longue de 90 mm, a le diamètre le plus large 32 mm. L'ornementation marginale y est de 6 mm, avec une hauteur initiale de 2 mm la raie médiane étant haute de 5 mm. Aux bords, sur une largeur de 2 mm. on observe l'affilage.

Fig.6. Une petite partie de la pointe manque. La longueur 160 mm, dont 60 mm pour le talon et 100 mm pour les ailerons. Le diamètre, à la partie inférieure a 24 mm dont 1 mm forme l'épaisseur de la paroi. La douille est profonde de 72 mm. A la hauteur de 27 mm il y a des trous horizontaux, dont le diamètre est de 18 mm. La partie inférieure des ailerons a les diamètres 30x32 mm. La longueur de la partie supérieure de forme elliptique est de 70 mm. Le diamètre maximum atteint 27 mm. L'ornementation marginale est longue de 7 mm et haute de 3 mm. La raie médiane est de 5 mm. Aux bords, l'affilage est assez visible sur une largeur de 2 mm.

Type II, fig.5. Longueur 164 mm, dont 68 mm pour le talon et 96 mm pour les ailerons. Le diamètre inférieur du talon a 22 mm, dont 1 mm pour la

paroi. Le diamètre à la naissance des ailerons est de 18 mm. Les trous horizontaux servant à assujettir cette pointe de lance à sa hampe se trouvent à une hauteur de 31 mm et ont un diamètre de 4 mm. La douille mesure en profondeur 113 mm. A la naissance des ailerons commence l'ornementation que nous avons décrite en nous occupant de la classification des types. Le diamètre maximum des ailerons atteint 36 mm.

Fig.7. Longueur 173 mm dont 66 mm pour le talon et 107 mm pour les ailerons. Le diamètre inférieur du talon est de 24 mm, dont il faut soustraire 1 mm pour l'épaisseur de la paroi. Le diamètre supérieur, à la naissance des ailerons, est de 18 mm. A 30 mm de hauteur se trouvent deux trous horizontaux, chacun avec un diamètre de 4 mm. La profondeur de la douille du talon atteint 132 mm. L'épaisseur de l'ornementation, mentionnée auparavant est de 7 mm. Le diamètre maximum est de 38 mm aux ailerons, sur une largeur de 2 mm, on peut très distinctement observer les traces de l'affûtage.

Type III, fig.8. Longueur 141 mm dont 53 mm pour le talon et 88 mm pour les ailerons. Le diamètre inférieur du talon: 24 mm, dont 1 mm pour l'épaisseur de la paroi. A la naissance des ailes le diamètre est de 17 mm. A 36 mm de hauteur, se trouvent les trous horizontaux servant à fixer la hampe. La profondeur de la douille atteint 78 mm.

Le diamètre maximum des ailes atteint 28 mm. Parallelement aux bords, à 6 mm de distance vers l'intérieur, il y a l'ornementation comme pour le type I, d'une épaisseur de 2 mm la raie médiane est de 4 mm. Un petit fragment du talon manque.

Une seconde catégorie serait celle des haches à douille. En tout 10 morceaux, dont 5 entiers et les autres fragmentaires.

On peut distinguer deux types:

Type I⁸ Ce sont des formes plutôt de grandes dimensions, presque toutes possédant un anneau.

⁸ Hampel, *l.c.*, pl.8, 10, pl. XCVIII, fig. 7-10, pl. CXLV, fig. 24, 28, 35, pl.

Si à l'aide d'un plan perpendiculaire on coupait transversalement l'un de ces exemplaires, on obtiendrait deux parties égales, dont les deux cotés opposés, seraient obliques, de sorte qu'il en résulterait deux triangles avec la pointe vers le tranchant et la base vers le rebord. La partie antérieure, approximativement jusqu'au milieu, se rapproche de la forme d'un parallépipède, en s'élargissant et s'inclinant du côté du tranchant. La section horizontale de l'autre moitié présente la forme d'un trapèze.

Type II⁹. La section perpendiculaire partagerait l'exemplaire en deux moitiés égales. Ce type ne possède qu'une seule marge ronde, qui à partir du milieu commence à s'élargir en s'inclinant vers le tranchant. La section horizontale est de forme elliptique, presque ronde.

En commençant la description des figures nous avons:

Type I. Fig.10. De l'exemplaire original, il manque une portion d'environ 10 mm. Longueur: 96 mm. Largeur en bas: 35 mm., en haut: 20 mm. L'ornementation au bord est formée par deux traits, mesurant 4 mm de largeur et 3 mm d'épaisseur. La douille de la hache a une profondeur de 60 mm. Le diamètre: 26x22 mm. L'anneau, à une distance du corps de 9 mm, formé par la continuation du filet saillant supérieure, a une longueur de 20 mm et une épaisseur de 9 mm.

Fig. 11. Longueur: 104 mm; largeur au tranchant 50 mm, au-dessous du bord: 37 mm; la marge d'en face ayant une largeur de 24 mm, qui jusqu'à l'inclinaison atteint 50 mm. Les marges latérales ont une largeur de 13 mm. En haut notre hache se termine par un rebord saillant, dont la largeur, y compris l'épaisseur du burin, mesure 7 mm. La douille de forme dytique a les diamètres: 33x29 mm. Le rebord saillant de la douille a une épaisseur de 4 mm: s'incurvant d'un côté, il forme l'anneau, long de 23 mm. La douille a une longueur de 62 mm.

Fig. 13. Longueur: 125 mm, dont 50 mm pour le tranchant, 38 mm pour la partie médiane, et 48 mm, y compris le rebord saillant, pour la partie d'en haut. La marge antérieure jusqu'au point de l'élargissement, mesure 60 mm en longueur. La largeur en est de 26 mm; les marges latérales, sont larges de 6 mm le rebord saillant a une largeur de 5 mm et une épaisseur de 6 mm. La

CLXXII, fig. 25-26.

⁹ Hampel, *l.c.*, pl. XI, fig. 1 -2, *Arch.Ért.*, vol. X, p. 35, fig. 8, 9.

douille, de forme elliptique, a les dimensions: 36x28 mm, et une profondeur de 72 mm. L'anneau manque. Un petit fragment du tranchant manque aussi.

Fig. 17. Exempleire brisé en deux. Longueur: 136 mm. La largeur au tranchant: 61 mm au bord 48 mm. Le bord opposé, jusqu'au point de l'élargissement, a une longueur de 27 mm. En haut, la hache est ornée d'un rebord saillant large de 14 mm et épais de 7 mm. Au-dessous de ce rebord, il y a un filet saillant parallèle, large de 6 mm et épais de 3 mm. Ce filet forme la base d'une ornementation triangulaire, composée de deux triangles, dont l'épaisseur est de 1 mm. La base du triangle de l'intérieur mesure 6 mm la hauteur en est de 22 mm. Le triangle extérieur, dont la base est de 20 mm, possède une hauteur de 32 mm. L'anneau est formé par la continuation du rebord supérieur qui a une épaisseur de 5 mm. La douille, de forme dytique, a les dimensions: 37x28 mm et une profondeur de 74 mm.

Type II, fig. 15. Longueur: 97 mm; largeur au tranchant 36 mm; au milieu: 27 mm; en haut, y compris le rebord saillant, 36 mm. Les dimensions du rebord sont: largeur 4 mm, épaisseur 3 mm. Le corps est de forme presque ronde. Parallèlement du rebord supérieur, a une distance de 5 mm, il y a trois filets saillants dont l'épaisseur atteint 2 mm. Le diamètre de la douille: 27x27 mm. Sa profondeur: 73 mm.

En dehors des exemplaires décrits, il y a aussi des fragments.

Fig.16¹⁰. La partie supérieure d'une hache à douille, appartenant à un type différent. Longueur: 75 mm, largeur: 43 mm, épaisseur: 25 mm. Le fragment présente un gros rebord saillant, large de 6 mm, un peu incliné et épais de 2 mm. Vers les extrémités, le rebord s'élargit et remonte un peu, il s'incurve d'un côté et forme l'anneau qui a une longueur de 25 mm et une épaisseur de 5 mm, à l'autre bout il forme une proéminence. Les diamètres de la douille: 37x32. La marge antérieure, se repliant presque perpendiculairement, forme aussi la marge latérale.

Fig. 18. Fragment. La partie supérieure d'une hache. Longueur: 65 mm, largeur en bas: 3 mm, en haut: 42 mm. Le rebord supérieur forme en se prolongeant l'anneau, dont les dimensions sont: 23 mm de longueur, 10 mm de

¹⁰ Hampel, *A bronzkor emlékei*, pl. XII, fig. 2, 3; pl. CVII, fig. 1-9; pl. CLVIII, fig. 4; pl. CLIX, fig. 6; pl. CLXXII, fig. 16, 21, 22-24; pl. CLXXIV, fig. 2; pl. CLXXVIII, fig. 2, 3.

largeur, 5 mm d'épaisseur. La douille mesure: 37x32 mm. Le corps est le même que celui de la fig. 16. Sur un côté, il y a une ornementation triangulaire, dont la base est formée par le rebord supérieur. Il y a trois triangles espacés de 4 mm, leur épaisseur est: 1 mm. Au centre du triangle du milieu se trouvent deux cercles avec un diamètre de 3 mm et une épaisseur de 1 mm.

Fig.14. Fragment de lame.
Longueur: 45 mm, largeur à l'endroit cassé: 25 mm, l'épaisseur au même endroit: 7 mm.

Fig.12. Fragment de lame.
Longueur: 77 mm, largeur au tranchant: 51 mm, à la partie endommagée 35 mm.

Un autre groupe est celui de faucilles. En somme 14 morceaux, dont 3 entiers, 2 presque entiers et le reste en fragments.

Ceux qui sont entiers pourraient être classés en deux catégories.

Type I¹¹. Exemple n'ayant plus pour manche qu'un bouton disposé perpendiculairement sur l'extrémité de la crête. La crête (sous cette dénomination nous comprenons la partie supérieure, un peu plus épaisse) présente deux filets en relief, leur forme est un peu arrondie.

Type II¹². Exemple muni de son manche. La forme est un demi-cercle. Il se compose de deux parties: le manche et la lame avec la crête. Au bout du manche vers la crête, il y a une partie accessoire de forme rectangulaire, disposée horizontalement. La lame est plate. La crête épaisse présente un filet saillant. Le manche est décoré de traits.

¹¹ Hampel, *l.c.*, pl. CVII, fig. 13, 27; *Arch.Ért.* Új folyam, V, p. 308-310. pl. CXLIII, fig.1-14, 17, 20.

¹² Hampel: pl. LXXXIX, fig. 12; pl. XCIX, fig. 1-16. *Arch.Ért.* 1882, vol. II, p. 299-305, pl. CXLVII, fig. 33-38. *Arch.Ért.* 1888, vol. VIII, p. 18-20, pl. CLII, fig. 7-24. *Arch.Értésítő* 1890, Új folyam X p. 29-42, pl. CLIX, fig. 14, 17, 19, 20, 22, 24. *Arch.Értésítő*, 1887, vol. VII, p. 55-58, pl. CLV, fig. 9-16.

Type I, fig.22. Longueur: 165. Largeur en bas: 25 mm, dont 17 mm reviennent au tranchant, qui va en s'affilant vers sa pointe. La crête épaisse de 8 mm, s'amincit elle aussi vers la pointe. Au devant, la crête présente une raie épaisse de 15 mm, parallèle à une autre raie. La distance qui les sépare mesure 5 mm. A l'extrémité inférieure de la crête, disposé perpendiculairement, il y a un bouton, long de 12 mm et épais de 5 mm, qui servait à assujettir la hampe.

Type II, fig.24. Longueur du manche: 57 mm. Le reste mesure 205 mm. L'épaisseur de la crête, qui s'amincit vers ses deux extrémités est de 6 mm. Sur sa partie supérieure la crête est munie d'un filet saillant, large de 3 mm et épaisse de 2 mm. Le manche présente une largeur de 24 mm, la lame mesure: 133 mm. Au bords, le manche possède deux filets, dont la largeur mesure 3 mm et l'épaisseur 2 mm. Celle du bord interne remonte en ligne droite, jusqu'à la crête. Juste au milieu de la distance entre les deux filets, il y en a un troisième. Leurs surfaces se présentent, comme si elles avaient été percées à l'aide d'un instrument servant à orner, de piqûres espacées de 1-2 mm.

Le bord interne, à 8 mm vers l'intérieur, présente une portion creusée en forme de demi-cercle, haute de 5 mm, qui aurait servi à l'emmanchement de la hampe. Au bord externe, la partie saillante, mesure 12 mm en longueur, 14 mm en largeur, et 2 mm en épaisseur.

Fig.25. Le bord externe du manche mesure 52 mm. Le reste a une longueur de 214 mm. L'épaisseur de la crête atteint 6 mm. La raie a 3 mm de largeur. Le bord interne du manche est long de 52 mm, celui du tranchant (la lame) de 146 mm. A ses extrémités le manche présente deux filets, dont celle de l'intérieur vers le tranchant, s'arrondit en demi-cercle, formant un triangle avec le filet marginal. Au centre du manche, entre les deux autres raies, il y en a une troisième qui se prolonge en dépassant les autres, jusqu'à la pointe du triangle. La partie saillante du manche a les dimensions suivantes: largeur 16 mm, longueur 13 mm, épaisseur 2 mm.

Les fig. 29 et 32 appartiennent au type II.

Fig.29. La pointe manque. Le bord externe du manche jusqu'à l'appendice mesure 47 mm; de ce point jusqu'à la brisure: 95 mm. A l'endroit brisé, la largeur atteint 23 mm. La crête est épaisse de 6 mm, dont 2 mm, constituent l'épaisseur du filet. Large de 2 mm, ce filet a été décoré, en y appuyant à intervalles, un objet pointu. La partie interne du manche mesure 52 mm, la lame est longue de 67 mm. Vers les deux extrémités du manche il y a un filet, celle du bord interne qui va droit vers la crête, forme un triangle. Au milieu il y en a encore un autre filet, qui se trouve entre la parallèle du filet interne. Tous ces filets sont ornementés au moyen d'un instrument pointu, tout comme celui employé pour l'exemplaire de la fig.24. A l'endroit où le filet interne rencontre celui de l'extérieur, il y a un autre filet, qui s'allonge parallèlement à la crête. Ce trait mesure 2 mm de largeur. L'appendice saillant du manche présente les dimensions suivantes: longueur 7 mm, largeur 15 mm et épaisseur 2 mm. A la partie inférieure, le manche présente une petite partie un peu creuse, en forme de demi-cercle.

Fig.32. La longueur du manche extérieur considérée jusqu'à l'appendice saillant mesure 47 mm, de ce point jusqu'à la brisure: 95 mm. L'épaisseur de la crête est de 7 mm, dont il faut retenir 3 mm, pour le filet. Sur les deux marges du manche, il y a un filet, dont l'épaisseur est de 2 mm. Ce de l'intérieur se continue obliquement jusqu'à la crête. En partant de ce raie, parallèlement à la crête, il y a un autre filet épaisse de 1 mm. Au milieu du manche il y a aussi un filet, qui aboutit à la crête. Les filets ne présentent aucun décor. La longueur de l'appendice saillant est de 7 mm, la largeur en est de 12 mm.

Fig.20. Fragment de manche, conservant encore une partie de la lame. La partie extérieure est longue de 111 mm, y compris un filet large de 5 mm et épaisse de 2 mm. La crête avec son filet mesure 6 mm en épaisseur. Du côté interne le manche est ornementé d'un filet, qui au tranchant se continue parallèlement à la crête. Entre ces deux filets, au milieu, il y en a un autre, lequel se perd à l'endroit même où commence le tranchant. Les filets ne présentent aucun ornement. L'appendice au bout du manche manque. Les dimensions des raies: largeur 3 mm et épaisseur 2 mm.

Fig.21. Fragment de manche, avec une partie de la lame, appartenant probablement à un type étranger. Longueur externe: 152 mm, y compris un filet large de 3 mm et épaisse de 2 mm. Au centre il y a un autre filet parallèle, le filet de la marge interne du manche aboutissant au premier (le filet médian).

Ces traits sont décorés par le même procédé que l'exemplaire de la fig.24. L'appendice saillant servant à fixer manque.

Fig.23. Fragment, une petite portion de la lame. Le côté externe du tranchant mesure en longueur 51 mm. La crête a une longueur de 67 mm et une épaisseur de 7 mm, dont 2 mm pour la raie, dont la largeur atteint 3 mm. Le manche, au bord interne, possède un filet qui se dirige vers la crête. La largeur du manche mesure: 26 mm. Le bord inférieur du manche forme la base d'un triangle, formé de traits.

De la pointe du triangle, un autre filet s'allonge vers la crête. Ces filets ne sont pas ornements. L'appendice servant à l'emmanchement mesure 12 mm en longueur et 7 mm en largeur.

Fig.28. Fragment, conservant une partie du manche.

Du côté extérieur le manche a une longueur de 56 mm. La largeur en est de 21 mm. La partie conservée de la crête ne dépasse pas 12 mm. L'appendice mesure 16 mm en longueur et 9 mm en largeur. Le manche possède trois filets parallèles, dont deux forment les bords mêmes du manche.

Fig.30. Fragment de lame et de manche, dont la partie extérieure mesure 12 mm. L'épaisseur en est de 7 mm, dont 2 mm pour le filet. La largeur 3 mm. L'appendice a les dimensions suivantes: 12 mm en longueur et 8 en largeur. Le manche présente trois filets endommagés comme celle de la fig.24. A 8 mm de distance, en partant du filet intérieure vers le tranchant, il y a un trait simple, qui va parallèlement à la crête.

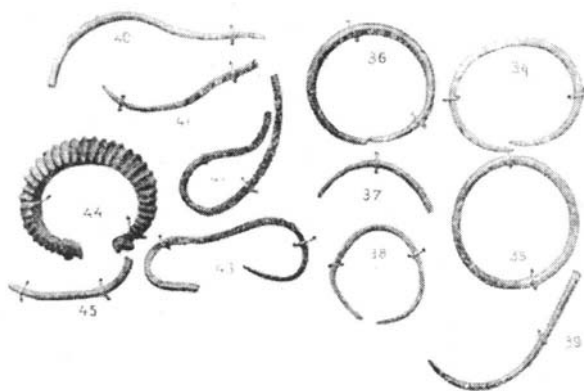
Fig.31. Fragment. Le manche, du côté du bord externe mesure 65 mm de longueur et 27 mm en largeur. La crête mesure 12 mm. Les trois filets du manche sont ornements comme dans la fig.24. A la partie inférieure du manche, il y a un trou triangulaire, dont la base mesure 7 mm et la hauteur 6 mm. L'appendice possède 11 mm en longueur et 7 mm en largeur. L'original devait être recourbé.

Fig.33. Fragment de manche et de lame, très recourbée. La longueur conservée pour le manche mesure 30 mm, la largeur: 25 mm. La crête considérée en partant de l'appendice mesure 60 mm, à la brisure la largeur atteint 33 mm. L'épaisseur de la crête, y compris son filet, mesure 7 mm, dont 3 mm pour l'épaisseur du filet. Le filet, de la marge interne, va tout droit devant elle, puis s'incline, et à une distance de 8 mm de la crête, va parallèlement à celle-ci. Au milieu il y a un autre filet, parallèle à celle du bord

externe. L'appendice a les dimensions suivantes: 12 mm en longueur, et 8 mm en largeur.

Fig.26. Fragment de lame. Longueur: 175, largeur f l'endroit cassé: 28 mm. La crête est épaisse de 7 mm dont 3 mm forment l'épaisseur du filet, qui présente une largeur de 5 mm.

Fig.27. Fragment de lame. Longueur: 135 mm, largeur f l'endroit cassé: 28 mm. A la crête l'épaisseur atteint 7 mm, dont 3 mm occupés par la raie. La largeur est de 5 mm.

Les bracelets. Il y en a 33 pièces, dont 10 entières et es autres fragmentaires.

On peut les diviser en deux groupes.

A la première catégorie se rattacheront tous les exemplaires dont les deux bouts sont libres.

La seconde catégorie est formée par les exemplaires dont les bouts ne sont pas libres et dont l'aspect général est celui d'un anneau.

La première catégorie comprend 6 types.

Type I¹³. Forme ronde, épaisse au milieu, s'amincissant vers les deux bouts. La section est un cercle.

Type II¹⁴. Forme carrée, épaisse au milieu, s'amincissant vers les deux bouts. La section est de forme carrée.

¹³ Hampel, *l.c.*, pl. L, fig. 3, pl. CVII, fig. 13, 14, 16-18. *Arch.Értes.*, vol. V, p. 308-310, pl. CIX, fig. 22-25. *Arch.Értes.*, V, p. 182-188, p.CXIV, fig. 22-36. *Arch.Értes.*, 1886, vol. VI, p. 14-16, pl. CXXII, fig. 55-70, pl. CXXV, fig. 25-28, pl. CXLIII, fig. 19-21, pl. CLVIII, fig. 1-3, pl. CLXV, fig. 2-4. *Arch.Ért.* VI, p. 148-151.

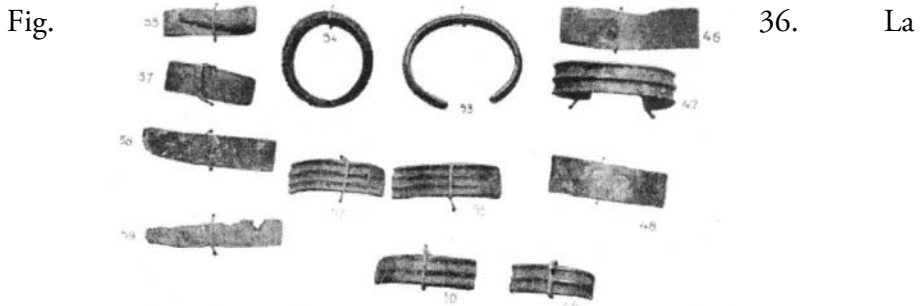
Type III¹⁵. La surface interne est plate, tandis que celle de l'extérieur est convexe. L'épaisseur partout égale. La section en demi-cercle.

Type IV. Formes plates et minces. Les deux bouts finissent en demi-cercle. La section est celle d'un parallépipède.

Type V¹⁶. Formes plates et minces. La partie extérieure rayée de 3-5 traits, divisant la surface en parties égales.

Type VI¹⁷. Forme d'aspect épais. La partie interne plate, celle de l'extérieur convexe et rayée.

Catég. I, type I, fig.34. La circonférence extérieure mesure 213 mm, l'épaisseur au milieu 5 mm, aux bouts: 2 mm. Les diamètres 65x50 mm. Aux extrémités une ornementation formée par 18 traits perpendiculaires et parallèles, séparés entre eux par une distance d'un mm. Cette ornementation est gravée.

circonférence extérieure mesure 212 mm. L'épaisseur au milieu mesure 5 mm, aux deux bouts: 2 mm. Les diamètres: 60x57 mm. L'exemplaire est ornementé par des traits parallèles et perpendiculaires, formant des groupes. Il y a deux groupes, l'un formé de 16-20 traits, l'autre composé seulement de 5 traits. La distance qui les sépare mesure 7-9 mm.

Fig. 38. La circonférence mesure 155 mm. L'épaisseur au milieu, 3 mm, aux bouts: 1 mm. L'exemplaire est un peu tordu.

Type II, fig.54. Longueur de la circonférence: 168 mm. Au centre, la hauteur est de 6 mm, aux bouts: 2 mm. Les diamètres 37x36 mm.

¹⁴ Hampel, *l.c.*, pl. XLVIII, fig. 2, pl. LI, fig. 1-2, pl. LXXXVI, fig. 4 *a*.

¹⁵ Hampel, *l.c.*, pl. L, fig. 7, pl. C, fig. 27 *b*.

¹⁶ Hampel, *l.c.*, pl. LXXXVII, fig. 6.

¹⁷ Hampel, *l.c.*, pl. CLVI, fig. 20. *Arch.Ért*, 1891 XI, Köt. p. 83.

Type III, fig.53. La circonférence mesure 116 mm. La partie interne est large de 8 mm et épaisse de 6 mm. Les diamètres: 55x45 mm. Son bord extérieur est convexe et orné de traits perpendiculaires de 3 mm. Ces traits se trouvent aux extrémités du bracelet, formant, tant en haut qu'en bas, deux bandes.

Type IV, fig.46. La circonférence mesure 202 mm, la largeur en est de 22 mm, l'épaisseur de " mm. Les marges en sont coupées droit, les bouts demi-circulaires. Les diamètres: 69x54 mm.

Fig.48. La circonférence mesure 160 mm, la largeur: 20 mm, l'épaisseur: 1 mm. Les diamètres: 55x52 mm. Les deux bouts en demi-cercle.

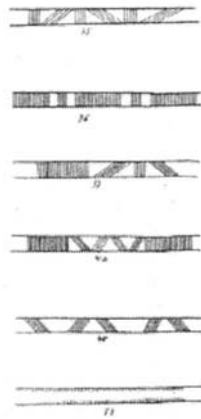
Type V, fig.47. La circonférence mesure 170 mm, la largeur en est de 19 mm. Les bouts un peu arrondis, l'épaisseur de 1 mm. Sur la surface extérieure il y a 3 filets qui la divisent en deux parties égales. Deux des raies sont aux deux extrémités et la troisième au milieu. Leur épaisseur est e 2 mm et leur aspect de forme convexe.

Type VI, fig.44. Exemple épais et massif. Très gros au milieu, s'amincissant vers les deux bouts. La circonférence extérieure, y compris les rayures, mesure 223 mm. La marge interne est plate, large de 17 mm. Les deux bouts se tordent vers l'extérieur.

La partie externe est sillonnée par 36 rayures convexes, celles du milieu épaisses de 3 mm, celles des extrémités seulement de 2 mm. Les deux bouts sont rehaussés par deux gros anneaux. En somme un exemplaire assez bien conservé.

Groupe II¹⁸, fig.35. Anneau. La circonférence mesure 192 mm. Le corps rond, ayant une épaisseur de 6 mm. Sa partie extérieure est ornée par des groupes formés de 4 traits. Un des groupes est disposé perpendiculairement, tandis que les autres sont inclinés, formant un triangle.

Les fragments: Fig.37. Longueur: 72 mm. L'exemplaire appartient à la I-ere catégorie, type I. A son extrémité il présente une ornementation perpendiculaire, formée par 18 traits parallèles, vers le centre l'ornementation

¹⁸ Hampel, *l.c.*, pl. CVII, fig. 15, 19. *Arch.Ért.*, V, p. 308-310, pl. CIX, fig. 21. *Arch.Ért.*, V, p. 182-188, pl. CLI, fig. 28,29. *Arch.Ért.*, IX, p. 62-66.

consiste en un groupe de 5 traits perpendiculaires et de deux groupes inclinés, formant un triangle.

Fig.39, I-ere catég., type I-er. Longueur: 121 mm. Ce qui reste, représente la moitié d'un bracelet.

Fig.40. I-ere catég., type I. Fragment représentant approx.3-4 d'un bracelet. Longueur: 162 mm, la plus grande épaisseur: 5 mm. L'ornementation consiste en deux triangles, formés par 4 traits, lesquels sont encadrés par deux groupes, composés à leur tour de 18 traits perpendiculaires.

Fig.41. I-ere catég., type I. Longueur: 105 mm, l'épaisseur à l'endroit brisé 5 mm.

Fig.42. Longueur: 212 mm. Forme ronde. Épaisseur partout égale: diamètre: 4 mm. Appartenant au groupe II.

Fig.43. Bracelet de forme carrée, conservé presque entièrement. Longueur: 208 mm, longueur d'un de ses cotés: 4 mm. Catég.I, type II.

Fig.45. Longueur: 105 mm. Forme ronde, diamètre: 4 mm. Notre fragment représente 1/3 d'un bracelet de la catég.II. L'ornementation consiste en 5 traits, disposés en forme de triangle.

Fig.49. Fragment. Longueur: 68 mm, largeur: 18 mm, épaisseur: 1 mm, il présente 3 rayures horizontales, dont une aux deux extrémités et la troisième au milieu.

Se rattachant à la I-ere catég. type II.

Fig.50. Catég.I, type V. Fragment. Longueur: 75 mm: largeur 18 mm, il présente 3 rayures, épaisses de 1 mm.

Fig.51. Catég.I, type V. Longueur 78 mm, largeur: 21 mm, épaisseur 1 mm: Quatre rayures divisent la surface en parties égales.

Fig.52. Fragment. Longueur: 68 mm, largeur: 21 mm, épaisseur: 1 mm. Les rayures comme dans l'exemplaire de la fig.51.

Fig.57. Cat.I, type IV. Longueur: 58 mm, largeur: 18 mm, épaisseur: 1 mm

Fig.55. Fragment recourbé d'un bracelet de la catég.I, type IV. Largeur: 15 mm: épaisseur: 1 mm

Fig.58. Catég.I, type IV. Fragment. Longueur: 78 mm, largeur: 18 mm, épaisseur: 1 mm.

Fig.66. Fragment d'un bracelet de la catég.I, type IV. Longueur: 77 mm, largeur: 19 mm: épaisseur: 1,5 mm.

Fig.67. Fragment d'un bracelet. Longueur: 65 mm, largeur: 27 mm, cinq rayures divisent la surface e parties égales. A 15 mm de distance des bouts les rayures se perdent, de sorte que seulement les deux rayures marginales vont jusqu'aux extrémités.

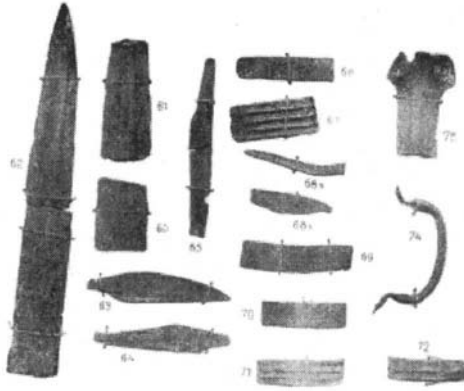

Fig.69. Fragment de bracelet. Cat.I, type IV Longueur: 86 mm, largeur: 21 mm et épaisseur: 15 mm.

Fig.70. Fragment de bracelet. Cat.I, type IV. Longueur: 68 mm, largeur: 18 mm, épaisseur: 1 mm.

Fig.71. Fragment de bracelet. Cat.I, type V: 68x18x1 mm. Quatre rayures y sont tracées, à égale distance, vers les deux bouts, celles du milieu se perdent à la surface de l'exemplaire.

Fig.72. Fragment d'un bracelet. Cat.I, type V. Longueur: 66 mm, largeur: 18 mm, épaisseur: 1 mm

Différents objets. Fig.73. Fragment de poignard - le manche - Longueur: 72 mm. Ses bords elliptiques sont recourbés vers la pointe. Epaisseur: 1 mm, largeur: 9 mm. En bas les bords ont une largeur de 49 mm et en haut au tranchant 32 mm. Au centre des marges, horizontalement disposée, il y a une plaque, qui présente au milieu un trou de 6 mm, servant à l'assujettissement des deux parties du manche. L'épaisseur de la plaque mesure 1 mm.

Fig.74. Anse, provenant d'un vase en bronze. Longueur: 115 mm. Forme carrée. Les deux bouts vont s'élargissant en forme de tablette carrée, épaisse de 1 mm, ayant au milieu un trou de 4 mm, servant à y passer un clou en bronze, à tête très plate. La marge du carré mesure 17 mm. Le bouton du clou épais de 1,5 mm à un diamètre de 14 mm. Le corps du clou est suffisamment long, pour pouvoir percer la tablette.

Fig.75. Une anse, conservée à demi. Longueur de 17 mm, largeur à l'endroit cassé: 27 mm, l'épaisseur au milieu 5 mm, s'amincissant vers les deux extrémités. La section de forme elliptique. L'anse s'élargit vers le bout, ayant une largeur de 47 mm. De ces deux points, elle forme un demi-cercle avec un filet épais de 2 mm. Près de cette rayure à 5 mm de distance sur les deux côtés, il y a 2-3 trous espacés de 8 mm, ayant chacun un diamètre de 5 mm.

Dans chacun de ces trous il y avait un clou (voir la fig.75 a) long de 15 mm et épais de 4 mm, la tête mesurant 7 mm. Ces clous ont servi à fixer. En partant du premier trou, à 11 mm de distance, parallèlement aux marges, il y a un trait gravé. Entre ces deux traits il y en a encore deux, mais ceux-ci n'ornementent pas le corps entier, mais seulement l'extrémité. Le fragment possède 2 clous.

Des couteaux. En tout, il y en a 4 pièces.

Fig.63. Longeur: 105 mm, dont 87 mm pour la lame et 18 pour le manche. La largeur: 24 mm, s'amincissant vers la pointe. La crête de forme elliptique, a une épaisseur de 3 mm. Parallèlement à la crête, à 2 mm de distance, il y a encore un trait gravé, et puis encore un autre à 4 mm de distance et parallèlement à la lame.

Fig.64. Exemple presque entier, excepté une portion de la pointe. Longueur: 97 mm dont 78 mm pour la lame, et 19 mm pour le manche. Au manche, il y a un trou de 2 mm, qui servait probablement à y fixer de la poignée. Largeur: 18 mm, s'amincissant vers la pointe. La crête mesure 3 mm. La pointe semble avoir été un peu élargie, supposition qui est confirmée par la forme de la lame, un peu trop large à cet endroit.

Fig.65. Couteau brisé en deux et fragmenté. Longueur: 127 mm, dont 80 mm pour la lame et 47 mm pour le manche, qui est plus long que celui des exemplaires, des figures 63 et 64. La largeur de la lame mesure 18 mm, à l'endroit cassé, seulement 12 mm. L'épaisseur de la crête est de 3 mm. Il semble que le couteau n'était pas terminé en pointe aiguisée.

Fig.68 a et 68 b. C'est un couteau recourbé et brisé en deux. La longueur pourrait être de 137 mm. La lame semble avoir été longue et étroite. La crête mesure 3 mm. Le manche présente un trou de fixation, avec un diamètre de 4 mm.

Trois fragments d'épée.

Fig.60. Fragment dont la longueur est de 53 mm, la largeur en bas: 38 mm et en haut 37 mm. La surface est convexe: la section a la forme d'une ellipse. Au milieu il y a une arête large de 22 mm et épaisse de 1 mm. L'épaisseur totale: 5 mm.

Fig.61. Longueur: 90 mm, largeur en bas 38 mm, en haut 28 mm. L'épaisseur, 5 mm. La surface convexe. Au milieu il y a une bande large de 14 mm et haute de 1 mm.

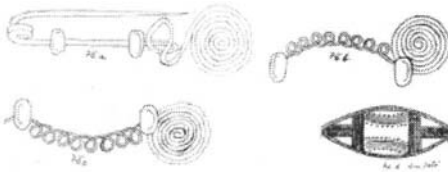

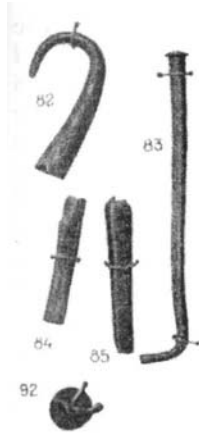
Fig.62¹⁹ Exemple brisé en deux. Largeur: 275 mm. Vers sa pointe, il est un peu recourbé. Largeur à la partie inférieure: 36 mm, l'épaisseur atteint 5 mm. La lame devient un peu plus étroite vers sa pointe. Au milieu la même bande large de 14 mm

et épaisse de 1 mm. Sur une distance de 2 mm, en partant de bords, on observe les traces de l'aiguisement.

Les fibules. Fig.76. Le plus beau de tous les exemplaires, un vrai représentant de l'art le plus parfait de l'époque du bronze. Longueur: 227 mm dont 107 mm pour les ressorts, 88 mm pour la plaque de forme elliptique du milieu et 32 mm pour la tête. Il y a en total, trois spirales dont une plus grande et les autres de dimensions un peu réduites. La première d'un diamètre de 65 mm, est formée par 11 spires. Les deux autres composées de 8 spires, ont un diamètre de 45 mm. Ces spirales forment un triangle, dont la base est la ligne imaginaire qui unirait les centres de nos deux spirales, quant à la pointe du triangle elle serait le centre même de la grande spirale. La plaque elliptique est longue de 88 mm, large de 40 mm et épaisse de 1 mm. Sur le bord il y a une raie, bordée par un trait et ornée par plusieurs traits obliques. En partant des marges vers le centre, aux deux extrémités de notre fibule, sur une distance de 20 mm il y a 5 traits perpendiculaires, formant quatre raies larges

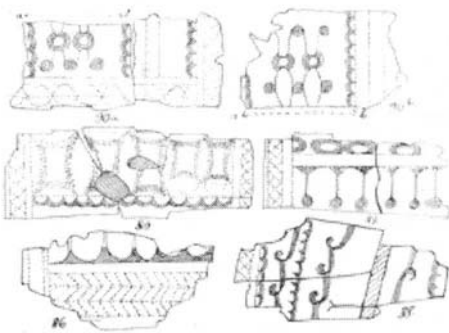
¹⁹ Hampel, *l.c.*, pl. CXLIX, fig. 1, 2, 7, 11, 12, 71, 19.

de 2 mm, décorées par des traits obliques, de sorte qu'il en résulte des triangles. Les extrémités des ces traits perpendiculaires, s'unissent à 5 autres traits concaves, formant une parabole. Ces bandes sont limitées par deux lignes, composées de points. Des raies perpendiculaires, vers les extrémités, parallèlement au diamètre de la petite plaque, il y a cinq bandes, décorées elles

aussi par des traits obliques, formant des triangles. La tablette elliptique est fixée par ses deux extrémités à une plaquette perpendiculaire, longue de 20 mm, large de 17 mm et épaisse de 2 mm. Notre plaquette perpendiculaire, longue de 20 mm, large de 17 mm et épaisse de 2 mm. Notre fibule se compose de 4 morceaux. La fig.76 a représente la grande spirale avec l'épingle (l'ardillon.) long de 170 mm. Il est formé par un fil rond, épais de 4 mm. Ce fil après avoir été tordu, pour former deux détours, se continue horizontalement en passant par les deux petites plaques perpendiculaires, qui le maintiennent, et en

décrivant un cercle qui sert de porte agrafe, se continue enfin, en formant la grande spirale, dont nous avons déjà donné la description. La fig.76 b représente la spirale supérieure, un peu plus petite, avec la tablette elliptique décorée. Cette partie est en fil épais de 2 mm, et celui de la spirale est épais de 3 mm. Le fil est fixé à la tablette perpendiculaire.

En sortant de celle-ci pour aboutir à la seconde, il forme 8 cercles, d'un diamètre de 7 mm, enfin après avoir passé par la seconde plaquette, il décrit la deuxième spirale. La fig.76 c représente la même figure mais à l'envers.

Chaque cercle possède un anneau en fil, épais de 3 mm, avec un diamètre de 7 mm. A chacun des anneaux pendent des pendeloques en forme de pointe de lance, ayant à leur tour, chacune un anneau. Ces pendeloques ont une longueur de 63 mm et une largeur médiane de 14 mm 12 mm de la longueur, reviennent à l'anneau. En tout, il y en a neuf de ces pendeloques.

Fig.76 a, c'est la plaque elliptique auprès de laquelle se rangent les figures 76 b et 76 c.

Fig.76 bis. C'est un fibule simple à deux spirales. Longueur: 126 mm. Le diamètre d'une de ces spirales: 50 mm. La fibule est formée par un fil continu, à section carrée, épais de 2 mm. Il commence par l'ardillon en fil rond, long de 86 mm, qui en se tordant, forme le centre de la fibule, autour duquel s'enroulent les six spires, dont la sixième par une ligne sinueuse forme la seconde spirale, dont on ne conserve que quatre spires. Le centre manque.

Fig.77. Fragment consistant en une spirale à 8 spires d'un fil à section carrée, avec un diamètre de 42 mm, l'épaisseur du fil mesurant 2 mm.

Fig.78. Fragment ayant une spirale, avec un diamètre de 43 mm, se composant de 8 spires, en fil rond d'un diamètre de 2 mm.

Fig.79. Fragment. Spirale et ardillon. Le diamètre de la spirale: 55 mm. La spirale formée de 8 spires, est en fil à section carrée, qui s'amincit vers la spire centrale, puis s'épaissit jusqu'à 3 mm. L'ardillon tordu forme un demi-cercle et a une longueur de 112 mm.

Fig.81. Spirale déroulée, formée d'un fil, dont la moitié est ronde et l'autre moitié à section carrée. La partie en fil carré présente 4 spires. L'épaisseur du fil carré mesure 3 mm et celui du fil rond 4 mm

Fig.82. Fragment d'un instrument de destination inconnue. Forme ronde. A la partie inférieure les diamètres: 15x17 mm. Au milieu il y a un trou d'un diamètre de 4 mm. Vers sa pointe l'instrument est recourbé, formant un demi-cercle. L'épaisseur mesure 5 mm.

Fig.83. Instrument de destination inconnue, dont l'extrémité plus mince se replie en forme de rectangle. La partie un peu plus courte mesure 18 mm, son épaisseur étant de 5 mm. La partie la plus longue, mesure 140 mm, avec une épaisseur de 6-8 mm. A l'un des bouts épais, il y a un bouton, comme celui d'un clou, avec une épaisseur de 1 mm. Sa surface est convexe et le diamètre mesure 12 mm.

Fig.84. C'est un tube en tôle mince, épaisseur: " mm, diamètre 7 mm, longueur 58 mm. Destination inconnue.

Fig.85. Probablement manche de couteau. Longueur: 73 mm. L'épaisseur à l'une des extrémités: 14 mm et à l'autre: 12 mm. Au milieu un trou pour le fixer.

C'est un exemplaire fondu.

Fig.92. Un anneau à surface convexe: avec un diamètre de 15 mm, dont 5 mm pour le trou du milieu, l'épaisseur: 2 mm. Dans le sens du diamètre horizontal, aux deux côtés opposés, il y a deux appendices, longs de 13 mm, larges de 4 mm et épais de 1 mm, dont les extrémités sont recourbées, ayant servi probablement à retenir quelque chose.

Fig.91. C'est un fragment en bronze fondu.

Il y a aussi des fragments de ceintures.

Fig.90 a et 90 b. C'est un seul morceau, brisé sur la ligne a-b. Le fragment a une longueur de 67 mm et une largeur de 87 mm. C'est un exemplaire décoré.

Fig.86, 87, 88 et 89. Tous sont des petits fragments de ceintures à décor, qu'on peut voir dans les dessins. L'ornementation est due à l'action répétée d'un instrument mince et pointu.

Les fouilles projetées pour l'année prochaine apporteront à coup sûr plus de lumière sur l'ensemble de nos trouvailles. Il n'est pas impossible non plus, qu'une fonderie ait existé dans ces parages, servant à la confection de tant d'objets semblables.

Tg.-Mureș, 1925. X.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA SUSENI

Comuna Suseni din districtul Mureș-Turda este situată pe malul drept al râului Mureș, la 6 km distanță de Reghinul Săsesc. Pornind din acest ultim punct, pe malul drept al Mureșului, se ridică un podiș care, terminându-se la Deda, se întinde pe o lungime de 27 km. Pe alocuri, podișul este brăzdat de albiile diferitelor pâraiașe care, după ce-l traversează, se varsă în Mureș. La baza podișului se află un drum roman care poate fi urmărit cu ușurință până la Deda.

În imediata apropiere a acestui drum erau două cetăți, una la Brâncovenești¹ și una la Deda². Din toate timpurile, favorizat de admirabilele condiții geografice, având la poale cursul Mureșului și protejat de cealaltă parte de păduri imense, acest podiș era favorabil vieții omului preistoric.

Într-adevăr, s-au descoperit deja, în mai multe locuri, rămășițele unui atelier de olărie preistoric. Acum aproximativ zece ani au fost găsite la Deda numeroase obiecte din bronz care, după spusele preotului de la parohia locală, ar fi fost achiziționate de către Muzeul Societății „Astra” din Sibiu. La Brâncovenești, în pădurea ce se află în spatele ruinelor citadelei romane, și de unde drumul roman se bifurcă către Bistrița (urmele drumului roman se păstrează evident mai ales în apropiere de Râpa) s-a descoperit de asemenea un cimitir cu urme de incinerare³. Spre Suseni, aproape de intrarea în sat, pe partea dreaptă, la poalele podișului, se află fabrica de cărămizi și țigle, proprietate a moștenitorilor Schwartz. Argila necesară acestei întreprinderi se exploatează din cariera aflată la marginea podișului.

Deasupra păturii argiloase se află un strat de 1,20-1,50 m din pietriș și nisip iar deasupra acestuia din urmă, pe o înălțime de 1,80-1,20 m un alt strat de pământ argilos și de mranită.

Pentru a se putea extrage argila pură, în fiecare an, se îndepărtează straturile suprapuse. În primăvara anului 1924, în timp ce se transporta

¹ Vass József: *Erdély a romaiak alatt*, p. 119; *Archeológiai Közlemények*, 1861, vol. II. Ipolyi Arnold: *Magyar régészeti repertórium*, p. 243.

² *Archeológiai Közlemények*, vol. II, p. 243.

³ Vass József: *Erdély a romaiak alatt*, p. 119; *Archeológiai Közlemények*, vol. II, p. 243.

conținutul acestor straturi, s-a descoperit, conform afirmațiilor muncitorilor, o vază mare care conținea obiectele din bronz descrise aici, și, de asemenea, un ghem din fir de aur⁴ din care noi nu deținem decât un fragment de aproximativ 15 cm, săteanul care-l găsisese îl vânduse deja unei persoane necunoscute. Fragmentul pe care noi îl avem este o donație din partea preotului din parohia locală. Aflând de aceste lucruri ne-am prezentat imediat la locul indicat, luând măsurile necesare pentru ca toate obiectele să fie adunate și transportate la Muzeul Arheologic și Etnografic din Târgu- Mureș - Palatul Cultural - unde se găsesc și în prezent. Vaza care conținea obiectele s-a spart și n-a putut fi reconstituită. Comoara se compune din 91 piese întregi și din fragmente. Toate erau acoperite de o patină verde destul de bine conservată.

Trecând la o descriere mai amănunțită, avem 8 vârfuri de lance pe care le putem clasifica în trei categorii:

Tipul I⁵ particularizat prin forma aripilor și care poate fi considerat cu cele două aspecte: partea inferioară care descrie aproape un cerc complet în timp ce partea superioară de formă elipsoidală se subțiază la vârf. Gaura de înmănușare de la începutul aripilor până la capăt are forma unui triunghi. La stânga și la dreapta acestui triunghi există un ornament care constă dintr-un fir puțin mai reliefat decât lama. Această parte ornamentală este orientată în direcția înălțimii triunghiului. Mai largă jos, subțiiindu-se spre vârf, ea este paralelă cu marginea împărțind cele două aripi aproape în două părți egale, partea marginală îngustându-se pentru a forma tăișul. Există exemplare la care se poate observa chiar și ascuțișul.

Tipul II⁶ caracterizat prin două șanțuri care pornind de la aripi urcă în semicerc până la capătul lăncii. Mijlocul triunghiului este marcat de un șanț la fel ca și mijlocul dispozitivului de înmănușare. Muchiile de formă eliptică se ascut spre vârf. Dispozitivul de înmănușare este mai lung decât în cazul tipului I.

Tipul III⁷ de dimensiuni mai mici, cu ornamentația tipului I, diferă prin aceea că partea superioară a muchiilor nu are formă eliptică ci triunghiulară.

⁴ Și în alte părți s-a descoperit fir de aur, la fel ca acesta *Archeológiai Közlemények*, vol.V, p. 30, menționează localitățile: Tarcza, Tperjes, Teplicz, Poprad.

⁵ Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarban*, vol. II, pl. CLI, fig. 21; *Archeológiai Értesítő* 1890, új folyam, vol. X. Wosinsky Mór: *A bonyhóvidéki bronzlelet*, p. 29-49, pl. I, fig. 21.

⁶ Hampel; *l.c.*, pl. CXLII, fig. 6, tab. CLIX, fig. 7 et 8.

⁷ Hampel, *l.c.*, pl. CXXXI, fig. 3.

Exemplarele sunt:

Tipul I fig. 1. Lungime 200 mm, din care 78 mm tocul, 122 mm muchiile. Diametrul dispozitivului de înmănușare în partea de jos măsoară 28 mm, din care 1 mm reprezintă grosimea peretelui. La 48 mm pe orizontală se află două orificii, fiecare cu un diametru de 4 mm, care serveau pentru fixarea cozii. Dispozitivul de înmănușare măsoară 104 mm. La originea muchiilor, dispozitivul de înmănușare are un diametru de 18 mm. Partea inferioară a muchiilor descrie forma unui cerc cu diametrul de 42x41 mm; partea elipsoidală are o lungime de 80 mm. Diametrul cel mai mare măsoară 28 mm. Ornamentația, în lărgime de 7 mm și înaltă de 3 mm, este paralelă cu marginile înclinându-se către șanțul median care, la începutul muchiilor, este larg de 8 mm, îngustându-se apoi către vârf. O linie de 2 mm pe margine pare să fie datorată ascuțirii.

Figura 2. Lungime 215 mm, din care 78 mm tocul și 137 mm muchiile. Diametrul tocului în partea inferioară: 25 mm din care 1 mm reprezintă grosimea peretelui tocului. La originea lor, muchiile au un diametru de 17 mm; găurile orizontale care servesc pentru fixarea lăncii, se află la înălțimea de 37 mm și au un diametru de 4 mm. Dispozitivul de înmănușare are o adâncime de 82 mm. Partea inferioară a muchiilor măsoară 38x37 mm și descrie aproape un cerc complet.

Partea de formă elipsoidală are o lungime de 99 mm, iar diametrul său cel mai mare este de 32 mm. Ornamentația de pe marginile muchiilor ocupă 6 mm cu o înălțime inițială de 2 mm. La extremități, pe o porțiune de 3 mm, se pot observa urmele rezultate după ascuțire.

Figura 3. Lungime 177 mm, din care 51 mm tocul și 126 mm muchiile. Diametrul în partea inferioară a tocului: 21 mm; la muchii: 16 mm; grosimea peretelui dispozitivului de înmănușare: 1 mm. La înălțimea de 16 mm se află cele două găuri orizontale care servesc fixării lăncii. Ele au un diametru de 4 mm. Diametrul în partea inferioară a muchiilor 3x34 mm. Partea superioară are o lungime de 9 mm cu diametrul cel mai mare de 28 mm. La 6 mm de extremități începe ornamentația a cărei înălțime inițială este de 2 mm. Șanțul median are o adâncime de 4 mm. Pe o lărgime de 2 mm pornind dinspre margini se observă perfect ascuțirea.

Figura 4. Lungime 189 mm, din care 61 mm tocul și 128 mm muchiile. Diametrul în partea inferioară a tocului: 24 mm, la originea muchiilor: 19 mm. Grosimea peretelui: 1 mm. Cele două găuri orizontale care au fiecare un diametru de 4 mm, sunt practicate la o înălțime de 43 mm. Dispozitivul de înmănușare care servește fixării lăncii are o adâncime de 78 mm. Partea

inferioară a muchiiilor are următoarele diametre: 48x38 mm; partea elipsoidală, în lungime de 90 mm, are diametrul cel mai mare de 32 mm. Ornamentația marginală măsoară aici 6 mm, cu o înălțime inițială de 2 mm, șanțul median fiind adânc de 5 mm. Pe margini, pe o lățime de 2 mm, se observă rezultatul procesului de ascuțire.

Figura 6. O mică parte a vârfului lipsește. Lungimea este de 160 mm, din care 60 mm tocul și 100 mm muchiile. Diametrul, în partea inferioară măsoară 24 mm din care 1 mm reprezintă grosimea peretelui. Dispozitivul de înmănușare are o adâncime de 72 mm. La înălțimea de 27 mm se află găuri orizontale cu diametrul de 18 mm. Partea inferioară a muchiiilor are diametrul de 30x32 mm. Lungimea părții superioare de formă elipsoidală este de 70 mm. 27 mm este diametrul maxim atins. Ornamentația periferică are o lungime de 7 mm și este înaltă de 3 mm. Șanțul median are 5 mm. Pe margini este destul de evident rezultatul procesului de ascuțire pe o lățime de 2 mm.

Tipul II, figura 5. Lungime 164 mm, din care 68 mm tocul și 96 mm muchiile. Diametrul în partea inferioară a tocului măsoară 22 mm, din care 1 mm este grosimea peretelui. Diametrul la originea muchiiilor măsoară 18 mm. Găurile orizontale care servesc fixării lăncii se află la nivelul a 31 mm și au un diametru de 4 mm. Dispozitivul de înmănușare este adânc de 113 mm. La originea muchiiilor începe ornamentația pe care am descris-o deja atunci când am clasificat diferitele tipuri. Diametrul maxim al muchiiilor atinge 36 mm.

Figura 7. Lungime 173 mm din care 66 mm tocul și 107 mm muchiile. Diametrul în partea inferioară a tocului este de 24 mm din care 1 mm îl reprezintă grosimea peretelui. Diametrul în partea superioară, la originea muchiiilor, este de 18 mm. La înălțimea de 30 mm se află două orificii orizontale, fiecare cu un diametru de 4 mm. Adâncimea dispozitivului de înmănușare atinge 132 mm. Adâncimea ornamentației deja menționate este de 7 mm. Diametrul maxim la muchii este de 38 mm iar urmele ascuțirii sunt evidente pe o lățime de 2 mm.

Tipul III, figura 8. Lungime 141 mm din care 53 mm tocul și 88 mm muchiile. Diametrul în partea inferioară a tocului este de 24 mm din care 1 mm îl reprezintă grosimea peretelui. La originea muchiiilor diametrul este de 17 mm. La nivelul a 36 mm se găsesc găurile orizontale care servesc la fixarea lăncii. Adâncimea dispozitivului de înmănușare este de 78 mm. Diametrul maxim al muchiiilor atinge 28 mm. Paralel cu marginile, la 6 mm către interior, se află ornamentația, ca la tipul I, cu o adâncime de 2 mm, șanțul median fiind de 4 mm. Un mic fragment din toc lipsește.

O a doua categorie ar fi cea a securilor cu dispozitiv de înmănușare. În total 10 piese, din care 5 păstrate integral și 5 păstrate doar fragmentar.

Pot fi distinse două tipuri:

Tipul I⁸ Au forme de mari dimensiuni, aproape toate având și câte un inel.

Dacă într-un plan perpendicular s-ar secționa transversal unul din aceste exemplare, s-ar obține două părți egale a căror două laturi opuse ar fi oblice, astfel încât să rezulte triunghiuri cu vârful către tăiș și baza către exterior. Partea din față, până către mijloc, se apropie de forma unui paralelipiped, lărgindu-se și înclinându-se către tăiș. Secțiunea orizontală a celeilalte jumătăți prezintă forma unui trapez.

Tipul II⁹ Secțiunea perpendiculară ar tăia exemplarul în două jumătăți egale. Acest tip nu are decât o margine rotunjită care, începând de la mijloc, începe să se lărgescă înclinându-se către tăiș. Secțiunea orizontală este de formă elipsoidală, aproape rotundă.

Trecând la descrierea figurilor avem:

Tipul I. Figura 10. Din exemplarul original lipsește o parte de aproximativ 10 mm. Lungime: 96 mm. Lățimea de bază: 35 mm, la vârful: 20 mm. Ornamentația pe margini este constituită din două linii măsurând 4 mm lățime și 3 mm adâncime. Dispozitivul de înmănușare a securii are o adâncime de 60 mm. Diametrul: 26x22 mm. Inelul, la 9 mm de corp, format în continuarea filetului proeminent superior, are o lungime de 20 mm și o adâncime de 9 mm.

Figura 11. Lungime: 104 mm; lățimea tăișului 50 mm, sub margine 37 mm; marginea avansată are o lățime de 24 mm care până în punctul înclinării atinge 50 mm. Marginile laterale au o lățime de 13 mm. La partea superioară securea se termină printr-o parte proeminentă a cărei lățime, inclusiv grosimea dălții, măsoară 7 mm. Dispozitivul de înmănușare, de formă diptică, are diametrele 32x29 mm. Partea proeminentă a dispozitivului de înmănușare are o grosime de 4 mm: curbându-se de o parte formează inelul lung de 23 mm. Dispozitivul de înmănușare are o lungime de 62 mm.

Figura 13. Lungime: 125 mm din care 50 mm tăișul, 38 mm partea mediană și 48 mm, inclusiv partea proeminentă pentru latura superioară. Marginea anterioară până la punctul de lărgire măsoară 60 mm lungime.

⁸ Hampel, *l.c.*, pl. 8, 10, pl. XCVIII, fig. 7-10, pl. CXLV, fig. 24, 28, 35, pl. CLXXII, fig. 25-26.

⁹ Hampel, *l.c.*, pl. XI, fig. 1-2, *Arch.Ért.*, vol. X, p. 35, fig. 8, 9.

Lățimea este de 26 mm; marginile laterale au 6 mm lățime, partea proeminentă 5 mm lățime și 6 mm grosime. Dispozitivul de înmănușare de formă elipsoidală are diametrele 36x28 mm și o adâncime de 72 mm. Inelul lipsește. Lipsește de asemenea un fragment din tăiș.

Figura 17. Exemplar spart în două fragmente. Lungime: 136 mm. Lățimea la nivelul tăișului 61 mm, la margine 48 mm. Marginea opusă, de până la punctul de lărgire, are o lungime de 27 mm. Sus, securea este decorată cu o parte proeminentă lată de 14 mm și groasă de 7 mm. Sub această proeminență se află un filet paralel în relief, lat de 6 mm și gros de 3 mm. Acest filet formează baza unei decorațiuni de formă triunghiulară compusă din două triunghiuri cu grosimea de 1 mm. Baza triunghiului din interior are 6 mm, înălțimea fiind de 22 mm. Triunghiul exterior, cu baza de 20 mm, are o înălțime e 32 mm. Inelul se formează în continuarea marginii proeminente exterioare groase de 5 mm. Mânerul de formă diptică, are dimensiunile: 37x28 mm și o adâncime de 74 mm.

Tipul II, figura 15. Lungime: 97 mm; lățimea la nivelul tăișului: 36 mm; la mijloc: 27 mm; partea superioară, inclusiv marginea proeminentă, 36 mm. Dimensiunile marginii proeminente sunt: 4 mm lățime și 3 mm grosime. Corpul este de formă aproape rotundă. Paralel cu marginea proeminentă superioară, la o distanță de 5 mm, se află trei filete proeminente a căror grosime atinge 2 mm. Diametrul dispozitivului de înmănușare este de 27x27 mm. Adâncimea sa: 73 mm.

În afara exemplarelor descrise, există de asemenea câteva fragmente.

Figura 16.¹⁰ Partea superioară a unei securi cu dispozitiv de înmănușare aparținând unui tip diferit. Lungimea: 75 mm, lățimea: 43 mm, grosimea: 25 mm. Fragmentul prezintă o margine proeminentă mare, lată de 6 mm, puțin înclinată și groasă de 2 mm. Către extremități, aceasta se lățește și se înalță puțin, descrie o curbă într-o parte și formează inelul cu o lungime de 25 mm și o grosime de 5 mm, formând la cealaltă parte o proeminență. Diametrele dispozitivului de înmănușare sunt 37x32 mm. Marginea anterioară se repliază aproape perpendicular formând și marginea laterală.

Figura 18. Fragment. Partea superioară a unei securi. Lungimea: 65 mm, lățimea în partea inferioară 3 mm, în partea superioară 42 mm. Prelungirea marginii superioare formează inelul a cărui dimensiuni sunt: 23 mm lungime,

¹⁰ Hampel, *A bronzkor emlékei*, pl. XII, fig. 2, 3; pl. CVII, fig. 1-9; pl. CLVIII, fig. 4; pl. CLIX, fig. 6; pl. CLXXII, fig. 16, 21, 22-24; pl. CLXXIV, fig. 2; pl. CLXXVIII, fig. 2, 3.

10 mm lățime, 5 mm grosime. Dispozitivul de înmănușare măsoară 37x32 mm. Corpul este identic cu cel reprezentat în figura 16. Pe o latură există o ornamentație de formă triunghiulară a cărei bază este formată de marginea proeminentă superioară. Avem trei triunghiuri spațiate la 4 mm, grosimea lor fiind de 1 mm. În centrul triunghiului median se află două cercuri cu diametrul de 3 mm și grosimea de 1 mm.

Figura 14. Fragment de lamă. Lungimea 45 mm. În locul unde lama este ruptă lățimea este de 25 mm, iar grosimea de 7 mm.

Figura 12. Fragment de lamă. Lungimea de 77 mm, lățimea tăișului de 51 mm, respectiv 35 mm la nivelul părții deteriorate.

Un alt grup este cel al secerilor. În total 14 exemplare dintre care 3 întregi, 2 aproape întregi, iar restul în fragmente.

Cele întregi ar putea fi clasate în două categorii.

Tipul I¹¹ Exemplar care nu mai are drept mâner decât un buton așezat perpendicular pe extremitatea crestei.

Creasta (prin aceasta înțelegem partea superioară puțin mai groasă) are două filete în relief, forma lor fiind puțin rotunjită.

Tipul II¹² Exemplar cu mâner. Forma este cea a unui semicerc. Se compune din două părți: mânerul și lama cu creastă. La capătul mânerului, către creastă, se află un accesoriu de formă dreptunghiulară, dispus orizontal. Lama este plată. Creasta groasă are un filet proeminent. Mânerul este decorat cu linii.

Tipul 1, figura 22. Lungimea 165 mm. Lățimea la partea inferioară 25 mm, din care 17 reprezintă tăișul care se subțiază către vârful. Creasta groasă de 8 mm se subțiază și ea către vârful. În față, creasta prezintă un șanț de 15 mm paralel cu altul. Distanța dintre ele este de 5 mm. La extremitatea inferioară a crestei, dispus perpendicular, se află un buton, lung de 12 mm și gros de 5, care servea pentru fixare.

Tipul II, figura 24. Lungimea mânerului: 57 mm. Restul măsoară 205 mm. Grosimea crestei, care se subțiază către extremități, este de 6 mm. La partea sa superioară creasta are un filet proeminent, lat de 3 mm și gros de 2

¹¹ Hampel, *l.c.*, pl. CVII, fig. 13, 27; *Arch.Ért.* Új folyam, V, p. 308-310. Pl. CXLIII, fig. 1-14, 17, 20

¹² Hampel: pl. LXXXIX, fig.12; pl. XCIX, fig. 1-16. *Arch.Ért.* 1882, vol. II, p. 299-305, pl. CXLVII, fig. 33-38. *Arch.Ért.* 1888, vol. VIII, p. 18-20, pl. CLII, fig. 7-24. *Arch.Értésítő* 1890, Új folyam X p. 29-42, pl. CLIX, fig. 14, 17, 19, 20, 22, 24. *Arch.Értésítő*, 1887, vol. VII, p. 55-58, pl. CLV, fig. 9-16.

mm. Mânerul are o lățime de 24 mm, iar lama măsoară 133 mm. Pe margini, lama are două filete, a căror lățime este de 3 mm iar grosimea de 2 mm. Cel de pe marginea interioară urcă în linie dreaptă până la creastă. Exact la mijlocul distanței dintre cele două filete se află un al treilea. Suprafețele lor se prezintă ca și cum ar fi fost realizate cu un instrument servind pentru ornamentare prin înțepături spațiate la 1-2 mm.

Marginea interioară, la 8 mm către interior, prezintă o porțiune adâncită în formă de semicerc, înaltă de 5 mm care ar fi servit probabil fixării în mâner. Pe marginea exterioară, partea proeminentă măsoară 12 mm lungime, 14 mm lățime și 2 mm grosime.

Figura 25. Marginea exterioară a mânerului avea 52 mm. Restul are 214 mm lungime. Grosimea crestei atinge 6 mm. Șanțul este lat de 3 mm. Marginea interioară a mânerului este lungă de 52 mm, cea a tăișului (lamei) de 146 mm. La extremități mânerul prezintă două filete dintre care cel din interior, înspre tăiș, se arcuiește în semicerc, formând împreună cu filetul marginal un triunghi în centrul mânerului. Între celelalte două șanțuri, se află un al treilea care se prelungește, despărțindu-le pe celelalte, până la vârful triunghiului. Partea proeminentă a mânerului are următoarele dimensiuni: lățime 16 mm, lungime 13 mm, grosime 2 mm.

Figurile 29 și 32 aparțin tipului II.

Figura 29. Vârful lipsește. Marginea exterioară a mânerului până la apendice măsoară 47 mm: din acest punct până la ruptură, 95 mm. La nivelul rupturii, lățimea atinge 23 mm. Creasta este groasă de 6 mm, dintre care 2 o reprezintă grosimea filetelui. Lat de 2 mm, acest filet a fost decorat prin înțeparea la anumite intervale cu un obiect ascuțit. Partea interioară a mânerului are 52 mm, lama este lungă de 67 mm. Către cele două extremități ale mânerului se află un filet, cel de pe marginea interioară care merge până către creastă, formează un triunghi. La mijloc se mai află un filet paralel cu cel interior. Toate aceste filete sunt ornamentate cu ajutorul unui obiect ascuțit, la fel cu cel folosit în cazul exemplarului din figura 24. În locul unde filetul interior se întâlnește cu cel exterior, se află un alt filet care se alungește paralel cu creasta. El are o lățime de 2 mm. În partea inferioară, mânerul prezintă o parte mică adâncită în formă de semicerc.

Figura 32. Lungimea mânerului exterior considerată până la apendicele proeminent măsoară 47 mm, iar din acest punct până la ruptură, 95 mm. Grosimea crestei este de 7 mm, din care 3 mm reprezintă grosimea filetelui. Pe cele două margini ale mânerului se află un filet, a cărui grosime este de 2 mm. Cel din interior se continuă oblic până la creastă. Plecând de la acest șanț

paralel cu creasta, avem un alt filet gros de 1 mm. La mijlocul mânerului se mai află un filet care ajunge până la creastă. Filetele nu sunt decorate. Lungimea apendicelui proeminent este de 7 mm, lățimea de 12.

Figura 20. Fragment de mâner care mai păstrează încă o parte din lamă. Partea exterioară este lungă de 111 mm, incluzând un filet lat de 5 mm și gros de 2 mm. Creasta împreună cu filetul ei are o grosime de 6 mm. Pe partea interioară mânerul este ornamentat cu un filet care la nivelul tășului se continuă paralel cu creasta. Între aceste două filete, la mijloc se află un altul care se pierde chiar în locul în care începe tășul. Filetele nu prezintă nici un fel de ornament. Apendicele din capătul mânerului lipsește. Dimensiunile șanțurilor: lățimea 3 mm și grosimea 2 mm.

Figura 21. Fragment de mâner cu o parte din lamă, aparținând probabil unui tip străin. Lungimea exterioară: 152 mm, inclusiv un filet lat de 3 mm și gros de 2 mm. În centru se află un alt filet paralel, filetul marginii interioare a mânerului care ajunge să se întâlnească cu primul (filetul median). Acestea sunt decorate prin același procedeu ca exemplarul din figura 24. Apendicele proeminent servind fixării, lipsește.

Figura 23. Fragment cu o mică porțiune a lamei. Partea exterioară a tășului are o lungime de 51 mm. Creasta este lungă de 67 mm și groasă de 7 mm, din care șanțul gros de 2 mm și lat de 3 mm. Mânerul are pe marginea interioară un filet care se îndreaptă către creastă. Lățimea mânerului este de 26 mm. Marginea interioară a mânerului formează baza unui triunghi de linii.

Din vârful triunghiului, un alt filet se alungește către creastă. Aceste filete nu sunt ornamentate. Apendicele servind pentru înmănușare are o lungime de 12 mm și o lățime de 7 mm.

Figura 28. Fragment conservând o parte din mâner.

În partea exterioară mânerul are o lungime de 56 mm. Lățimea este de 21 mm. Partea păstrată din creastă nu depășește 12 mm. Apendicele măsoară 16 mm lungime și 9 mm lățime. Mânerul prezintă 3 filete paralele, dintre care două formează chiar marginile mânerului.

Figura 30. Fragment de lamă și de mâner a cărui parte exterioară măsoară 12 mm. Grosimea este de 7 mm din care 2 mm o reprezintă grosimea filetelui. Lățimea: 3 mm. Apendicele are următoarele dimensiuni: 12 mm lungimea și 8 mm lățimea. Mânerul are 3 filete deteriorate ca cel din figura 24. La 8 mm distanță, plecând de la filetul interior către tăș, se află o linie simplă care merge paralel cu creasta.

Figura 31. Fragment. Mânerul, în partea marginii exterioare, măsoară 65 mm lungime și 27 mm lățime. Creasta are 12 mm. Cele trei filete ale

mânerului sunt ornamentate la fel ca în figura 24. În partea inferioară a mânerului se află o gaură de formă triunghiulară a cărei bază are 7 mm, iar înălțimea, 6 mm. Apendicele este lung de 11 mm și lat de 7 mm. Originalul trebuie să fi fost curbat.

Figura 33. Fragment de mâner și de lamă, foarte curbat. Lungimea păstrată a mânerului este de 30 mm, lățimea de 25 mm. Creasta considerată de la apendice măsoară 60 mm, lățimea atingând la nivelul rupturii 33 mm. Grosimea crestei este de 7 mm, din care 3 mm reprezintă grosimea filetului său. Filetul marginii interioare merge drept pe lângă aceasta, apoi se înclină și, de la o distanță de 8 mm de creastă, merge paralel cu aceasta.

La mijloc se află un alt filel, paralel cu cel de pe marginea exterioară. Apendicele are următoarele dimensiuni: 12 mm lungime, 8 mm lățime.

Figura 26. Fragment de lamă. Lungimea 175 mm, lățimea la nivelul rupturii, 28 mm. Creasta are o grosime de 7 mm, din care 3 mm reprezintă grosimea filetului lat de 5 mm.

Figura 27. Fragment de lamă. Lungimea: 135 mm, lățimea la nivelul rupturii: 28 mm. Creasta este groasă de 7 mm, din care 3 mm reprezintă grosimea filetului lat de 5 mm.

Brățările. Există 33 piese, din care 10 întregi iar celelalte, fragmentare.

Le putem împărți în două grupe.

În prima categorie intră toate cele cu ambele capete libere.

A doua categorie o formează brățările a căror capete nu sunt libere și a căror aspect general este cel al unui inel.

Prima categorie cuprinde 6 tipuri.

Tipul I¹³ Formă rotundă, groasă la mijloc, subțindu-se către cele două capete. Secțiunea este un cerc.

Tipul II¹⁴ Formă pătrată, groasă la mijloc, subțindu-se către cele două capete. Secțiunea este un pătrat.

Tipul III¹⁵ Suprafața interioară este plată, în timp ce cea exterioară este convexă. Grosimea este aceeași peste tot. Secțiunea este un semicerc.

Tipul IV. Forme mici, plate.

¹³ H.Hampel, *l.c.*, pl. L, fig. 3, pl. CVII, fig. 13, 14, 16-18. *Arch.Értes.*, vol. V, p. 308-310, pl. CIX, fig. 22-25. *Arch.Értes.*, V, p. 182-188, p. *CXIV*, fig. 22-36. *Arch.Értes.*, 1886, vol. VI, p. 14-16, pl. CXXII, fig. 55-70, pl. CXXV, fig. 25-28, pl. CXLIII, fig. 19-21, pl. CLVIII, fig. 1-3, pl. CLXV, fig. 2-4. *Arch.Ért.* VI, p. 148-151

¹⁴ Hampel, *l.c.*, pl. XLVIII, fig. 2, pl. LI, fig. 1-2, pl. LXXXVI, fig. 4 *a*.

¹⁵ Hampel, *l.c.*, pl. L, fig. 7, pl. C, fig. 27 *b*.

Tipul V¹⁶ Forme plate, mărunte. Partea exterioară prezintă șanțuri trasate de 3-4 linii care împart suprafața în părți egale.

Tipul VI¹⁷ Forme cu aspect masiv. Partea interioară este plată, cea exterioară convexă și brăzdată de șanțuri.

Categoria I, tipul 1, figura 34. Circumferința exterioară măsoară 213 mm, grosimea la mijloc 5 mm, iar la capete 2 mm. Diametrele sunt 65x50 mm. La extremități există un ornament format din 18 linii perpendiculare și paralele, separate printr-o distanță de 1 mm. Ornamentul este încrustat.

Figura 36. Circumferința exterioară măsoară 212 mm. Grosimea la mijloc este de 5 mm, iar la cele 2 capete de 2 mm. Diametrele sunt de 60x57 mm. Exemplarul este ornamentat cu linii paralele și perpendiculare care formează ansambluri. Acestea sunt în număr de două, unul format din 16-20 linii, celălalt numai din 5. Distanța care le separă măsoară 7-9 mm.

Figura 38. Circumferința măsoară 155 mm. Grosimea la mijloc este de 3 mm, la capete 1 mm. Exemplarul este puțin contorsionat.

Tipul II, figura 54. Lungimea circumferinței 168 mm. În centru înălțimea este de 6 mm, la capete 2 mm. Diametrele sunt 37x36 mm.

Tipul III, figura 53. Circumferința măsoară 116 mm. Partea interioară este largă de 8 mm și groasă de 6 mm. Diametrele sunt 55x45 mm. Marginea exterioară este convexă și ornamentată cu linii perpendiculare de 3 mm. Ele se află la extremitățile brățării formând două benzi atât în sus cât și în jos.

Tipul IV, figura 46. Circumferința măsoară 202 mm, lărgimea 22 mm, grosimea 22 mm. Marginile sunt tăiate drept, capetele sunt semicirculare. Diametrele au 69x54 mm.

Figura 48. Circumferința măsoară 160 mm, lărgimea 20 mm, grosimea 1 mm. Diametrele sunt de 55x52 mm. Cele două capete sunt semicirculare.

Tipul V, figura 47. Circumferința măsoară 170 mm, lărgimea este de 19 mm.

Capetele sunt puțin rotunjite, grosimea este de 1 mm. Pe partea exterioară se află trei filete care o divid în două părți egale. Două dintre dungi se găsesc la extremități, iar a treia la mijloc. Grosimea este de 2 mm iar aspectul lor are forma convexă.

Tipul VI, figura 44. Exemplar gros și masiv. Foarte gros la mijloc, subțindu-se la cele două capete. Circumferința exterioară, incluzând desenul în

¹⁶ Hampel, *l.c.*, pl. LXXXVII, fig. 6.

¹⁷ Hampel, *l.c.*, pl. CLVI, fig. 20. *Arch.Ért.*, 1891 XI, Köt. p. 83.

dungi, măsoară 223 mm. Marginea interioară este plată, largă de 17 mm. Cele două capete se răsucesc spre exterior.

Partea exterioară este brăzdată de 36 șanțuri de formă convexă, cele din mijloc groase de 3 mm, cele de la extremități având numai 2 mm. Cele două capete sunt înălțate cu două mari inele. În general, un exemplar destul de bine conservat.

Grupul II¹⁸ figura 35. Inel; circumferința măsoară 192 mm. Corpul este rotund având o grosime de 6 mm. Partea exterioară este ornamentată cu ansambluri de 4 linii. Unul din ansambluri este dispus perpendicular. În timp ce celelalte sunt înclinate, formând un triunghi.

Fragmente.

Figura 37. Lungimea 72 mm. Exemplarul aparține primei categorii, tipul I. În partea extremă prezintă un ornament dispus perpendicular, format din 18 linii paralele, în centru ornamentația constând dintr-un ansamblu de 5 linii perpendiculare și din două ansambluri înclinate care formează un triunghi.

Figura 39, categoria I, tipul I. Lungimea 121 mm. Ceea ce se păstrează reprezintă jumătatea unei brățări.

Figura 40. Categoria I, tipul I. Fragment reprezentând aproximativ 3/4 dintr-o brățară. Lungimea 162 mm, grosimea cea mai mare de 5 mm. Ornamentația constă din două triunghiuri a câte 4 linii încadrate în două ansambluri formate la rândul lor din 18 linii dispuse perpendicular.

Figura 41, categoria I, tipul I. Lungimea 105 mm, grosimea la capătul rupt 5 mm.

Figura 42. Lungimea 212 mm. Forma rotundă. Grosimea egală pe toată lungimea. Diametrul 4 mm. Aparține grupei II.

Figura 43. Brățară de formă pătrată, aproape integral conservată. Lungimea 208 mm, lungimea unei laturi de 4 mm. Categoria I, tipul II.

Figura 45. Lungimea 105 mm. Formă rotundă, diametrul 4 mm. Fragmentul nostru reprezintă 1/3 dintr-o brățară aparținând categoriei II.

Ornamentația constă din 5 linii dispuse în forma unui triunghi.

Figura 49. Fragment. Lungimea 68 mm, lățimea 18 mm. Grosimea 1 mm. Prezintă 3 șanțuri orizontale, două la cele două extremități și unul în mijloc. Aparține categoriei I, tipul II.

Figura 50. Categoria I, tipul V. Fragment. Lungimea 75 mm, lățimea 18 mm. Are trei șanțuri groase de 1 mm.

¹⁸ Hampel, *l.c.*, pl. CVII, fig. 15, 19. *Arch.Ért.*, V, p. 308-310, pl. CIX, fig. 21. *Arch.Ért.*, V, p. 182-188, pl. CLI, fig. 28, 29. *Arch.Ért.*, IX, p. 62-66.

Figura 51. Categoria I, tipul V. Lungimea 78 mm, lățimea 21 mm, grosimea 1 mm. Patru șanțuri împart suprafața în părți egale.

Figura 52. Fragment. Lungimea 68 mm, lățimea 21 mm, grosimea 1 mm. Șanțuri identice cu cele din figura 51.

Figura 57. Categoria I, tipul IV. Lungimea 58 mm, lățimea 18 mm, grosimea 1 mm.

Figura 55. Fragment curbat al unei brățări din categoria I, tipul IV. Lățimea 15 mm, grosimea 1 mm.

Figura 58. Categoria I, tipul IV. Fragment. Lungimea 78 mm, lățimea 18 mm, grosimea 1 mm.

Figura 66. Fragment dintr-o brățară din categoria I, tipul IV. Lungimea 77 mm, lățimea 19 mm, grosimea 1,5 mm.

Figura 67. Fragment dintr-o brățară. Lungimea 65 mm, lățimea 27 mm. Cinci șanțuri împart suprafața în părți egale. La 15 mm de capete șanțurile se pierd astfel încât numai cele marginale ajung la extremități.

Figura 69. Fragment de brățară. Categoria I, tipul IV. Lungimea 86 mm, lățimea 21 mm, grosimea 15 mm.

Figura 70. Fragment de brățară. Categoria I, tipul IV. Lungimea 68 mm, lățimea 18 mm, grosimea 1 mm.

Figura 71. Fragment de brățară.

Categoria I, tipul V. 68x18x1 mm. Patru șanțuri la distanțe egale sunt trasate către ele două capete, cele din mijloc pierzându-se înainte de a ajunge la capăt.

Figura 72. Fragment de brățară. Categoria I, tipul V. Lungimea 66 mm, lățimea 18 mm, grosimea 1 mm.

Diferite obiecte.

Figura 73 - fragment de pumnal-mâner. Lungimea 72 mm. Marginile elipsoidale sunt curbate spre vârful. Grosimea 1 mm, lățimea 9 mm. În partea de jos marginile ating 49 mm, iar în partea dinspre lamă, 32 mm. La distanță egală de margini, dispusă orizontal, se află o placă cu o gaură de 6 mm la mijloc servind la fixarea celor două părți ale mânerului. Grosimea plăcii este de 1 mm.

Figura 74. Toartă provenind de la o vază din bronz. Lungimea 115 mm. Formă pătrată. Cele două capete se lărgesc în formă de tablă pătrată grosă de 1 mm, având la mijloc o gaură de 4 mm pentru un cui din bronz cu floarea plată. Marginea pătratului măsoară 17 mm. Floarea cuiului gros de 1,5 mm, are un diametru de 14 mm. Lungimea cuiului este suficientă pentru a putea străpunge toarta.

Figura 75. Toartă conservată parțial. Lungimea 17 mm, lățimea în partea ruptă 27 mm, grosimea în mijloc 5 mm, subțindu-se către cele două extremități. Secțiunea are formă elipsoidală. Toarta se lărgeste la capăt, având o lățime de 47 mm. Din cele două vârfuri formează un semicerc cu un filet gros de 2 mm. În proximitatea lui, la 5 mm pe cele două părți, se găsesc 2-3 găuri la 8 mm una față de alta, având fiecare un diametru de 5 mm. În fiecare din aceste găuri se găsea câte un cui (vezi figura 75 a) lung de 15 mm și gros de 4, capul măsurând 7 mm. Aceste cuie serveau pentru fixare. Pornind de la prima gaură la 11 mm distanță, paralel cu marginile, era gravat un șanț. Între cele două linii mai există două care însă nu ornamentează întregul corp ci numai extremitățile. Fragmentul păstrează două cuie.

Cuțite. În total există 4 piese.

Figura 63. Lungimea 105 mm din care 87 lama și 18 mânerul. Lățimea 24 mm subțindu-se către vârf. Lama, de formă eliptică, are o grosime de 3 mm. La 2 și 4 mm distanță, în paralel cu lama, se află două șanțuri încrustate.

Figura 64. Exemplar aproape întreg cu excepția unei porțiuni din vârf. Lungimea 97 mm, din care 78 lama și 19 mm mânerul. Mânerul prezintă o gaură de 2 mm care servea probabil prinderii de încheietura marginii. Lățimea 18 mm, subțindu-se către vârf. Creasta are 3 mm. Vârful pare să fi fost lățit puțin, supoziție confirmată de forma lamei puțin prea lată în acel loc.

Figura 65. Cuțit rupt în două fragmente. Lungimea 127 mm, din care 80 lama și 47 mânerul care este mai lung decât cele ale exemplarelor din figurile 63 și 64. Lățimea lamei este de 18 mm, la capătul rupt fiind de numai 12 mm. Grosimea crestei este de 3 mm. Se pare că cuțitul nu se termina cu vârf ascuțit.

Figurile 68 a și 68 b. Cuțit curbat, rupt în două. Lungimea ar fi putut fi de 137 mm. Lama pare să fi fost lungă și îngustă. Muchia are 3 mm. Mânerul are un orificiu pentru fixare cu diametrul de 4 mm.

Trei fragmente de sabie.

Figura 60. Fragment cu lungimea de 53 mm, lățimea la bază de 38 mm și 37 mm la vârf. Suprafața este convexă: secțiunea are forma unei elipse. La mijloc muchia are o lățime de 22 mm și o grosime de 1 mm.

Figura 61. Lungimea 90 mm, lățimea la bază 38 mm, la vârf 28 mm. Grosimea 5 mm. Suprafața este de formă convexă. La mijloc banda este largă de 14 mm și înaltă de 1 mm.

Figura 62¹⁹ Exemplar rupt în două părți. Lungimea 275 mm. Către vârf este puțin curbat. Lățimea în partea inferioară 36 mm, grosimea atingând 5

¹⁹ Hampel, *l.c.*, pl. CXLIX, fig. 1, 2, 7, 11, 12, 19, 71.

mm. Lama este mai îngustă către vârful. La mijloc aceeași bandă lată de 14 mm și înaltă de 1. Pe doi milimetri dinspre margini se observă urmele ascuțirii.

Fibulele.

Figura 76. Cel mai frumos dintre toate exemplarele, adevărat reprezentant al artei celei mai perfecte a epocii bronzului. Lungimea 227 mm, din care 107 mm spiralele, 88 mm placa de formă eliptică din mijloc și 32 mm capul. În total sunt 3 spirale, una mare și două mai mici.

Prima, cu un diametru de 65 mm, are 11 spire.

Celelalte două au câte 8 spire la un diametru de 45 mm. Spiralele formează un triunghi cu baza în linia imaginară care ar uni cele două spirale mici, iar vârful triunghiului ar fi chiar centrul spiralei mari. Placa eliptică are 88 mm lungime, 44 mm lățime și 1 mm grosime. Pe margine se află un șanț mărginit de o linie și ornamentat cu mai multe alte linii oblice. Pornind dinspre margini către centru, la cele două extremități ale fibulei, pe o distanță de 20 mm se află 5 linii perpendiculare care formează 4 șanțuri late de 2 mm, decorate cu linii oblice care formează triunghiuri. Extremitățile acestor linii perpendiculare se unesc în alte 5 linii concave care formează o parabolă. Benzile sunt delimitate de două linii trasate prin puncte. Șanțuri perpendiculare se află către extremități. Paralel cu diametrul plăcii mici se află 5 benzi, decorate și ele cu linii oblice care formează triunghiuri. Tăblița de formă eliptică este fixată la cele două extremități de o placă perpendiculară, lungimea de 20 mm, lățimea de 17 mm, grosă de 2 mm. Fibula se compune din 4 fragmente.

Figura 76 a reprezintă spirala mare cu acul lung de 170 mm. Ea este realizată dintr-un fir rotund, gros de 4 mm. Acest fir după ce a fost răsucit pentru a descrie două rotații, continuă pe orizontală trecând prin cele două mici plăci perpendiculare care îl susțin iar, apoi, descriind un cerc care servește fixării, continuă pentru a forma în sfârșit marea spirală a cărei descriere am dat-o deja.

Figura 76 b reprezintă spirala superioară, puțin mai mică, cu tăblița de formă eliptică decorată. Această parte are firul gros de 2 mm. În timp ce cel al spiralei este de 3 mm.

Firul este fixat de tăblița perpendiculară.

Până la a ajunge la cea de a doua, formează 8 cercuri cu diametrul de 7 mm, trece prin a doua placă și descrie a doua spirală.

Figura 76 c reprezintă aceeași figură dar inversată. Fiecare cerc are un inel constând din fir gros de 3 mm, cu diametrul de 7 mm.

Fiecare inel are pandante în formă de vârf de lance care, la rândul lor, au fiecare câte un inel. Aceste pandante au o lungime de 63 mm și o lățime medie

de 14, 12 mm din lungime revenind inelului. În total avem 9 astfel de pandante.

Figura 76 a este placa de formă eliptică pe lângă care se ordonează figurile 76 b și 76 c.

Figura 76 bis. Este o fibulă simplă cu două spirale. Lungimea, 126 mm. Diametrul unei spirale, 50 mm. Fibula este formată dintr-un fir continuu cu secțiune pătrată, gros de 2 mm. Începe cu acul din fir rotund, lung de 86 mm, care, răsucindu-se, formează centrul fibulei, în jurul căruia se învârt cele 6 spire, ultima, urmând o linie sinuoasă formând a doua spirală din care nu se mai păstrează decât 4 spire. Partea mijlocie lipsește.

Figura 77. Fragment constând dintr-o spirală cu 8 spire, firul cu secțiune pătrată, cu diametrul de 42 mm, grosimea firului fiind de 2 mm.

Figura 78. Fragment având o spirală cu diametrul de 43 mm compusă din 8 spire cu firul rotund și diametrul de 2 mm.

Figura 79. Fragment. Spirală și ac. Diametrul spiralei: 55 mm. Spirala, formată din 8 spire, este din fir cu secțiune pătrată care se subțiază către spira centrală, apoi se îngroașă până la 3 mm. Acul răsucit descrie un semicerc și are o lungime de 112 mm.

Figura 81. Spirală desfășurată formată cu fir pe jumătate rotund și pe jumătate cu secțiune pătrată. Are 4 spire. Grosimea firului în secțiune pătrată este de 3 mm, iar cea a firului rotund este de 4 mm.

Figura 82. Fragment al unei unelte cu utilizare necunoscută. Formă rotundă. Diametrele la partea inferioară sunt de 15x 17 mm. La mijloc există un orificiu de 4 mm. Către vârf, unelta este curbată formând un semicerc. Grosimea este de 5 mm.

Figura 83. Unealtă cu utilizare necunoscută a cărei extremități mai mici se termină în dreptunghi. Partea puțin mai scurtă măsoară 18 mm, grosimea ei fiind de 5 mm. Partea cea mai lungă are 140 mm, cu o grosime de 6-8 mm. La unul din capetele groase se află un buton, ca floarea unui cui, cu grosimea de 1 mm. Suprafața lui e convexă, iar diametrul măsoară 12 mm.

Figura 84. Tub din tablă subțire, grosimea 1/2 mm, diametrul 7 mm, lungimea 58 mm. Utilizare necunoscută.

Figura 85. Probabil mâner de cuțit. Lungime 73 mm. Grosimea la o extremitate 14 mm, iar la cealaltă, 12 mm. La mijloc are o gaură pentru fixare.

Este un exemplar prelucrat prin topire.

Figura 92. Inel cu suprafața convexă, cu diametrul de 15 mm din care 5 mm sunt gaura din mijloc, grosimea de 2 mm. În direcția diametrului orizontal, la cele două extremități, se află două prelungiri lungi de 13 mm, late

de 4 și groase de 1 mm, a căror extremități sunt încovoiate probabil pentru că au servit ca suport.

Figura 91. Un fragment din bronz topit.

Există, de asemenea, fragmente de centură.

Figurile 90 a și 90 b. Avem un singur fragment provenind dintr-o ruptură pe linia a-b. Fragmentul este lung de 67 mm și lat de 87. Exemplarul prezintă decorațiuni.

Figura 86, 87, 88 și 89. Toate sunt mici fragmente decorate de centură care pot fi văzute în desene. Ornamentația este făcută cu un mic instrument ascuțit.

Cercetările proiectate pentru anul viitor vor arunca mai multă lumină în mod sigur asupra tuturor descoperirilor noastre. Nu este, de asemenea, imposibil să fi existat o topitorie în aceste locuri care să fi servit la confecționarea atâtor obiecte asemănătoare.

Tg.-Mureș, 1925. X

Traducere de Mircea Popescu

CETATEA DE LA CRISTEȘTI (Sangidava)¹

Despre această așezare s-a vorbit de multe ori, dându-ne obiecte importante. Această așezare este situată la 5 km de orașul Tg.-Mureș, pe malul stâng al Mureșului, ocupând o suprafață de aproape 2 km². În anul 1928, subsemnatul proiectasem săpături cu scopul de a găsi urmele castrului unde s-a găsit o *diplomă militară*² cu concursul D-lui I. Andrieșescu, directorul Muzeului de Antichități din București, și al Societății de Arheologie, Istorie și Etnografie din Tg.-Mureș. Lucrările au început la 20 iulie, același an și au durat până la 1 octombrie. Pentru primele patru săptămâni a fost detașat și Dl. Al. Ferenczy de la Institutul de Arheologie din Cluj. Prin sondajele făcute, pentru a da peste castru, am aflat o olărie, care, la rândul ei, poate că are o însemnătate tot așa de mare ca și castrul, fiind în felul ei prima din Ardeal,³ dându-ne o serie de dovezi precise despre ceramica provincială română din Ardeal. Castrul probabil că nu mai există, fiind cărat de inundații în decursul secolelor, munca însă n-a rămas zadarnică, fiind răsplătită prin cele 5 cuptoare de olărie care s-au dezvăluit în decursul săpăturilor și despre care va fi vorba acum, rămânând o dare de seamă mai detaliată asupra tuturor rezultatelor, obținute prin săpături, pentru altădată.

Olăria se compunea din două părți: la suprafața pământului era atelierul, construit din lemne și acoperit tot cu lemn sau paie, găsindu-se foarte multe cuie, pe de altă parte n- am găsit cărămizi sau țigle, părțile n-au putut fi nici din

¹ V. Pârvan. *Getica* pag. 259 zice: „Așezată de Ptolomaeus cam prin părțile Topliței, pe Valea de Sus a Mureșului. Necunoscut”. De la Tg.-Mureș până la Toplița, n-avem așezări romane, așa că numai aceasta poate fi. Mai pe larg în articolul despre săpături.

² Torma Károly. *Archeológiai Értesítő*. Vol. VI. anul 1886. *Római Katona elbocsátó levél Maroskeresztúrról*, 308-318.

³ Al. Ferenczy. *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*. Secția pentru Transilvania, 1926-1928 Cluj. Dare de seamă asupra săpăturilor arheologice de la Cristești pag. 216-218. Tot în acest Anuar C. Daicovici: *Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei 1919- 1929*, pag. 17.

pământ, deoarece trebuia să găsim resturile pereții lor prăbușiți, în schimb am găsit cenușă, cărbune, ba și fragmente de grinzi carbonizate.

Ca dovadă că atelierul a fost distrus prin incendiu, cu ocazia retragerii armatelor din Dacia de către Aurelian, precum se va vedea.

În atelier era și depozitul produselor ceramice, ca dovadă existența foarte multelor vase sparte.

A doua parte din olărie este în subsol, unde cuptoarele erau săpate în pământ, pereții lor fiind formați din pământ natural, interiorul lor a fost dat cu argilă (spoit) ca să reziste focului și să nu se prăbușească pământul în cuptor. În fața focăritului era un loc gol de mișcare și unde se cobora pe scară de lemn.

Cuptoarele au două forme; o formă pătrată și o formă rotundă conică. Forma pătrată are dimensiunile de 2 m x 2 m, și o înălțime de 180 cm. În acest cuptor se ardeau vasele mai mari și mai ordinare. Gura cuptorului pentru focărit are o dimensiune de 40 cm lungime și 30 cm înălțime, căptușită cu lespezi de piatră.

Forma rotundă, conică, este mai interesantă, baza are un diametru de 120 cm, gura de sus 50 cm, înălțimea de 160 cm. În mijlocul bazei se ridică un stâlp sau o coloană din pământ, formă rotundă sau pătrată, - până la o înălțime de 60 cm. Pe această coloană era așezată o placă tot din pământ de 10-15 cm grosime, și, ca să steie orizontal, prin mijlocul ei trecea și lemn, marginile acestei plăci, prinse de cuptor, despărțind astfel cuptorul în două părți: partea de jos pentru focărit și partea de sus pentru așezarea vaselor. Placa despărțitoare era cu găuri prin care trecea căldura în partea de sus. Gura cuptorului pentru focărit are o dimensiune de 40 cm lungime și 50 cm înălțime, căptușită cu lespezi de piatră. În aceste cuptoare se ardeau vase mai mici și mai fine. *Aceste cuptoare săpate în pământ sunt primele găsite până în prezent pe teritoriul Ardealului.*

Sisteme de cuptoare, ridicate la suprafața pământului, sunt cunoscute până acuma în 2 localități⁴.

Alături de aceste cuptoare și deasupra lor, unde a fost atelierul, s-au găsit atât vase întregi cât și hârburi (vase sparte) într-o cantitate considerabilă, de

⁴ În colecțiile Institutului de Arheologie din Cluj, este un cuptor reconstituit după fragmente găsite la Mănăsturul Clujului. Un al doilea cuptor găsit la Alba-Iulia. Vezi: Dr. Csemi Béla: *Jelenlés a Colonia Apulensis területén végzett ásátásokról, în Múzeumi és könyvtári Értesítő*. Vol. VI. 1912, pag. 257-83 figura 9; La pag. 268 baza unui cuptor.

aproximativ două vagoane. Avem un inventar foarte bogat, care reprezintă tot ce s-a produs în aceea olărie. de la cele mai mici până la cele mai mari vase, simple și pictate, unele purtând chiar și inscripții. Ca formă și ca tehnică avem multe care sunt caracteristice în La-Téne: Terra sigilata, terra nigrilata de asemenea nu lipsește, avem atât negativele cât și pozitivele. Ornamentația este foarte bogată, aproape la 150 de forme, împreună cu vreo câteva tipare. Sunt negative pentru opaițe și busturi, dintre care cel mai frumos este capul unei Lunone.

Sunt de asemenea mai multe fragmente de vase smălțuite, unele cu cruciulițe, altele cu ornamentul peștelui, mânere pe care se reliefează un șarpe, vase cu șarpe pe burtă, în olărie s-a găsit și o monedă de la Filip Arabul (244-249) ceea ce ar însemna că această olărie a funcționat pe la sfârșitul erei romane, afirmându-se ipoteze împreună cu cunoașterea smălțului. Cruciulițele ne-ar face legătura între cultul solar⁵ și odoarele de la Sânmiclăuș⁶.

Întregul inventar fiind drept localnic, prin aceste cuptoare ni se dau o mulțime de cunoștințe atât asupra ceramicii cât și a tipologiei acesteia. Este un material care, deși sub influență romană își păstrează caracterele La-Téne, confirmându-se pe deplin cele constatate de către Dl. I. Kovács prin săpăturile de la Tg.-Mureș⁷ și Sântana⁸, atribuindu-le culturii Daco-Romane din sec. III și IV. Bandu de Câmpie⁹ din sec. VII-VIII despre care ne spune marele nostru arheolog V. Pârvan¹⁰ „Credem adică posibilă o descoperire și selecționare a unor elemente de persistența celto-dacice din La-Téne încă chiar în ceramica evului mediu daco-român”. Muzeul Municipal din Tg.-Mureș, care păstrează materialul săpăturilor de la Cristești, păstrează o colecție bogată de ceramică recentă, făcută cu mâna tip prehistoric, Laténe, făcută cu roata, ca dovadă de perpetuă continuitate în regiunea noastră.

⁵ Déchelette. *Manuel d'archéologie préhistorique* etc. Paris 1928 Vol. II pag. 458 fig. 190.

⁶ Hampel I. *A nagyszentmiklósi Kincs*. Archeológiai Értesítő 1884. Vol. IV pag. 1-166 fig. 6, 7, 16 pag. 55 fig. a, b.

⁷ Kovács I. *A maroszenimrei népvándorláskori temető: Dolgozatok az erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtárából*. 1912 pag. 341.

⁸ Kovács I. *op.cit.* Vol. IV pag. 226-325.

⁹ Kovács I. *op.cit* Vol. IV 1913.

¹⁰ V. Pârvan. *Getica*, pag. 571.

CONTRIBUȚIUNI LA VECHIMEA ROMÂNILOR ÎN ARDEAL

Etnografia modernă nu este altceva decât explicarea trecutului prin prezent; o metodă istorică comparativă, al cărei creator este Ioseph Francois Lafitan, misionar francez¹ Colecțiile etnografice au drept scop de a păstra prezentul pentru viitor, ca în viitor să se cunoască trecutul, același fond, aceeași idee ca și teoria survivanțelor, dezvoltată în chip magistral de Edward B. Tylor, sprijinită pe principiul, că „trebuie să studiezi prezentul pentru a descoperi în el urmele trecutului”².

Trecutul nu cedează prezentului, decât cu condiția de a-i lăsa ca moștenire aceste urme a căror însemnătate și număr variază. Dacă aceste urme, rămășițe, găsesc condiții prielnice în mediul prezent, ele se adaptează acelui mediu³.

Ca să putem fi întemeiați asupra concluziilor, pe care le-am face în speță despre aceste survivanțe, suntem nevoiți a cunoaște civilizația poporului care a locuit regiunea Carpato-Danubiană ca spațiu, iar ca timp, începând cu preistoria, încercând a-l determina, n-ar putea fi altul decât Dacii și Geții, cari, după Herodot, vorbesc aceeași limbă și au aceleași obiceiuri și cari sunt amintiți în cronologia Eusobiană a.Cr.1076 sub numele de Treri. (Traci)⁴. Evenimentele și fenomenele în viața unui popor se perindă în chip logic, impuse de doi factori principali: unul intern social, și altul extern. Prin urmare, în cursul vieții unui popor o să găsim urcări, coborâri, stagnări; după cum acesta avea libertatea de acțiune, își conducea singur soarta sau era subjugat

¹ Ioseph Francois Lafitan. *Moeurs des sauvages américains comparées à ceux des premiers temps*. Paris, 1724, Vol. I, pag. 4.

² Edward B. Tylor. *La civilisation primitive*. Paris, 1876, Vol. I, pag. 83.

³ Maxime Kovalevsky. *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*. Stockholm, 1899, pag. 6 Cf. Al. I. Alexandrescu. *Originele Civilizației*. Buc. 1939, pag. 24.

⁴ Lehmann Haupt. *Zur Chronologie der Kimmeriereinfälle* în *Klio*, anul 1920, Vol. XVII, pag. 113 și urm.

unui alt factor, cu un alt interes social. În protoistoria Daciei înalta civilizație a bronzului, pe la 1000 a. Cr. Își are epoca de înflorire, iar în Halstadt o decadere, (năvălirea Sciților la mișcarea Cimiriienilor) care sub Boerebista-Decebal, în La- Tène, se ridică din nou; o stagnare în era romană, care scade în evul mediu și de abia în secolul trecut începe să ia un avânt, iarăși după 1918, conducându-și singur soarta vieții sale. Poporul nostru, care de la început a fost păstor și agricultor (secera din epoca bronzului este descoperirea poporului din Ardeal) și a rămas până în zilele noastre pe lângă aceeași ocupație, este firesc a explica același inventar tipologic, aceleași necesități vitale. Acest inventar etnografic nu este altceva decât o serie de survivanțe. Este evident, că organizația socială, cu cât este mai veche, mai puțin schimbată, cu atât aceste survivanțe sunt mai numeroase. *Fenomenul nu poate fi atribuit altor împrejurări decât exclusiv continuității perpetue.*

Cu ocazia „Lunei Tg.-Mureșului” în anul 1936, de la 15 aug. 15 sept. și „Expoziția Ligei Naționale a Femeilor Române” din București care a avut loc în lunile mai și iunie 1937 prin expozițiile etnografice aranjate de subsemnatul, am căutat să demonstrez aceste survivanțe, ca documente de continuitate. Cu această ocazie mă voi ocupa cu ceramica noastră, necunoscută de muzee și literatură, fiind o descoperire a subsemnatului, colecționată din satele colinare așezate pe versantele Călimanilor.

Ceramica poate fi încadrată în trei grupuri. Grupul întâi se compune din ulcele, oale, tigăi, lespezi și hârșgaie. Aceste vase sunt groase, dintr-o pastă argiloasă, amestecată cu nisip și tăcute cu mâna. Nici în exterior, nici în interior n-au nici un fel de poleială, arsătura este neagră, roșie sau combinată. Fiecare sat își avea olarul, care în multe cazuri își aplica și „semnul” pe vas. În aceste vase se gătește singura mâncare din carne „tocana”, sub altă formă carnea se frigea numai la frigare. Că tocana se făcea în astfel de vase groase, își are explicația. Pasta fiind amestecată cu nisip, înghite grăsimea, dând mâncării un gust specific. În vasele mari se fac sarmale și mămăligă. În ceaonul de fier se fierbe apa; hârșgăul se așează cu fundul spre foc pentru a se înfierbânta. În care se toarnă apa, iar când fierbe, se pune făină de mămăligă. Se face în aceste oale, deoarece este mult mai gustoasă decât tăcută în ceaon. *Aceste vase sunt absolut identice cu cele făcute în preistorie inducând în eroare pe oricare specialist.* Al doilea grup este compus din ulcele, oale mai mici, mai mari, castroane, blide mari, făcute cu roata dintr-o pastă fină în guloare gris, poleite în exterior și

interior cu o pastă și mai fină, de o culoare tot gris, însă mai închisă. Aceste vase în dreptul gâtului sunt ornamentate cu motive preistorice, linii ondulate (Wellenlinien) zig-zaguri, puncte, dinți triunghiulari, reliefați. O parte din acest decor este făcut cu ajutorul instrumentelor ascuțite, iar o altă parte cu ajutorul tiparelor. Aceste vase sunt întrebuințate exclusiv numai pentru fierturi diferite, feluri de zămuri și ciorbe. *Aceste vase nu sunt făcute în sat ci într-un centru al regiunii, formând subiectul comerțului. Aceste vase sunt lucrate exact ca și vasele celtice și cele din La- Tène, făcute de Daci sub influența celtică, ornamentate cu motive caracteristice acelor timpuri.* Al treilea grup se compune din: ulcele, oale, farfurii, străchini, cane făcute la roată, zmălțuite și ornamentate cu diferite motive, în cele mai multe cazuri cu brad și simboluri solare, muntele și cultul. În aceste vase nu se gătește niciodată; se ține lapte, mâncări fierte lichidoase, iar din blide și străchini se mănâncă⁵.

Se pune întrebarea dacă aceste vase făcute și întrebuințate în zilele noastre, ca în preistorie și ca în La-Tène, sub influența celtică, constituie o continuitate sau se datoresc numai unei coincidențe?

Probabilitatea coincidenței cade de la sine pe motiv de civilizație proprie, acea a influenței cade și ea de la sine deoarece *ungurii n-au avut ceramică proprie.* Ne rămâne un singur motiv serios: *continuitatea.* Să vedem dacă această ceramică a fost o proprietate națională dacică sau nu. Înainte de toate putem afirma că alături de oale tăcute cu mâna, cele smălțuite și cele La-Téneene, deși oferă două documente extremiste, primitive și artistice, se datoresc evoluției regresive care după căderea Daciei, ca stat independent, soarta a depins de un alt popor, de o civilizație cu alt caracter, corespunzător altui mediu ambiant. Civilizația din La- Tène, în loc să fi progresat, a stagnat, poate în aparență decadentă, pe motivul că popoarele cu cari au ajuns autohtonii în contact, ca stăpâni, aveau o civilizație inferioară (evul mediu). Mediu în care urma ca strămoșii noștri Dacoromâni să-și desfășoare activitatea ca popor, s-a limitat doar numai la cele strict necesare, urmând în decursul miilor de ani, aceeași ocupație; păstrarea unei stări sociale și de civilizație până în zilele de astăzi lipsită de evoluție, pe care nici timpul, marele factor al rânduielilor sociale, n-a fost în stare să le schimbe. Marele nostru savant V.Pârvan în *Getica* ne

⁵ Această colecție de ceramică se află astăzi în proprietatea Muzeului municipal din Tg.-Mureș.

dovedește în mod cronologic și neîndoiește existența continuității de la cele mai vechi timpuri până la ocuparea Daciei de către Romani. Aceeași civilizație, aceeași ocupație atribuită aceluiași popor, ajungând la următoarea concluzie. „Este clar că între Burebista și Decebal - vreme mai lungă ca aceea a stăpânirii romane în Dacia - se întemeiază adevărata *civilizație getică modernă, care pe baze vechi getice și cu înrâuriri celtice, grecești și romane, va sta și la temeliile culturii Daco-Romane. Cum am avut prilejul de a accentua și mai sus, civilizația getică La-Téne se va păstra, - prin populația de la țară, - și pe dedesubtul celei romane, spre a da barbarilor de după 270, veniți în Dacia cu o cultură inferioară, primele elemente ale unei civilizații sudice, nu în formele exclusiv și general romane ci în cele locale dacoromâne*”⁶

Despre ceramică în altă parte ne spune. „Iată deci o problemă foarte importantă, pe care de abia cercetările și săpăturile viitoare o vor putea rezolva. Principial țin să observ ceea ce urmează: ca și în cazul Scyților, cari au venit în Dacia cu arme, podoabe, harnașamente și carele lor specifice, *dar fără o ceramică proprie*, tot așa credem că au trebuit să vie și năvălitorii evului nostru mediu, *în special cei nomazi*, de neamuri turaniene ori finno-ugrice, *fără o ceramică proprie*; mai mult chiar, însăși națiunile germanice, sarmatice și slave așezate la noi, nu par, - după cât am putut noi urmări materialul din patriile lor de origine, în N și E - să fi adus aici și impus în Dacia tipurile lor specifice de ceramică ostgermanică, slavică ori pontică. *Credem cu alte cuvinte posibilă o descoperire și selecționare a unor elemente de persistență celto-dacă din La-Téne chiar în ceramica evului mediu daco-român. Ar fi desigur o nouă contribuție arheologică la problema continuității Românilor în Dacia*”⁷ Marele savant are toată dreptatea când vorbește de o persistență ceramică locală în era romană.

În anul 1928, subsemnatul am tăcut săpături în Comuna Cristești, unde să bănuiește o așezare dacică și romană: *Sangidava*, 6 km de orașul Tg.-Mureș⁸ descoperind o olărie compusă din atelier și cinci cuptoare, sistem săpat în pământ (prima olărie cunoscută din Dacia) cu întregul inventar, scule, tipare, o serie de produse ceramice. O monetă de la Filip Arabul (244-249) și fragmente

⁶ V. Pârvan. *Getica*. Buc, 1926, pag. 482.

⁷ V. Pârvan. *op.cit.*, pag. 271.

⁸ A. Filimon. *Cetatea de la Cristești. Jar și Slovă*, Tg.-Mureș. An. I. No. 1. pag. 33-35.

de vase smălțuite ne determină olăria pentru sfârșitul erei romane. Întregul material găsit se află depozitat la Muzeul municipal din Târgu-Mureș.

Majoritatea vaselor sunt tip La-Téne atât ca formă cât și ca tehnică. Prin urmare avem o dovadă că civilizația romană n-a influențat felul de viață al autohtonilor: tradiția locală a rămas neconturbată, care a dăinuit și după căderea Daciei ca provincie romană. Iată și un document. Literatura ungurească încă n-a fost utilizată de nimenea în istoria poporului românesc. *Prima dată se folosește de subsemnatul. În anul 1903 se fac săpături în comuna Sântana 4 km. de Târgu-Mureș unde s-a descoperit un cimitir datat din sec.III și IV d.Chr. În ce privește rezultatele săpăturilor și concluziile publicate în „Lucrările Muzeului Național Ardelean”⁹, anul 1912, autorul, Dr.Ștefan Kovács ne spune următoarele: „Par conséquent l'époque de notre cimetière ne peut être postérieure au 4-e siècle de notre ère. La majeure partie des reliques montrent des influences La-Téne, c. r. d. quelles prouvent que le peuple qui était enterré ici, avait une grande pratique technique dans le façon de travailler l'argile: ces gens étaient si attachés à cette branche qu'ils ne se seraient jamais laissé influencer par l'industrie romaine. Si nous pouvons alors supposer que les éléments La-Téne ont été maintenus par les habitants de ce territoire et pourquoi ne pas admettre que les productions industrielles représentent un peuple qui est demeuré longtemps dans cette région. Si nous l'admettons, nous ne pouvons guère penser à d'autres tribus que celles que les Romains conquièrent sur les Daces et qui habitaient sans doute en grand nombre la Dacie sous la domination romaine”.*

Din această epocă ne-a păstrat morminte și cimitirul din Tg.-Mureș cu același material și aceleași concluzii¹⁰.

Ceramica inventarului se compune din vase făcute cu mâna, ca în preistorie, începînd cu neoliticul. Al doilea grup de vase cu o tehnică și formă La-Téne prezintă analogii cu materialul ceramic găsit la Apahida¹¹.

⁹ St. Kovács. *A maroszentannai népvándorláskori temető in „Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtárából”* cu un rezumat francez pag. 357 An. 1912.

¹⁰ Dr.St.Kovács. *op.cit.*, Vol. VI. anul 1915 Săpăturile din Tg.-Mureș.

¹¹ Dr. St. Kovács, *op.cit.*, 1911, An. II, pag. 1-57. Az apahidai őskori telep és La-Téne temető.

Cele mai puternice dovezi de existența Daco-românilor la venirea ungarilor, este chiar inventarul mormintelor ungurești, descrise de Hampel Iosif directorul Muzeului Național de Antichități din Budapesta în lucrarea sa „Noi studii despre relicvele ocupației maghiare”¹² În inventarul mormintelor găsim coliere, torquesuri, brățare din sârmă de alamă și sucită, brățare cu cap de animal ca și în La-Ténul dacic. (Vezi tabla XIV, 6. XX, fig.6, XXXVIII fig. 1.2.3, XXXXV fig. 1-4, XXXXVI, fig. 1-4, XXXVII fig. 1-3, XXXXVIII, XXXXIX fig. 1-16. L fig. 1-2. LII fig. 1, LIII 1.21, 2. LIV fig. 1, LV fig. 1, LVIII fig. 1, LXI fig. 1, LXIII fig. 12, LXIV fig.1, 2, 4, LXV fig. 1, LXVI fig. 1, LXVII fig.4, LXVIII fig.1, LXXII fig.1, LXXIV fig.1, LXVIII fig.1. LXXXIX fig. 1, LXXX fig.6, LXXXI fig. 1, Le avem din Ardeal¹³ din La-Téne¹⁴ Conte Zichy Eugen pentru studierea patriei vechi ungare a întreprins trei călătorii în Asia. Călătoria a treia se compune din 6 volume¹⁵. În volumul 3 și 4 Dr.Posta Béla¹⁶ face comparații între inventarul evului mediu din Ungaria, inventarul mormintelor ungurești secl.IX-XI și inventarul similar al popoarelor din Asia, vechea patrie maghiară. Aceste brățare, coliere, torquesuri nu formează subiectul studiului pentru simplul motiv că n-au analogii. Răspunsul și explicația lui I.Hampel este în favorul tezei noastre când spune: „Ardealul de la 260 a fost stăpânit de Goți. Carpii și probabil Dacii au stăpânit versantele și văile Carpaților Nordestici”¹⁷

¹² Hampel I. *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. B-pesta, 1907 care este o completare a studiului din „*A magyar honfoglalás kutfői*” pag. 515-741.

¹³ Br. Jósika Aladár. *Arpádkori sirok Várfalván* în Dolgozatok Vol. V, anul 1914, pag. 121-122, fig. 4. Dr. Roșca Martin. *Arpádkori temető Várfalván*, în Dolgozatok Vol. V, anul 1914, pag. 125-168 tab. III fig. 13 tab. VI. fig. 4 cu ornament spiralic tabl. VII, fig. 4, 5.

¹⁴ *Romer in Archeológiai Értesítő* VI, 1886, pag. 391. I. Téglás *Arch.Ért. XXM*, 1903, pag. 304. Téglás G. *Arch.Ért.AX*, 1889, pag. 59. Romerti. *Arch.Ért.* VI pag. 385. *Goos. Chronik: Arch.f.Lieb.Landeskunde* XIII. pag. 217, pag. 210. I. Téglás. *Arch.Ért.* XIV, 1894, pag. 165. I. Hampel. *Arch.Ért.* XIII, 1893, pag. 178. Téglás *GArch. Értesítő* IX, 1889, pag. 60.

¹⁵ Zichy Jenő. *Gróf harmadik ázsiai utazása vol. I-IV*. Bpesta, 1905.

¹⁶ Dr. Posta Béla. *Régészeti tanulmányok az oroszfeldön*. Bpesta, 1905, Vol. III, pag. 317, Vol. IV, pag. 318-584.

¹⁷ I. Hampel. *A régibb kőzépkor (IV-X század) emlékét magyarokban*. Vol. I-II, Bpesta, 1897. Vol. II, pag. 2.

Dacă ne gândim la Daci sau la Sarmatii dintre Dunăre și Tisa, este admisibilă existența lor în evul mediu, deși datele istorice vorbesc rar despre ei. Se presupune existența lor, deoarece s-a păstrat industria în metalurgie, deși erau înconjuțați de alte industrii care au influențat chiar comorile atribuite popoarelor germanice. *Aceste două popoare, - după cât știm noi, - nu și-au părăsit pământul strămoșesc, prin urmare aceste elemente au putut contribui în seci. Vși în epocile următoare ca prin influențe să deosebească produsele locale, de produsele similare ale regiunilor învecinate.*¹⁸ Săpăturile de la Bandu de Câmpie ne-au dat un inventar mai conservativ chiar decât cel de la Sântana de Mureș, datat din secolele V-VII, legăturile cu La-Ténul fiind deci indubitabile¹⁹.

Despre torchesuri ne spune tot acest autor: „O altă presupunere ar fi, că aici stăm față în față cu torchesuri le Dacilor și a Carpilor pe care aceștia le aveau în secolele de înainte și după Cristos. Reînvie o industrie care probabil s-a păstrat, ca industrie locală, prin Dacii și Carpii împinși în munții Orientali ai Carpaților²⁰.”

Ilustrul nostru savant VPârvan făcându-și concluziile despre La-Ténul dacic, ne spune: „Istoria Dacilor în a doua vârstă a fierului va putea fi scrisă, cu o bogăție de amănunte precise, care ne va permite să stabilim cât mai sigur și fazele prin care treptat s-a ridicat așa de puternică noua civilizație a Daciei în forme ale fierului și de altă parte puntea, peste vremea romană, între La-Ténul dacic și La-Ténul daco-romano-barbar (evul mediu) ca evoluție neîntreruptă a uneia și aceleiași civilizații²¹.”

Întreruperile de cultură și civilizație sunt numai aparente, datorită factorilor trecători. Reprezentanții acestei culturi n-au fost distruși sau alungați, ci au fost numai, un timp reduși la tăcere. S-au schimbat numai stăpânitorii și aceia numai în mod parțial și trecător. *Masele populare au rămas întotdeauna neclintit atașate tradițiilor și ocupațiilor lor de origine.* Băjenia când a trecut, au ieșit la suprafață. Civilizația La Tène a fost foarte puternică, păstrată de neumerate generații până-n zilele noastre, ca dovadă: satul, gospodăria, inventarul casei, ocupația, cu un cuvânt, tot, ce se leagă de viața maselor

¹⁸ I. Hampel. *A régibb középkor etc.* pag. 6. Vol. II.

¹⁹ St. Kovács. *Dolgozatok etc.* Săpăturile din Bandu de Câmpie. Vol. IV-1913.

²⁰ I. Hampel. *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiből.* Bpesta, 1907.

²¹ V. Pârvan. *Getica*, pag. 646.

poporului nostru și care ne înfățișează o serie de survivanțe. (tabloul fidel al La-Ténului). Tot V.Pârvan ne spune într-un loc „Materialul arheologic, în special cel ridicat direct din săpături, e de neprețuit. *După cum în Sud epoca minoică și cea miceniană a culturii mediteraniene au devenit părți integrante nu din arhologie, ci din istoria lumii antice, tot așa ținuturile carpato-danubiene vor constitui în viitor un mare capitol din istoria antică a Europei începând de la 3000 de ani î.d.Cr*²².

Tot acest lucru ni-l spune și Dl.profesor univ.Ficillon în diferite lucrări luând de bază etnografia și arheologia²³. „Arta populară română nu e numai bonomie, ci umanitate. Suntem la un popor de poeți și colorști, care a știut din instinct să ordoneze formele. Olarul pictor își înflorește ulciorul, țesătoarea născocște decorul. Păstorul sculptor sapă în lemn fraged, cu vârful cuțitului, flori și figuri moștenite poate din epoca de bronz. Cusătoarea nu repetă cu monotonie o temă indolentă, ea este plină de viață și plină de plăcerea creației, ea inventează și desenul ei după inspirația mediului în care-și petrece viața. N-avem de a face cu profesioniști, ci cu adevărați artiști. *Ardealul este o țară autohtonă, care nu-și datorează splendoarea artei sale Asiei, ci o datorează lirismului născocitor poeziei de rasă celtică*. Nu suntem aici nici la slavi, nici în islam, ci la descendenții acelor Daci, vecini îndelungați și supuși ai legionarului roman, care înainte de a suferi influența acestuia, intraseră în relații cu cetățile grecești de la gurile Istrului. *Poate că aici, în cele din urmă cute ale carpaților transilvăneni, trebuie căutat, nu leagănul, dar Attica sau Ile-de-France a poporului român și dovezile permanente ale aptitudinilor sale*. Aici nu găsim vioiciunea levantină, ci virtuțile de armonie profundă, instinctivă, acel omagiu adus măsurii și rațiunii, care califică cel mai înalt „*umanism, european*”.

Dl.prof.Octavian Goga în prefața lui Kurt Hielscher „România”, ne spune: „Evul mediu plin la noi de întuneric și de blestem, a dezlănțuit diferite furtuni cu puhoie grele și murdare. Câți n-au galopat peste noi ca o grindină de vară care prăpădește totul? Huni, Avari, Pecinegi, Unguri, Cumani, Turci,

²² V. Pârvan. *Getica*, pag. 647-648.

²³ *Foeillon: Revue des Deux Mondes*, 1925, pp.164-181, L'exposition d'art roumain au lieu de Paume. La revue de Part. 1925, pp. 15-29 și 287-298. L'art roumain număr jubiliar din L'illustration. La grande Roumanie. c.f. și Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii Române - epoca veche*, Sibiu, 1930.

rase deosebite au călcat Dacia cu copitele cailor lor mărunți, semănând moartea și destrucțiunea. Coridor al migrațiunii popoarelor, noi am simțit pe trupul nostru spasmurile nebune ale istoriei universale. Dacă ar exista o savantă alchimie a sângelui, care să analizeze proveniența minunatului lichid, globulă de globulă, sunt convins că multe ar afirma coborârea noastră din acești vlăjgani cu pieptul gol, care au mușcat cu dinții în pământul lui Decebal”²⁴.

Țăranul român, fără să cunoască dovezile arheologice și etnografice, întreat fiind de unguri, când și-au aniversat milenarul de la venirea lor în Ungaria (1896):

„Voi când vă aniversați anul venirii voastre în Ardeal?!”

Răspunsul a fost scurt.

„Niciodată! De când a făcut Dumnezeu lumea, noi suntem tot aici”.

(în „*Reînvierea*”, *Târgu-Mureș*, 1937, nr. 1, p. 23-29
și „*Reînvierea românească*”, 1938, p. 30-37)

²⁴ Kurt Hielscher. *România*, pag.7-13

DANSURI ȘI MELODII ROMÂNEȘTI ÎN SEC. XVI-LEA

Toate datinele noastre, care petrec pe om de la naștere până la moarte împreună cu superstițiile și alte erezii mistice, nu sunt altceva decât oglinda fidelă a tuturor acestora trăite și crezute de către strămoșii noștri daci și romani. Aceste relicve scumpe, păstrate de poporul român cu atâta sfințenie ca documente vorbitoare între strămoși și nepoți, au intrat atât de adânc în sufletul nostru încât n-au putut fi stoarse în decursul miilor de ani. Pe lângă aceste reminiscențe ar trebui să ne ocupăm de două chestiuni importante și anume: dansurile și melodiile. Dansurile și melodiile au fost indispensabile condițiuni ale credințelor și cultului religios strămoșesc, fără de care misterul serviciului divin era inexplicabil. Că aceste dansuri și cântări au fost tovarășii poporului român atât la rău cât și la bine în toate timpurile, sunt dovezile pe care le găsim în cronicile istorice. Despre dansurile noastre prima dată o avem la 25 sept. 1572 ziua încoronării împăratului Rudolf al II-lea pe tronul Austriei și al Ungariei. Cu ocazia celebrării serbărilor de încoronare, între altele, tânărul baron *Valentinul Balassa* a dansat un dans păcurăresc. Încoronarea este descrisă de *Nicolae Istvanfi* într-o lucrare a sa și tipărită în anii 1622, 1685, 1724 și 1728¹. Descrierea dansului de către autor este cu următorul subtitlu „Inauguratis Rudolphi 25 Sept. 1572. Epulum Caes et Regium², „Remotis mensis juvenus militaris, et illustrium virorum liberi adolescentes choreas în cavaedio domus duvere; inter quos Valentinus Balassius Ioanis nuper în gratiam recepti filius, alterum et vigesimum natus annum, eo genere saltationis quam nostris opilionibus propriam et peculiarem, vulgus extororum, omnibus aequae Ungaris communem putat, palmam obtinuit, quam Caesar et Rex, caeterique principes, illum veluti Panes et Satyros imitantem, modo retractis, mox divaricatis interram cruribus subsistentem; modo saltuatim se attollentem, sublimi e podio nou sine voluptate spectavissent”.

Valentin Balassa cunoștea perfect de bine obiceiurile, cântările, melodiile și dansurile românești. Ca poet liric renumit al ungarilor, a călătorit mult prin Ardeal căutând inspirație în frumusețile acestui ținut, odihnind la stânele ciobanilor, admirând poezia și melodia românească. Deziluzionat în viața casnică, se refugiază în Ardeal, umblând de la stână la stână, găsindu-și mângâiere în doina românească duioasă și plină de jale, cântată pe melodia românească; „Fata de cioban își plânge oile pierdute”. El își deplângea propria-

¹ Nicolai Istvanfi: **Pamonii Historiarum de rebus Ungaricis** libri XXXIV. Ab. a. 1490 a 1606

² Pag. 325-326, ediția 1758. Se află în biblioteca municipală din Palatul Cultural Tg.-Mureș

și soartă. Această poezie a fost scrisă în anii 1587-1588 și poartă No.XXXV dintr-o colecție de poezii³. Pe la anul 1579, scrie o altă poezie după melodia românească „Savu nu lasă-n casă fata” aflată sub no.XXIX⁴. Acel Valentin Balassa care atunci când este înșelat și părăsit de femeia eternizată în atâtea poezii frumoase, pentru a-și găsi consolare, aleargă la ciobanul care trăiește departe de cei iubiți, plângându-și poate împreună soarta comună, printre codrii și stâncile seculare. Ce dans păcurăresc a putut dansa cu ocazia încoronării împăratului Rudolf? Nu putea fi altul decât „Călușerul”. Acest dans național de câte ori a fost văzut de către străini și întrucât aceștia au scris impresii despre cele văzute, nu scăpau ocazia ca să scrie despre el, sau despre melodiile românești. Din sec.XVI-lea mai avem cronica polonă a lui Martin Strykowski, care descriind călătoria sa prin provinciile locuite de români zice: „Acest glorios și antic obicei se păstrează până astăzi în Grecia, în Asia, în Muntenia, în Transilvania, în Moldova, în Ungaria și în alte țări, precum mă încredințai eu însumi și auzii de ajuns cu propriile mele urechi în toate adunările acelor popoare, iară în Turcia pe strade și pe pieți, unde faptele oamenilor renumiți sunt celebrate prin cântece cu acompaniamentul vioarelor, alăutelor, cobzelor și harfelor, căci poporul de jos se desfătează peste măsură, ascultând marile vitejii ale principilor și voinicilor”. Călătoria a fost făcută între anii 1574-75 iar descrierea, tipărită în limba poloneză la 1852, Königsberg⁵. Despre Aron Vodă cronica lui Ureche și compilația lui Miron Costin zice: „Eară dacă s-au așezat Aron la domnie, nu se apuca de alte ce numai pe afară să prade; iară înlăuntru nu se sătura de curvărit, giucat, de cimpoiași, pre cari îi ținea de măscării”⁶. Intrarea lui Mihai-Viteazul în Alba-Iulia, la 1 noiembrie 1599, este descrisă: „Mihai călărește cel mai frumos cal al lui. În fața lui, opt cai frumoși. Harnașamentul sclipea de aur și argint. Voivodul era îmbrăcat în cele mai frumoase haine cu mult aur pe ele; cizme galbene, centiron cu pietre scumpe, sabie scurtă plină de scumpeturi. În fața lui a fost dusă emblema familială și drapelele luate în luptele de la Sibiu. *N-au lipsit nici fluierașii turci câte 8 la rând, dobași cobzari, cântăreți, pe urmă zece lăutari țigani cântând și executând cântări românești*”⁷.

După cum vedem din aceste date, muzica și dansurile erau generale. Când urmărim produsele folcloristice, să ne interesăm și de istoricul lor, aflând multe lucruri despre ele, care pot fi confirmate și istoricește.

(în „Progres și cultura” 11, nr. 3 martie 1934, p. 19-21)

³ Bálint Lajos: *Nagy irok nagy írások* seria III. Báró Balassa Bálint minden munkái pag. 141.

⁴ Bálint Lajos: *op.cit.* pag. 109.

⁵ *Archiva istorică a României* Vol. II. pag. 6 Fragmentul 2.

⁶ M.Cogălniceanu: *Cron. Rom. sau Letopiseșii Moldoviei și Valahiei*. Ed. II. 1872. Tom. I. pag. 239 Cap. XXXI.

⁷ Dr. Szadeczky Lajos: *Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599-1601* B-pesta 1882 pag. 69. Szamosközi István: *Történelmi Maradványai* Vol. II, pag. 348-349. Bethlen Farkas: *Historia de rebus Transylvanicis* 1785 Sibiu Vol. IV. 431-438.

FATA DE ROMÂN CÂND ÎȘI PIERDE OILE

În No.3 an. II, al acestei reviste am vorbit despre melodii și dansuri din secolul al XVI-lea. Să vedem acum melodia „Fata de român când ș-a pierdut oile”. Despre această melodie vorbește Balassa Valentin primul poet liric maghiar; știrea este păstrată în codicele din Radvány numit Radvánszky. Poezia XXXV a scris-o când soția a început să se înstrăineze de dansul, iară inima a simțit după vechea iubită a lui, *pe melodia românească*: „când fata de român plânge oile rătăcite”¹ Fata de român desigur nu vrea să fie o simplă scenă din viața păstorească precum o bănuiește și Dl. prof. N. Iorga: „cine știe ce poveste întrețesută în balada trecutului nostru”² Cu melodia aceasta ne întâlnim și la dieta din Tg.-Mureș, care s-a ținut la 28 septembrie 1659, când Rakoczy Gheorghe venind de la Iernut spre oraș cu Constantin Vodă Șerban și suita, muzicanții cântând: „cântarea fetei de român când ș-a pierdut oile și plângând le căuta prin munți”³ iară din partea lui Rákóczy: „Dumnezeul sfânt a lui Israel, care locuiești în cer, grijești de-acolo de toți”.

¹ Bálint Lajos: **Nagy író nagy írások seria III.** Toate lucrările baronului Valentini Balassa în două volume. Irodalomtörténeti közlemények anul 1913 pag.444 articolul: Balassa Bálint irodalmi formái. Eugen Pintér: **A magyar irodalom története** Vol.II. pag.58 zice: „Balassa de mai multe ori se referă la melodii croate, italiene și românești”. „Akkor szerzett, hogy az ő felesége idegensége miatt a régi szeretőin kezdett szívében megindulni, arra az oláh nótára, az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh leány”.

² N. Iorga: **Istoria literaturii românești.** Buc. 1925 Vol. I. pag. 28.

³ N. Iorga: **Ist. lit. rom.** Buc. 1925. Vol. I. pag. 28. Șincai: **Cronica românilor** Vol. III. pag. 123-124. Frank: **Diario Diaetae M.-Vásárhelyen is. Erdélyi országgyűlési emlékek** Vol. XII. pag. 385-386 „Erant denique satis numerosi circiter 3000. Notandum tamen, quod musicus militum waywodalium vulgo töröksipos, vallahicam istam notam în ingressu continuat, quae hugarice vocatur, az oláh fáta nótája, mikor kaprait a havason elveszette volna és magát siratván, bujdosván keresné s siratná elveszett kápráit. Aliam quoque notam Ioannis Petki super ea cantione: Israelnek sz.istene, ki lakozol magas mennyben, vigyázz onnan mindenekre etc.” Dr. Valer Braniște: Muzica la Români în revista Muzica Vol. VI. No. 7-8 pag. 197-207.

Precum Valentin Balassa pierzându-și tot ce era mai scump pentru el în viață, - soția sa eternizată, - își manifestă durerea prin doina fetei când își pierde oile, le caută prin munți însă zadarnic; tot astfel și Constantin Vodă Șerban intrând în Tg.-Mureș, din ceata lui răsună tot aceeași melodie plină de durere, „când fata de român își pierde oile, le caută prin munți zadarnic”. Acest cântec după ce Constantin Vodă Șerban își pierde tronul. Nu cred să fie o coincidență. Cine știe de câte ori înainte de Balassa și de câte ori după dânsul a dat mângâiere dureroaselor adevăruri, când diferite persoane, - indiferent de rangul social, - și-au pierdut ce aveau mai scump, au căutat alinare în textul și melodia plină de durere seculară, poate chiar milenară.

Este foarte curios cum astăzi doina în general cunoscută este „ciobanul când își pierde oile” cântată în 4 părți: partea primă când își pierde oile, melodie dureroasă, partea a doua, văzând la distanță câțiva butuci gândind că sunt oile, melodia se transformă în bucurie, partea treia, sosind acolo vede că nu sunt oile pierdute, continuă melodia dureroasă, partea patra, găsim oile, melodia de bucurie. Această melodie desigur că este o melodie mai nouă născută din melodia fetei când și-ar pierde oile. Această melodie după cum o cunoaștem din știri rămâne tot aceeași însă alegorizată. Să analizăm textul din nota 1. titlul „*cântarea fetei de român*” *conținutul în traducere exactă* „*când caprele și le-ar fi pierdut în munte, plângându-se pe sine, pribegind le-ar căuta și ar plânge caprele pierdute*”⁴ Acest text lasă de bănuț că în această melodie fata de român este o persoană alegorizată iar durerea este o comparație. Precum fetei, pierderea oilor sau caprelor cauzează cea mai mare durere deoarece este averea unică și cea mai scumpă, pe care dacă a pierdut-o, pe seama ei nu mai rămâne nimic, numai plânsul și pribegia, tot astfel, Balassa pierzându-și soția eternizată, Șerban Constantin tronul își manifestă durerea prin sentimente identice.

Că această melodie este o alegorizare a unor dureri naționale, lasă s-o bănuim și din faptul că subiectul este cu mult mai adânc decât o scenă din viața de toate zilele.

„Poporul român în doinele sale cântate are îndeosebi două sentimente: dorul și urâtul. Dorul ciobanului îndeosebi în singurătatea munților departe de părinți, frați, prieteni și iubită, iar „urâtul” acel sentiment vag și apăsător, - și el

⁴ Sextil Pușcariu: **Ist. lit. rom.** ed. II. Epoca veche pag. 57.

copil al singurătății, - pe care nu-l putem defini, dar care ne copleșește în ore de izolare sufletească”⁵

Această caracterizare a sentimentelor, care inspiră o manifestare versificată nu putem să spunem că s-ar potrivi cu doina din chestiune în care cel îndurerat încearcă să-și compare durerea cu cea mai mare durere și anume, când fata de român și-ar pierde oile sau caprele. Doina ciobanului cu cele patru părți corespunde unui fapt întâmplat și colorat: pierderea oilor, trecerea prin peripeții până la aflarea lor. *Fata de român* este titlul unguesc al doinei, titlul românesc desigur că a fost altul. Nu cumva în această melodie se repetă durerea care s-a născut în urma războaielor daco-romane? În *Romänischen Revue*, anul 1887, caietul 7, sub titlul „*Durch Jahrhundert*” apar diferite povești scrise de Carmen Sylva, Regina României, spunând la pag. 344, că „pe lângă alte multe cântări vitejește” a prelucrat în proză o baladă populară, „Fata lui Decebal”⁶, care a fost auzită undeva într-o mică comună⁷. Este adevărat că această baladă nu vorbește de pribegie, însă păstrează cu atâta sfințenie un eveniment care a fost determinativ soartei poporului dac. Balada se termină când fata lui Decebal Andrada prin cea din urmă cupă de otravă, își găsește moartea alături de viteazul ei tată exclamând: „Bun venit învingătorule Traian, peste flăcări și cadavre !”⁸

În zadar încearcă Traian să-i zică „Trăiești tu, cea mai încântătoare dintre femei, fiica lui Decebal, trăiești?... Ești a mea fată mărinimoasă, pe care vreau s-o iubesc, ca pe însăși viața mea!” Andrada însă moare. Iar Traian disperat strigă: „Decebal viteaz puternic, fii prietenul meu, vreau să plâng împreună cu tine pe copila ta, pe încântătoarea ta fiică”⁹ Toate zadarnice, Traian s-a ales numai cu tabloul Andradei, iubită atât de mult, pe care n-a uitat-o niciodată. Andrada trăiește în tradițiile poporului și sub numele de Dochia, iară Traian cu iubita lui în legenda „Cuibul lui Traian”. Cine știe dacă în această poveste întrețesută

⁵ Az oláh fáta nótája, mikor kápráit az havason elvesztette volna és magát siratván, bujdosván keresné s siratná elveszett kápráit.

⁶ Carmen Sylva: **De prin veacuri**. Bibl. p. toți. Vol. II. pag. 3-27.

⁷ Traian – Deceban - Tradition bei den Rumänen de Dr. Ladislau Réthz în **Etnologische mitteilungen aus Ungarn** 1891 Vol. II. pag. 58-59. **Ethnographia** Budapesta Vol. I. pag. 144-150.

⁸ Carmen Sylva **op.cit.** pag. 24.

⁹ Carmen Sylva **op.cit.** pag. 25-26.

nu înviază fata lui Decebal alegorizând soarta și durerea poporului dac, care în această imaginație alegorizată caută pe cei pierduți să reînvieze. Dacia pe care cei ajunși în pribegie și stăpânire romană desigur că au dorit-o întotdeauna. Plânsul și pribegia pe care o cântă doina, probabil nu este altceva decât o invocație sau strigăt de durere pentru realizarea scopului urmărit. Un popor a cărui principală ocupație era păstoritul, el prin ce putea să-și asemene durerea? Prin ciobănița care-și pierde oile. Cu această ocazie deschid o problemă, care cercetată mai de aproape și urmărind tradițiile și baladele populare, poate că se va lămuri cu date necunoscute.

(În „Progres și cultură”, II, 1934, nr.6, p.25-28)

BASME ÎN VERSURI*)

În anul 1913, în luna decembrie, în calitate de asistent pe lângă Muzeul de Etnografie și Artă Națională din București, am plecat în Maramureș pentru explorarea regiunii din punct de vedere etnografic, deplasare care a durat până la 15 aprilie 1914.

În afară de această misiune, serile le-am întrebuințat pentru culegerea folclorului: descântece, farmece, vrăji, doine, balade, basme etc. După trei luni de zile am găsit în comuna Moișa o babă care știa un basm în vers, ba mai mult îl știa și cânta. Pornind pe acest fâgaș, interesându-mă și prin alte comune, am adunat în total 18 basme în versuri fără a considera în acest număr și cântările vitejești. Probabil, dacă nu se apropia timpul de plecare, numărul lor creștea. Este regretabil că n-am avut aparat pentru a înregistra și melodia.

Basmele în versuri care mi s-au comunicat, după fonna lor pot fi clasate în două categorii: cu refren, la care tot după două rânduri se cântă un refren compus din patru versuri și basmul povestit în vers, astăzi fără refren. Având în vedere că aceste basme în versuri sunt cântate, chiar dacă textul în unele locuri a suferit oarecare modificare, refrenul a rămas neschimbat fiind pendinte de melodie, repetându-se de o sută, sau o sută cincizeci de ori în același basm.

În colecțiunile de folclor n-am găsit acest produs al literaturii populare. Primul basm versificat a fost publicat de subsemnatul în „Convorbiri literare” 1915, pag. 1251-1264, sub titlul „Omul sărac și dracul”, având tot după două rânduri refrenul.

Asupra acestor basme în versuri, am discutat cu mai multe persoane competente ca să-și exprime părerea, care era - probabil întemeiată pe faptul că nici o colecție de folclor nu cunoaște aceste produse - că ar fi opera unui cărturar, respectiv a unei persoane cunoscătoare de carte. Care ar putea fi motivul întemeiat pentru a susține o astfel de părere nu pot să-mi explic, deoarece nu găsesc că versificarea basmelor ar cere un anumit nivel de cultură din partea autorului ei. Dacă ar fi vorba de cântări vitejești cu un subiect de a preamări faptele eroice ale unui domnitor, sau unele evenimente istorice, de la

un autor cert se cere mai multă competență nu în arta de versificare a subiectului, ci în cunoașterea evenimentelor istorice.

Dl. Sextil Pușcariu, în lucrarea sa *Istoria literaturii române*, Ed. 2, pag. 52-53, zice: „Și totuși, masa aceasta mare de țărani plugari și de țărani ciobani care, chiar în condițiunile mai mult decât nefavorabile actuale, dezvoltă o literatură atât de frumoasă, de bună seamă era predispusă, mai ales în acele timpuri, să cânte dorurile și bucuriile sale, să preamărească faptele eroilor ieșiți din rândurile ei, să continue tradiția basmelor pline de minunății potrivite cu fantezia sa bogată etc.” Și mai departe: „Desigur că neamul nostru înzestrat cu predispoziții poetice atât de remarcabile, care salută în versuri nașterea noului născut, care învață în copilărie poveștile cu smei, care doinește de dor și de vitejie în vârsta îndrăgostirii, care știa să ureze mirilor atât de frumos și are pentru cei morți bocete atât de pătrunzătoare, a avut o bogată literatură populară pe vremea când necazuri mai mari îi ațâtau în suflet durere și ură mai înflăcărată, când natura adorată era mai aproape de el etc.” Acel popor pentru care, precum vedem din caracterizarea de mai sus, nu a existat aproape subiect ca să nu-l versifice, acel popor care a fost înzestrat cu acest clar poetic, de ce n-ar putea fi autorul basmelor versificate? Atunci când descântecelor, farmecele și vrăjile pentru a avea un efect mai mare în fața acelorora, care le comandau, au fost versificate, pentru ce n-ar fi putut fi versificate și basmele? Poporul care este autorul atâtor balade, doine, cântări vitejești, colinde etc., pentru ce n-ar putea fi autorul și al acestor basme versificate, la care construcția versului nu se deosebește prin nimic de alte produse populare. Aceste basme versificate nu sunt lipsite de primitivitate, nu sunt transformări ale basmului în proză, într-o poezie a unui poet dând o formă mai aleasă subiectului cum ar fi „Argir” sau „Genoveva”. Dacă comparăm conținutul textului în proză și cel al textului versificat îl vom găsi identic, diferența este numai în forma exterioară, nu și în construcție, care ar putea fi atribuită gradelor de cultură. Dacă aceste basme în versuri ar fi fost creațiunile unui cântăreț: cantor, dascăl, învățător sau preot, cum se explică caracterul naiv al acestui gen literar necorespunzător cu gradul lui de cultură care l-a ridicat din rândurile poporului. În acest caz cine le-a făcut melodia și care a putut fi motivul determinant pentru cântarea acestor basme? Atât cantorul, dascălul, învățătorul cât și preotul prin misiunea pe care o aveau, se deosebeau de masa poporului. Nu cred că aceste persoane să fi fost autorul basmelor versificate, deoarece subiectul lor nu cădea în sfera lor de

preocupare. Ca să ne putem explica forma lor versificată și melodia pe care se suprapun, trebuie să căutăm alți factori, care au jucat un rol de o importanță deosebită în viața poporului.

În Evul Mediu, în țările occidentale, era obiceiul ca faptele vitejești, faptele strămoșești și naționale să fie povestite și în versuri, ba mai mult să fie și cântate. Pentru a fi cântate se impunea ca o condiție forma lor poetică. Textul cuprins în strofe poetice trebuia să fie în concordanță cu melodia. Trubadurii, minesengerii, din Europa apuseană „regösök, lantosok, igricek”, din Ungaria și Ardeal cutreierau satele, orașele, familiile nobile, bâlciurile, cântând cântări de vitejie, acompaniindu-le și cu un instrument muzical. La noi, la români, aceste persoane se cunosc sub numele de cimpoiași, cobzari, lăutari, după instrumentul cu care își acompaniau cântecul.

Înainte de a trece la cunoașterea basmelor în versuri, să vedem ce ne spun izvoarele istorice despre cântecele vitejești și despre muzica lor.

Primele însemnări istorice datează din secolul al XVI-lea, ceea ce nu înseamnă că în timpurile mai vechi n-au fost exercitate. Matei Strykowski, cronicar polon, care în anii 1574-1575 călătorește prin Moldova, Țara Românească, Turcia, scrie: „Acest glorios și antic obicei se păstrează până astăzi în Grecia, în Asia, în Turcia, în Muntenia, în Transilvania, în Moldova, în Ungaria și în alte țări, precum mă încredințai eu însumi și auzii de ajuns cu propriile mele urechi în toate adunările acelor popoare, iară în Turcia pe stradă și în piețe, unde faptele oamenilor renumiți sunt celebrate prin cântece cu acompaniamentul viorelor, a lăutelor, cobzelor și arpelor, căci poporul de jos de desfetează peste măsură ascultând marile vitejii ale principilor și voinicilor”¹.

Când Mihai Viteazul, la 1 noiembrie 1599, intră în Alba-Iulia, avea lângă el flurași câte 8 la rând, precum tobași, cobzari, cântăreți - la țigani lăutari, care cântau cântări românești². Peste 30 de ani Paul Strassburg trecea pe la noi. Se opri la curtea lui Leon-Vodă, în oastea căruia se mai aflau veterani de-ai lui Mihai Viteazul. I se făcu multă cinste și între altele, el putu să audă, în drumul spre Giurgiu, nu numai trâmbițași și toboșari sunând din pădurile

¹ B. Petriceicu-Hașdeu: **Archiva istorică a României**. Tom. II. pag. 5-6. Fragment 2. Densușianu: **Ist. limb.** Iași, 1885 pag. 120. Braniște, V.: **Urme de poezie populară română din sec. al XVI.** „Transilvania”, 1891, nr. 8.

² Szamosközi Ștefan cronicar ocular...

vecine, dar și cobzari și cântăreți³ care ziceau românește cântece bătrânești, cât le lua gura.

Lăutarii și cântăreții își alegeau subiectul din faptele vitejești ale voievozilor, eroilor și cavalerilor ca și cântăreții și lăutarii altor popoare. Poezia lor nu este o compoziție sistematică ci o înșirare a întâmplărilor, cu scopul de a răspândi în popor faptele eroice, pentru a-l îndemna spre fapte patriotice.

Poporul de rând - plugari și ciobani - și-au avut cântăreții, lăutarii și cobzarii lor, care tot așa ca la clasele boierești și nemeșești, erau factori indispensabili la nunți, la boteze, la serbări și petreceri, probabil luându-și subiectul din domeniul sentimentelor de bucurie și durere, a mediului în care se desfășura viața lor. În timp ce la curțile domnești și boierești predominau cântecele vitejești, la poporul de rând balada și poeziile populare însoțite de melodia lor. Despre poezia și melodia românească avem primele știri din secolul XVI păstrate în codicele din Radvány numit *Radvánszky* și care conține poeziile lumești ale primului poet liric maghiar Balassi Bálint (1550-1594). Intre poeziile lui Balassi, găsim două, nr. XXIV și XXXV inspirate din cântece românești⁴ și anume: „Savu nu lasă în casă fata”⁵ și cântecul „când fata de român plânge oile pierdute”⁶. Cu melodia aceasta ne întâlnim și la dieta din Târgu-Mureș care s-a ținut la 29 septembrie 1659. Rákoczy Gheorghe venind spre oraș cu ceata lui, împreună cu Constantin Vodă Șerban, muzicanții din suita sa ziceau „cântarea fetei române când și-a pierdut caprele și plângând le căuta prin munți”⁷.

Cântecul fetei de român când și-a pierdut caprele în munți, jelindu-se, pribegind, căutând și plângând, nu este descrierea unei simple scene din viața

³ N. Iorga: **Ist. lit. rom.** Buc, 1925, Vol. I, pag. 27 nota 3.

⁴ Bálint Lajos: **Nagy irók, nagy irások.** Seria III. Toate lucrările Domnului Valentini Balassa în două volume. În Irodalomtörténeti Közlemények (Comunicări de istoria literaturii) 1913, p. 444 în articolul „Balassa Bálint irodalmi formái” (formele literare a lui Balassa) Eugen Pintér: **A magyar irodalom története** (istoria literaturii maghiare) Vol. II, p. 58 spune că Balassa de mai mult ori se referă la melodii croate, italiene și românești.

⁵ Bálint Lajos o. c. p. LXXX.

⁶ Bálint Lajos o. c. p. 141.

⁷ N. Iorga: **Ist. lit. rom.** Buc, 1925. Vol. I.p. 28; Șincai: **Cronica românilor.** Vol. III. p. 123-124; Frank: **Erdélyi országgyűlési emlékek.** Vol. XI, p. 385-386.

pastorală, ci este o simbolizare a soartei dureroase a poporului din cele mai vechi timpuri. În acest cântec starea psihologică determinantă este deplângerea soartei naționale a poporului oprimat, pribegia printre munți, până la desrobire și independență națională.

Poporul român în trecut ca și astăzi avea calitatea „să preamărească faptele eroilor ieșiți din rândurile lui, să continue tradiția basmelor pline de minunății potrivite cu fantezia sa bogată”⁸. Atunci când la curțile boierești și domnești se cântau faptele vitejești ale acestor clase dominante, poporul de rând din Ardeal, care trăia o viață subjugată plină de dureri seculare, nu s-a mulțumit cu o simplă proză a basmelor, ci cântăreții le-au versificat făcându-le și melodie, întocmai cântărilor vitejești. Ele nu sunt produsele unor cărturari, ci ale unor cântăreți poporani inspirați de obiceiul vremurilor, cari în loc de fapte vitejești mai îndepărtate, au căutat subiecte mai apropiate, care păstrează factura spirituală, gândirea și imaginația proprie poporului. Cântarea basmelor a dăinuit în timp, deoarece cu ocazia colecționării lor am găsit și persoane care mai cunoșteau și melodia.

Atunci când poporul a păstrat cu atâta sfințenie datinele milenare strămoșești, n-am nici un motiv ca aceste basme versificate și cântate să nu le atribuim ca produse ale folclorului românesc autentic.

*)Manuscris inedit păstrat în arhiva familială - Aurelia Veronica Filimon.

⁸ Pușcariu, S.: **Ist. lit. rom.** Ed. II. p. 52-53.

MEMORIALIȘTI SAȘI despre evenimentele anilor 1848-1849

Evenimentele anilor 1848-49 i-au împins și pe sași să participe la războiul pentru libertatea popoarelor din Ardeal. Acțiunea lor a fost alături de acțiunea austriecilor contra ungarilor. Sub titlul de mai sus voi comunica memorii necunoscute până acum și având în vedere că întregul material ar fi prea vast pentru această revistă, voi face extrase, mărgininu-mă la părțile mai importante și în legătură cu acțiunea românească. Aceste memorii fiind scrise de sași, cruzimile atribuite insurgenților săcui, nu se poate spune că ar fi invenții românești.

Aceste memorii se referă la orașul Reghin și județul Mureș.

Cronica lui Johann Bürger, 1848-1849¹

Un fapt nemaipomenit în Ardeal și anume: recrutările militare făcute la orașe, comune și târgușoare. În orașul Reghin aceste recrutări se fac la 2 martie 1847, în curtea bisericii. Recrutările s-au făcut sub conducerea baronului Banffy. Cei recrutați au fost trimiși în Ungaria și repartizați la diferite regimente ungurești. În anul 1848 ungurii se manifestă contra Casei domnitoare austriece și încep a se organiza cu propria lor armată. La aceste evenimente se deschide ochii poporului săsesc, văzând pe toate turnurile drapelul unirii. Văzând aceste aspirațiuni ungurești, sașii s-au decis a rămânea fideli pe lângă casa austriacă, organizându-se în toate localitățile „garda națională”. În Vinerea Mare a anului 1848 toți locuitorii orașului Reghin s-au adunat în curtea bisericii luterane, discutându-se condițiunile pentru organizarea și înființarea acestei gărzi, cu 6 companii, obligându-se toți cetățenii până la vârsta de 50 de ani cu propriile lor arme a face parte din această gardă, pentru apărarea orașului și pentru apărarea averilor lor. Garda va

¹ Originalul în limba germană. *Kronik: Johann Bürger, 1848-1849*, traducere după o copie aflătoare în posesia subsemnatului. Originalul pe 9 coli de hârtie.

avea un maior, iar fiecare companie câte un căpitan. În Sâmbăta Paștilor se face o serbare, la care vorbesc toți preoții din oraș. La 8 septembrie 1848, pentru apărarea regiunii este trimis de către Puchner un batalion de grăniceri sub comanda lui Urban. La 20 septembrie Urban sosește personal cu o armată mai mare, când garda națională jură fidelitate și credință împăratului, cu care ocazie vin toți românii până la graniță făcând același lucru. Ungurii adunați la Beica² sunt goniți. În același timp se adună și ungurii la Lutița, la număr cam 30.000, de unde se cere orașului Reghin să gonească pe Urban și să se atașeze pe lângă acțiunea ungurească, însă propunerea este respinsă.

Ungurii încep acțiunea lor, cu încetul se apropie de Glodeni și Sântioana³ unde Urban cu batalionul grăniceresc, o companie de cordoniști și o companie de români, dă prima ciocnire cu ungurii, însă acest atac nu reușește fiind nevoiți să se retragă.

Pierderile sunt simțitoare. Urban, după tratativele avute cu maiorul Tomas Fritsch, comandantul gărzii din Reghin, ia armele românilor, le dă sașilor și așează cele 6 companii deasupra viilor din comuna Brețcu⁴, de unde se puteau observa baionetele ungarilor așezați la Sântioana. Comandantul Urban a constatat că ungurii sunt de trei ori mai mulți decât armatele lui.

După această constatare s-a decis să se retragă spre Bistrița, întrebând dacă garda vrea să-1 urmeze. Cea mai mare parte a rămas pe loc, fără să poată opune rezistență ungarilor, care în scurt timp au ocupat Reghinul, în parte deja evacuat. După ce ungurii au fost asigurați de către locuitori că vor plăti 50.000 florini, cei refugiați cu încetul au început să se înapoieze în oraș.

Noaptea ne adunam mai mulți la o casă, că ne era frică să dormim singuri. Noaptea, pe la orele 12, au venit 4 husari și ne-au deșteptat că este foc: ieșind afară am auzit și clopotul dând semnalul de incendiu.

Piața era în flăcări, însă nu aveam voie să stingem focul deoarece așa era hotărârea ungarilor de la Lutița. Neavând voie să stingem focul, am intrat în casă și am așteptat să se facă ziuă. De dimineață au venit vreo 12 săcui să le dăm de mâncare și de băut fiind flămânzi ca niște lupi. Din oraș au adunat tot ce era haine de îmbrăcat și mâncare de mâncat. Săcuii fiind ocupați cu

² Beica, comună nu departe de Reghin.

³ Comună lângă Reghin (azi Voivodeni, n.r.).

⁴ Azi, Breaza (n.r.).

împărțirea prăzii, am reușit să ne strecurăm printre ei și să ieșim din oraș. Podul peste Mureș era distrus, noi fiind nevoiți să trecem prin apă, luând drumul spre Idicel, însă în dreptul Susenilor am schimbat drumul și trecând prin păduri, ne-am dus în comuna Dedrad, de acolo la Batoș, care în cea mai mare parte era evacuat. La un moment dat, văd în pârâul ce trece prin comună pe fiica mea, spălând rufe. Primul cuvânt a fost, unde este familia? Fiind condus la casa unde erau adăpostiți, bucuria de întâlnire era manifestată printr-un șir de lacrimi fără a spune vreun cuvânt. După cinci zile am luat drumul împreună cu familia spre Reghin. Când am sosit în strada Dedrad și am privit piața, n-am văzut altceva decât cenușă, cărbune și ruine, nemaștiind care casă unde a fost așezată. Apropiindu-ne de piață am zărit că locuința mea nu a fost distrusă. Intrând în casă - devastată, din curte transportat porumbul, orzul, tot ce aveam, iară pivnița golită până la ultima picătură de vin.

Cu mari greutateți m-am instalat oarecum, însă n-am avut noroc de liniște. Într-o zi vine un locotenent ungar și cere să-i predau armele și sabia. În primul moment am spus că le-am predat, însă când am văzut că n-am altă scăpare, urmând să se facă percheziție, am adus arma și sabia pe care le-am predat. După predarea armelor m-a declarat de arestat și m-au transportat la închisoare.

A doua zi am fost interogat de un locotenent ungar care mi-a zis: pentru că n-am predat armele la prima somare, urmările au să fie grave, voi fi împușcat în piața mare. Pe urmă am fost transportat înapoi la închisoare. O noapte de nedescris plină de diferite gânduri, văzând că fără nici o vină mâine la 10 mă aflu în fața morții fără a mai putea vedea nevasta și cei cinci copii care vor rămânea fără tată. Dimineața, pe la orele cinci, au venit căruțe care transportau arme. Executarea mea nu s-a făcut, rămânând închis și mai departe legat în lanțuri.

Din bunăvoința primarului, noaptea am fost dezlegat și lăsat la familie pentru câteva ceasuri, cu condiția ca nu cumva să mă observe vreun ungar.

Așa au trecut 3 săptămâni, când am fost transportat, împreună cu alte 10 persoane, la Sântioana, unde era un tribunal de sânge. Aici am stat patru săptămâni. *În acest interval au fost condamnați și împușcați 130 de români.* La ce era să ne așteptăm când vedeam câte 10 persoane legate și pe urmă împușcate. Dumnezeu însă nu ne-a lăsat, după patru săptămâni am fost eliberat și lăsat la vatră. Pe acele vremuri, la fiecare casă erau încartiruite câte 4 persoane, la mine

8. Aceste persoane nu se puteau numi soldați, ci tâlhari, nu făceau altceva decât mâncau și beau, însă de plătit - nici un ban. Când se vorbea că rușii vin în ajutorul armatelor austriece, ei erau și mai sălbatici. Într-o zi venise știrea că rușii se apropie de orașul Bistrița, când am primit ordin de plecare spre localitatea Teaca. Generalul Bem, care cu trupele sale se afla în Bistrița nu putea să afle de forțele rusești, deoarece patrulele trimise în recunoaștere erau prinse de ruși. În Reghin sosise o rezervă de 1500 unguri. Un cetățean din Reghin cu numele Samoilă Elsen, cu o patrulă compusă din 70 ruși, 30 cazaci și o companie austriacă sub conducerea unui locotenent, au trecut prin păduri în direcția Monorului, lăsând pretutindenea posturi de observație, până ce a sosit în Reghinul unguresc unde au făcut un mic popas, pe urmă au asaltat pe cei aflători în Reghin, omorând o mulțime, luând 120 unguri prizonieri și 6 care cu muniție și au plecat. Cei rămași, prin fugă, a doua zi s-au reorganizat. Au început persecuțiile și maltratările.

Noi ne-am refugiat în comuna Ideciu împreună cu popa românesc și așteptam dezvoltarea evenimentelor. Într-o noapte am auzit o canonadă de artilerie, iar popa românesc ne-a mângâiat: „Vin ai noștri”; de fapt peste trei zile armatele unite au reocupat orașul Reghin, populația s-a reîntors și a început să-și refacă gospodăriile distruse.

Tradusă în românește, la Tg.-Mureș, în luna octombrie 1933

**Memoriile lui Samuel Elsen din Reghinul Săsesc
comandant de patrulă și de coloană de cavalerie în
armatele austriece și rusești din nordul Ardealului⁵**

În anul 1848 trece o mare nenorocire asupra Ardealului, mai ales asupra părților săsești, se ridică nori periculoși, necruțând nici Reghinul, locuit de sași gospodari. Sangvinitatea ungarilor și a săcuilor, dorul de furt și omoruri a lăsat să suferim foarte mult, până când acestora le-au pus capăt armatele împărătești, asigurându-ne din nou o viață mai liniștită.

Loc. col. Urban înainta prin Reghin cu Regimentul românesc 2 grăniceresc, cu puțini vânători și șevalieri, având ca scop ocuparea orașului Tg.-Mureș. Ungurii adunați la Lutița au decis gonirea trupelor lui Urban din Ardeal și distrugerea orașului Reghin.

Coloane mari de unguri și săcui înaintau prin Tg.-Mureș spre Reghin. Prima ciocnire se face între unguri și Urban la Glodeni. Este adevărat că în această luptă au murit mulți șevalieri, însă viața lor a fost scumpă, atâția răniți au fost transportați la Tg.-Mureș, de se zicea că aici a fost lupta principală și decisivă. Urban s-a retras să ia noi poziții la Sântioana. Aici am avut norocul să mă întâlnesc și să-l cunosc pe Urban, care în acele momente își aranja trupele în dreapta și stânga șoselei. Aceasta era la 31 octombrie p.m., la orele 3. Loc. col. Urban, foarte complezent, îmi spuse să plec și să chem trupele rămase din lupta de la Glodeni ca să vină aci, dându-mi batista albă ca să le fac semn.

Plecând spre aceste trupe, pădurea lui Bornemisa era deja plină de săcui. Ocolind acest loc, am ajuns în fața acestor trupe și comunicându-le ordinul comandantului, trupele speriate n-au vrut să vină, retrăgându-se spre Abafaia. M-am dus la Urban raportând cele întâmplate. Urban, împreună cu mine ne-am dus la aceste trupe pe care le-am ajuns aproape de Abafaia dând ordin să-1 urmeze, ceea ce se și întâmplă. Trupele au fost organizate din nou și repartizate pe poziții - având la spate gloatele românești care aveau o foarte grea misiune. Eu eram în dreapta aripei cu 2000 de glotași care aveau foarte puține arme. Mi-am aranjat bunii mei prefecți și tribuni români în rânduri, lăsându-i de vreo

⁵ După o copie a originalului *Erlebuisse ans dern Feldzugegegen die Insurgenten Während dern krlege in Siebenbürgen, im Jahre 1848-1849 von Samuel Elsen ans Sächsich-Regen, Cavalerie-Colonen u.Patraulführer bei der Kais ostereich, und Kais, russ, Nord-armee.*

câteva ori cu lăncile la atac. După o luptă de o jumătate de oră la centru și aripa stângă a armatelor noastre, dând înaintea spre inamic, la un moment dat m-am pomenit că regimentul meu este în retragere și nu l-am mai putut ține la atac.

După puțin timp, la aripa stângă au mai rămas vreo 50-60 de oameni, în majoritate români. La grădini a ținut piept garda din Reghin sub conducerea lui Bouckner, cu vreo 600 de oameni. Luptele n-au fost decisive, deși inamicul era în majoritate covârșitor. Cu încetul a început retragerea spre oraș, căutând ocazia să vorbesc cu loc. col. Urban. Nu peste mult timp l-am și întâlnit, rugându-l să-mi dea voie a forma o trupă de 300 de oameni înarmați. Urban a acceptat propunerea și m-a trimis la maiorul meu, dar i-am zis că d-l maior fără ca să-i dau vreo câteva rânduri n-are să creadă misiunea mea. Urban mi-a dat o scrisoare către maior prin care îl rugă ca seara la orele 9 să convoace corpul ofițeresc la domiciliul său, respectiv la restaurantul comunal. La această adunare a întrebat loc. col. Urban cine dorește să-l urmeze? Toți au fost dispuși să-l urmeze, mai ales că inamicul se afla în fața orașului, urmând să facem tot posibilul a ne scăpa averile de devastări. D-1 loc. col. Urban a dispus să mi se dea 300 de arme cu baionete, cu care am înarmat 300 de gardiști, punându-i să facă o linie de apărare în fața orașului, însă drumuri sunt foarte multe care duc în oraș, iar spionii unguri erau și ei mulți trădându-ne mișcările.

Către dimineață podul de peste Mureș a fost incendiat. Văzând soldații că din Curtifaia se apropiază coloanele săcuiști, nemulțumirile erau mari și desperarea creștea. Pentru puțin timp am părăsit serviciul, ducându-mă până acasă spunând soției mele că nu rămâne altceva de făcut, decât a ne refugia, aranjând căruțele. În acest timp mă pomenesc cu loc. col. Urban în fața casei mele, rugându-mă să-i fac un serviciu care probabil va fi ultimul și anume: a pune în poziție 2 companii pentru apărarea Văii Lutului. Tot atunci a spus că n-are încotro, fără ofițerii necesari nu poate opune rezistență și să ne retragem și noi la Prundul Bârgăului. M-am dus pe dealul destinat, am aranjat cele 2 companii. De acolo se vedea foarte bine încercuirea orașului și cum se apropia inamicul cântând marșul lui Rákoczy. Venind înapoi în oraș cele văzute făceau o jale de nedescris.

În ziua de 2 noiembrie 1848 am sosit în comuna Șieu-Mare. Loc. col. Urban cu armatele sale se afla în curtea baronului Kemény. Ducându-mă la dânsul, i-am făcut promisiunea că, după ce voi duce familia în siguranță, mă voi înapoia și voi lua parte la atacul pentru recucerirea Reghinului. De acolo am plecat la Budacu-Românesc adăpostind familia mea la locotenentul

grănițeresc la pensie cu numele de Runcan. Seara m-am decis să merg pe un deal mai înalt ca să văd arderea orașului Reghin. Cerul era roșu, iară turnul bisericii luterane se ridica în mijlocul flăcărilor ca o piramidă.

Mergând spre casa mea, drumul plin cu corpuri carbonizate de vite, porci și oameni. Casa nu mai era casă, ci ruine, eu rămânând astfel în cea mai gravă mizerie. La 25 decembrie intră în oraș maiorul Forov. Atunci auzisem că loc. col. Urban de la Baia-Mare s-a retras spre orașul Dej, ca de acolo să ia drumul spre comunele grănicerești. Fiind informat că încep a se face cercetări asupra persoanelor care au luat parte în armatele lui Urban, m-am gândit și eu a părăsi orașul. Am făcut rost de două pașapoarte la Toplița și Gheorgheni cu scopul de a observa situația săcuilor. Făcând acest drum m-am înapoiat iar la Reghin, ducându-mă la tatăl meu. În curte era un batalion de săcui sub conducerea lui Tolvai. Acest batalion la 9 februarie 1849 a plecat spre Teaca, contra loc. col. Urban venind trupe noi la 16 febr. M-am decis a părăsi Reghinul, ducându-mă la Idecu de unde am trimis scrisoare soției mele, aducându-i la cunoștință că plec spre armata lui Urban. Soția mea a trimis o sanie cu trei cai și ceva de mâncare.

Cum mi-a sosit sania m-am gândit la plecare deoarece în ziua trecută la Hodac, Ibănești lângă Gurghiu trupele lui Jenei au omorât o mulțime de copii și femei. La locul numit Mociar au împușcat peste 140 de români, maltratându-i înainte de executare. Venindu-ne știrea că de-acolo vor veni spre Rușii Munți, pentru a-1 devasta, nu puteam întârzia cu plecarea, luând în sania mea și pe Carl Gros născut în Uila și care era tribun în legiunea comandată de către Constantin Roman. Constantin Roman cu Ștefan Moldovan, unchișul său preot în Pinticu Românesc și alții dorind să treacă prin Bilbor în Bucovina, la loc. col. Urban, în urma trădării, săcuii din acea regiune i-au fost prinși. Acești martiri au fost legați de husarii lui Kossuth și săcui de cozile cailor transportându-i spre Târgul-Mureș. Setea de sânge a acestor barbari și hiene, n-a răbdat paciența a-i aduce până la Tg.-Mureș ci au fost omorâți lângă Sângeorz. Desbrăcându-i, au fost aruncați în șanțurile de pe marginea drumului, fără a permite îngroparea lor. Noaptea s-au strecurat din comună niște țărani, cari scoțând pe acești nenorociți din ghiarele câinilor, i-au băgat într-o groapă. Fata mea vitregă a văzut personal, când câinii se hrăneau din corpurile lor. În acea zi au adus și din Reghin 8 cetățeni și din părțile Sighișoarei peste 20 de persoane la Tg.-Mureș. Drumul l-am proiectat spre Mureșmort și Măierău, însă tovarășul meu avea frică să trecem prin aceste

localități să nu ne prindă. Cu ajutorul lui Dumnezeu am trecut prin aceste comune ungurești, sosind la Rușii-Munți unde am vizat pașaportul cu locotenentul Vărăean, care ne-a dus la Dumbrava, venind cu noi la Șieu, unde luând ceva medicamente căci eram foarte răcit, am plecat la Iad, unde am sosit la 23 februarie 1849.

Atacul s-a făcut contra insurgenților din Beșineu, unde peste o zi a mai fost un atac și maiorul Ritzko cu 12 șevalieri au căzut prizonieri, însă printr-o vitejie extraordinară a reușit să scape. Lupta a fost dârză și s-a terminat cu învingerea insurgenților luând mulți prizonieri și instrumente.

În această luptă a murit și contele Baudisin, pe care l-au înmormântat la Bistrița. Plimbându-mă în Bistrița sunt văzut de loc. col. Urban și chemat la dânsul, spunându-mi că a auzit că la Reghin ar fi foarte rău și să mă duc până la Sieuș pentru a-i aduce știri. Deși eram bolnav, am luat calul cel mai bun și am plecat spre Șieu-Mare.

În Șieu m-am supus unui tratament medical, fiindu-mi mai bine, călăream prin zonă la Budacu-Românesc și înapoi. În duminica ce a urmat bătălia de la Beșineu văd pe colinele din jurul comunei husari de-ai lui Kossuth. Abia am avut timp să fug. Într-un ceas și jumătate am fost pe dealul Bistriței. Uitându-mă înapoi, văd o coloană în dreptul Budacului Săsesc, una în dreptul comunei Teaca, în dreptul comunei Winda o coloană și 3 escadroane cavalerie cu artilerie în direcția Cușei. Era pericol a ne încercui. La ora 12 am sosit în Bistrița prezentându-mă la loc. col. Urban unde toți ofițerii erau la masă fără să bănuiască pericolul ce amenință.

Generalul Malkorosky și Fischer erau în comuna Iad. Loc. col. Urban m-a condus într-o cameră ca să-i spun cele văzute, propunând alarmă și plecare cât mai repede, căci altfel vom fi încercuiți, căci venea Bem în coloane din 3 direcții. S-a suflat alarmă și s-a dispus retragerea. Eu m-am dus spre Winda spre a face observațiile necesare.

Noaptea am sosit la Iad, înspre Urban, făcându-i raportul convenit. În ziua următoare ne-am retras spre Mureșenii-Bârgăului prin strâmtorile munților, unde am avut o luptă puternică cu insurgenții, care a început pe la orele 10 cu bombardamente de artilerie dirijate personal de către Bem. Rezistența însă a fost imposibilă din cauza puștinelor efective. Loc. col. Urban a cerut ajutoare de la comandantul suprem al armatelor nordice, generalul Malkowsky, dar în loc de ajutor a primit ordinul de retragere. Ne-am retras

spre Tihuța în cea mai mare mizerie. Aici m-am întâlnit cu un tribun de al lui Avram Iancu, cu numele Moga, cu care făcusem cunoștință încă la Bistrița.

De la Tihuța am mers împreună până la Poiana Stampei.

După o zi de odihnă, împreună cu Moga ne-am dus în comuna Vatra-Dornii. Aici erau case mai multe, restaurante, magazine etc.

Am găsit fân și ovăz pentru cal. La un restaurant am găsit o bucătăreasă din Reghin, cu al cărei concurs am putut cumpăra ceva mâncare. Aici m-am întâlnit cu locotenentul Bozga comandant al companiei 3 din Năsăud, care era și la luptele de la Reghin. Acesta mi-a făcut rost de locuință. Într-o zi plecasem la Iacobenii, unde făcusem cunoștință cu doi germani prusaci, ofițeri în armata lui Urban și m-am atașat lângă aceștia ca translator.

Pașaportul meu a fost vizat de loc. col. Urban. Drumul nostru urma să-l facem la Gura Humorului, unde se afla marele cartier al generalului Malkowski, însă în lipsă de bani am întârziat 14 zile. Într-o zi, împreună cu acești doi ofițeri pe la orele 12 ne-am prezentat la loc. col. Urban, făcându-i cunoscut că suntem gata de plecare. Mi-a dat 10 florini, poftindu-ne voiaj bun; mi-a spus să mă prezint la generalul Malkowsky pentru un certificat. De aici am plecat numai cu locotenentul Heintzen spre Fălticeni, la starostele austriac, de la care am primit un certificat la Focșani. În trei zile și trei nopți, cu poștalioanele moldovenești am ajuns la București. În timpul drumului am suferit mult din partea rușilor, care ne-au considerat unguri refugiați. Am avut noroc că știam bine românește și așa am scăpat în orașul Roman din arestul rusesc. Aici erau mulți români din Ardeal, care s-au refugiat călare în Moldova; pe aceștia rușii îi luaseră la fel, ca husari unguri. Bucureștiul era plin de refugiați din Sibiu și Brașov. La hotelul Bomer am închiriat o cameră unde am rămas până când locotenentul, tovarășul meu s-a dus la Generalul Puchner, a primit pașaport pentru Sibiu. În București m-am dus la agentura austriacă. Pașaportul meu a fost vizat de comandantul turc, care se numea Omer Pașa, cu care am discutat în limba germană, dându-mi și 8 taleri turcești. În acest timp s-a înapoiat și loc. Heintze de la Ploiești, spunându-mi că, pentru a-mi crea posibilitatea de a veni, a vorbit cu o contesă care dorește să plece la Viena și s-o acompaniez ca translator. Ea o să-mi facă rost la Viena de o eventuală despăgubire pentru daunele suferite la Reghin. Într-o zi, fiind singur la locuință, a venit la mine generalul Ghedeon, întrebându-mă unde ar putea găsi pe locotenentul Heintze. Cu această ocazie a zis că merge la Cernăuți și ar avea nevoie de un tovarăș. I-am zis că l-aș acompania foarte bucuros.

Generalul Ghedeon mi-a eliberat un certificat. I-am mulțumit de bunăvoință, atunci a zis că trebuie să aștept până când va sosi adjutantul său, baronul Max Baumgarten, comandantul Regimentului de grăniceri români. Generalul Ghedeon a plecat, iar eu am așteptat până a sosit adjutantul, făcându-ne proviziile necesare, deoarece cunoșteam lipsurile pe care le vom întâmpina pe drum. În prima zi de Paști am sosit la Focșani, unde am fost musafiri starostelui austriac, farmacist din Brașov. După un drum destul de greu, am sosit la Cernăuți, unde începuseră să se concentreze armatele rusești pentru acțiunea comună. La Cernăuți m-am întâlnit cu vechii prieteni: loc. Bozga, loc. Kuna și alții. M-am dus la adjutantul baron Baumgarten pentru a-i mulțumi de atenție și bunăvoință, totodată rugându-l să exprime și Excelenței Sale D-lui General Ghedeon mulțumirile mele pentru generozitate. Din Cernăuți am căutat să plec la Câmpulung, unde se aflau refugiații lui Urban. Cu mari greutate, mai mult flămând decât sătul, am ajuns la Vatra Dornei, unde se afla loc. col. Urban. Începându-se mișcările pentru demararea acțiunii contra insurgenților, fiind lipsit de bani, am fost nevoit să-mi vând calul cu 70 florini, făcând față nevoilor mele și cumpărându-mi câteva haine. Urma să ocup ceva servicii, lucru ce mi-a reușit pe lângă căpitanul Vărărean, având atribuțiunea de a reface drumurile și podurile distruse de insurgenți.

Căpitanul Vărărean s-a dus spre Năsăud și Rodna iară eu, cu 100 de refugiați, am început îndeplinirea misiunii conform instrucțiunilor primite.

În trei zile drumul a fost refăcut. Când am ajuns la ultimul pod și l-am făcut, ne-am pomenit în fața avanposturilor inamice, începându-se lupta, la care au participat și ajutoarele rusești, fiind sprijinite de artilerie și astfel am ajuns la Prundu Bârgăului. Ajungând în această localitate, am intrat în cartierul general inamic unde am aflat o mulțime de scrisori și rapoarte pe care le-am dat personal Excelenței Sale. Cu ocazia primelor împușcături de tun. a fost nimerit mortal Generalul adjutant rus, cavaler K.Gurelloff. Inamicul în retragere aprindea casele locuitorilor. La 22 iunie s-a deschis o luptă lângă Iad, care s-a terminat cu victoria noastră. Am ocupat această localitate înaintând spre Bistrița. La 28 iunie se dă o luptă lângă comuna Cușna unde au murit mulți insurgenți. Seara mă întrebă căpitanul Vărărean dacă cunosc bine regiunea, răspunsul meu a fost da. După aceasta, am fost prezentat generalului Grottehielm. Primind instrucțiunile, mi s-a dat atribuțiunea de conducător al patrulelor. Sub comanda locotenentului Heintze se formează o patrulă de 50 cazaci și 30 șevalieri. Luasem drumul periculos prin Bistricioara și Cușna, la

Budacu Românesc, unde sosisem cam la ora 12 noaptea. Aici ne-am dus la Alexandru Runcan, locotenent la pensie, și Ioan Moldovan, plutonier în regimentul grăniceresc, interesându-ne de situația din regiune. De aici, la 4 spre 5 iulie, peste păduri am sosit la Ardan, unde chemasem primarul să aflu ceva de la el, ce ordine a primit de la insurgenți. Mi-a spus că de la Șieui s-au cerut 25 de care pentru 8 zile și 20 de vite tăiate, arătându-mi și ordinul semnat de prim-pretorul Kolozsvári.

Insurgenții din pădurea de deasupra satului au fost prinși. Primarul ne-a comunicat că în Șieu sunt și husari, cartierul general ar fi la Sărățel. Pentru a ne convinge despre cele spuse ne-am dus cu locotenentul spre Șieu. Husarii, văzându-ne s-au retras. Căruțele încărcate cu alimente pentru insurgenți le-am îndreptat înapoi, dând ordin primarului că de aici înainte să nu execute nici un ordin al inamicului.

Ajungând știrea la Șieui că suntem la Ardan, au trecut mulți grăniceri la noi. Eram foarte îngrijorat de ordinul primit, pe care-l știam numai eu, că trebuie să facem legătura cu armatele de la Sighișoara.

Îngrijorarea era și mai mare când am aflat că din Tg.-Mureș vin o mulțime de unguri spre Reghin, mai departe că la Sărățel se vor întâlni armatele ungurești de la Cluj și Baia Mare. De dimineață m-am dus cu încă doi oameni în pădurea de deasupra comunei Râpa. De acolo se vedea atât valea Mureșului cât și terenul până la Șieu. Am trimis un român în comună ca să cheme primarul, care a și venit la mine, eu cerându-i de mâncare: slănină, brânză, ceva vinars și ovăz, spunându-i că se apropie trupele la număr peste 10.000 cu 30 de tunuri. Ne-am dus înapoi la trupă, cu care am venit la locul destinat să ne aștepte mâncarea. După ce am mâncat, am luat prin pădure drumul spre Disnăieu. În comună am prins un ofițer ungur care rechiziționa pentru armată fân și de mâncare, însă de la acesta n-am putut afla ce armată se află în Reghin. De la Disnăieu am trecut în comunele săsești Idecu de Sus și Idecu de Jos, unde am aflat că în Reghin se află multă armată. Era cam la 1 după masă când ne-am decis să mergem în Reghinu Unguresc, lucru pe care l-am și făcut. Când am ajuns între Reghinu Unguresc și Reghinu Săsesc, a început un atac cu avanposturile ungarilor. În piața Reghinului honvezii erau cu armatele în piramidă, însă n-au putut să le folosească, deoarece i-am surprins, luând o parte prizonieri, iar o parte au fugit. Spre podul Mureșului era altă trupă, din care am luat 90 de prizonieri. Cu acea ocazie am prins și doi curieri, care au adus știrea că de la Târgu-Mureș va sosi o armată mai

importantă. Am căutat să ne retragem cât mai repede. La poștă am ridicat scrisorile, din care am aflat multe lucruri importante pentru noi. Tot aici am aflat că cei arestați la Sântioana, au fost puși în libertate de către Tribunalul de sânge. Urma să ne retragem cât mai repede, să nu ne pomenim cu drumul tăiat. Zis și făcut, am și plecat în direcția Idecuiului de Sus și Idecuiului de Jos. Aici m-am gândit că nu va fi bine să mergem spre cele trei comune unghurești, ci să trecem spre Brâncovenești (Ieci) și de acolo spre Râpa, pe câmpul unde am ținut popas și unde am mâncat. Așa am și făcut, am ales acest drum. Sosind la destinație populația din Râpa ne-a adus bucuros de mâncare.

Am chemat primarul comunelor Râpa de Sus și Râpa de Jos, cerând 100 de oameni înarmați cu furci ca să transporte prizonierii, având cu dânșii și mâncare pentru o zi. După ce au mâncat prizonierii au fost puși în rând 2 câte 2, spunându-li-se să se poarte cinstit că nu se va întâmpla cu ei nici un rău. Prizonierii au fost trimiși la Rușii-Bârgăului, cartierul general, împreună cu corespondența primită la Reghin.

Făcând inspecția posturilor, am prins doi evrei, care desigur făceau spionaj pentru unguri. Evreii erau cei mai periculoși, făceau spionaj și pentru armatele regulate și pentru unguri. Pe acești doi evrei i-am legat și escortat la cartierul general. Terminând cu aceste lucrări, am adunat trupa și am luat drumul spre Arda, unde am aflat că după plecarea noastră am fost căutați de o divizie de unguri, însă ei au fost conduși de locuitorii de acolo pe căi greșite. Aici am aflat că pe unde trebuia noi să mergem, la încrucișarea drumurilor spre Bistricioara erau avan-posturile unghurești și tunuri. Am plecat să mă conving despre acest lucru, despre realitate, luând lângă mine pe Filip Moldovan. Ajungând la încrucișarea drumurilor spre Bistricioara deodată ne-a ieșit în cale o companie de husari, însă noi, cu caii noștri mititei, am șters-o printre niște tufe fără a putea fi prinși. După această scăpare norocoasă am ajuns la Rușii-Bârgăului, ducându-mă la Excelența Sa Generalul Grottehielm, făcându-mi raportul și cerând de urgență să se trimită în direcția Cușnei ajutoare ca să nu taie honvezii drumul armatelor noastre, care nu se aflau departe de acolo. S-au trimis 300 ulani și n-au trecut nici 2 ore că au sosit trupele noastre, aducând multă mâncare, căruțe, muniții și prizonieri capturați de la inamic. Ziua următoare a fost liniștită, fiind ocupat cu citirea scrisorilor aduse de la Reghin. După înapoierea mea din această misiune am rămas pe lângă generalul Grottehielm.

Armata a fost împărțită în felul următor.

De la 22 iunie până la 24 iunie, coloanele principale au fost în Prundu Bârgăului. Avangardele rusești de sub comanda generalului Pavlov de la 22 iunie la 3 iulie au fost în Ilva-Mare. De la 25 iunie la 9 iulie coloanele principale la Rușii-Bârgăului, avangardele de la 24 iulie la 9 iulie în Iad. Coloanele principale de la 10 iulie până la 20 iulie la Bistrița. Avangardele de la 10 iulie la Beșineu și Budacu Săsesc, de la 16 la 20 iulie la Sărățel. Coloanele principale la 21 iulie prin trecere la Ida Mare, la 22 iulie Nușfalău Românesc. Avangardele rusești de sub comanda generalului Wladislavits, 2 batalioane și 9 tunuri la 21 iulie în Șieu-Mare, la 22 iulie la Batoș, unde s-au unit cu coloanele principale, stând de la 23 iulie la 2 august în Reghin, de la 3 august la 10 august Tg.-Mureș, în care interval s-au urmărit săcuii de sub comanda lui Gal Alexandru, ca urmare la 6 august întreaga cavalerie și baterii Sângeorz, până la 10 august coloana principală Tg.-Mureș, 11 august stațiune de plecare Sângeorz, 12 august Țăgșor, 13 august Iclod. Avangardele lui Urban, Zalău, la 16 august, Huedin, în zilele de 16 și 18 același drum, înapoi la Cluj. Coloanele principale de la 20-22 august la Dej, la 23 august Cernec, 31 la Dej, de unde o parte în mai multe coloane la Bistrița.

În aceste mișcări ale armatelor am luat parte ca conducător de cavalerie, patrulare, trenuri, recunoaștere și expediții.

La 26 iulie am primit la Reghin ordin de la generalul Grottenhielm care afla știri despre armatele conduse de Gal Alexandru și care la Sighișoara au fost bătute. Pentru acest scop să înaintez până la Calu cu 50 de cazaci. Trecând Mureșul și urcând dealul din stânga, am observat în pădurea așa-numită Mociar niște husari, m-am dus spre Beica pentru a mă informa despre numărul lor. În comună mi s-a comunicat că în fiecare zi cam 8 husari vin în apropierea cartierului nostru pentru a face observații. Am urmărit acești husari până la Iobăgeni prin Nadășa, reușind a prinde 2 dintre ei. În comuna Hodoșa am aflat cum că Gal Alexandru se retrage prin Tg.-Mureș spre Cluj cu 3000 de oameni, 36 de tunuri și 600 de husari. Venind înapoi la Beica am făcut un popas mâncând ceva, că n-am mâncat toată ziua. Sosind înapoi, m-am prezentat cu prizonierii și armele lor generalului spunând cele aflate despre Gal Alexandru. După acest raport, generalul mi-a dăruit sabia lui, pe care a purtat-o 4 ani în războiul cu cerchezii. M-am dus acasă pentru a mă întâlni cu ai mei, bucuria n-a fost de lungă durată deoarece la orele 12 noaptea un cazac îmi aduce instrucțiunea următoare: veți întreprinde o recunoaștere prin Fărăgău, Craifalău până la Țăgșor cu un escadron de ulani și cazaci. La Craifalău rămân

ulanii, 1 escadron va merge prin Milașu Mare, Orosfaia și Comlod, unde se află cantități de arme și, în ultima localitate, la preotul, fructe care urmează să se trimită spre Cluj. Aceste transporturi se vor trimite la Craifalău. Dintre acei insurgenți care au depus armele vor fi arestați numai aceia cari au făcut devastări. Coloana va merge înainte pe șoseaua Urmeniș, Silivaș, Țăgșor, spunând prin toate comunele că sunt urmați de o armată de 10.000 oameni. Din Ulieș se va aduce sub escortă primpretorul Mohal Ioan. Când cazacii se vor înapoia la Craifalău, întreaga coloană va veni înapoi la Reghin.

De-abia am terminat această misiune, și primesc altă instrucțiune: Divizia de cavalerie care astă noapte a plecat prin Glodeni spre Tg.-Mureș, ca să se apropie prin patrulă de podul de peste Mureș lângă Sântana și să observe coloanele inamice ce trec din Tg.-Mureș spre Bandu de Câmpie și, dacă din acest drum n-au rămas ascunse oarecari divizii pe colinele din dreapta șoselei. Ultima observație se poate face mai practic prin posturi trimise pe aceste coline. Din aceste puncte se poate observa întreaga mișcare la Târgu-Mureș, eventualele patrulă inamice prinse. Această misiune a fost de asemenea îndeplinită. A doua zi, înapoindu-ne de la podul Târgu-Mureșului, vedem la Sângeorz insurgenții ocupându-și pozițiile, iară pe un vârf de deal tunuri și husari. Noi ne-am desfășurat pe colină într-un șir lung, să gândească inamicul că are în față întreaga armată. A doua zi se întâmplă ocuparea orașului Târgu-Mureș, adică la 3 august, stând la Târgu-Mureș până la 10 august, în care timp să urmăresc bandele lui Gal Alexandru. Executarea ordinului a început cu trupele de sub comanda căpitanului Kizlowsky care se aflau în comuna Merișor luând mulți prizonieri.

Noi am venit din Târgu-Mureș prin Dumbrăvioara, Gornești, Curtifaia. În această localitate am fost conduși din eroare, spunându-ne că în direcția Sântioanei se află mulți unguri. Am sosit târziu când aceștia plecaseră demult. La Sântioana am ținut puțin popas, pe urmă am venit înapoi la Tg.-Mureș.

În ziua următoare am plecat în recunoaștere spre Râciu. Venind înapoi, m-am prezentat generalului și am spus că se aude vorbind că la Baia-Mare s-ar afla o armată mare a insurgenților, care vor să ne atace. Era vorba să plecăm în direcția Turda-Cluj, însă în urma expunerilor mele s-a schimbat direcția spre Apahida. Ajungând în apropierea Apahidei cu 3 escadroane de husari și 3 tunuri, am avut o luptă cu insurgenții, cauzându-le pierderi simțitoare. Nu peste mult timp, am primit alt ordin ca să plec în direcția Jiboului în recunoaștere și pe urmă să vin la Cluj și să comunic rezultatul generalului, în

speranța că Clujul până atunci va fi ocupat. Noi ne-am luat pe sub viile Clujului spre Dealul Feleacului, pe care încă în acea noapte l-au evacuat. Aflând acest lucru, ne-am coborât în oraș. Aflând cetățenii de intrarea noastră, ne-au ieșit înainte cu batiste albe având frică de ruși. I-am asigurat pe cei prezenți despre bunele noastre intenții. Înlăturând obstacolele din drum am ajuns în drumul Mănăsturului. În piață am prins încă mulți insurgenți, pe care i-am luat prizonieri. Armatele retrase au fost urmărite până la Feneșu-Săsesc, luând foarte mulți prizonieri și care cu munițiuni. Întorcându-ne spre Cluj, ne-am întâlnit cu avangardele lui Urban care au urmărit insurgenții până la Huedin, unde am sosit pe ziua de 16. În zilele de 17 și 18 am făcut drumul înapoi spre Cluj, de acolo la Idad, de la 20 la 22 la Dej, de acolo prin Orhei și Ilida la Jibou. De la Orhei, fiind bolnav, am fost trimis de către generalul Grottenhielm la Dej pentru a face rost de locuințe pentru marele cartier general. A venit cu mine și un detașament de cazaci. Ajungându-ne noaptea în comuna Sânbenedic, ne-am încartiruit în castelul contelui. Aci m-am întâlnit cu soția mea refugiată și D-na Vermeșor. În 30 și 31 am stat în această comună. La 1 sept. a început retragerea armatelor în mai multe coloane spre Bistrița. Excelența Sa, Adjutantul Maiestății Sale Țarul Rusiei, Timascheff m-a chemat ca să-l însoțesc până la Petrograd, eu fiind însă bolnav n-am putut accepta propunerea. Fără să cer, mi s-a eliberat un certificat de către generalul rus Grottenhielm despre serviciile depuse în interesul acțiunii comune și o adresă către Excelența sa general Wohlgemuth, Guvernator al Ardealului. Peste două zile am plecat prin Beclean la Bistrița și de aici acasă, în Reghinu-Săsesc, la casa mea incendiată și distrusă de către insurgenți. Așa s-a terminat misiunea mea.

Sosind în Reghin mi s-au povestit grozăviile și barbariile comise de unguri și săcui, omorând femei, bătrâni și copii fără nici o vină.

Tradus în românește, în octombrie-noiembrie 1933, de Aurel Filimon.

Memoriile lui Martin Emerich

Reghinu-Săsesc este capitala județului Turda, partea nordică fiind situată pe malul drept al Mureșului, mai sus de vărsarea afluentului Gurghiu. Reghinu-Săsesc este un târg liber, populat în cea mai mare parte de sași, care printr-o muncă îndelungată au ridicat așezarea la un centru important cultural.

Sistemul unguresc de administrația a rezultat înstrăinarea sașilor de către unguri.

În luna februarie 1848, când a izbucnit revoluția franceză, au venit ca o lavină ideile revoluționare: egalitate, libertate și fraternitate. Aceste curente în scurt timp au pus în mișcare și naționalitățile din Ardeal. Ungurii ar fi vrut cu orice preț uniunea Ardealului cu Ungaria zicând „uniune sau moarte”. Sașii orașului nostru sub egalitate au înțeles că toate naționalitățile vor fi egale, însă nu așa românii, care se gândeau la o independență națională. Reghinul, la exemplele altor orașe, s-a gândit să formeze o gardă națională, pentru care scop s-a format o deputație pentru a merge la Cluj ca să aprobe organizarea gărzii naționale pentru apărarea proprietății și libertatea individuală. După aprobare s-a constituit garda națională, compusă din 6 companii, sub conducerea lui Thomas Fritsch. În Sâmbăta Paștilor s-a făcut o adunare în fața bisericii evanghelice, unde au luat parte toate naționalitățile, încheind o înțelegere referitoare la garda națională, numind piața „Piața Libertății”.

Garda națională a fost prevăzută cu arme și făceau instrucție militară. Noaptea se făcea paza cu schimbul.

Purtam signale săsești, însă pentru acest fapt de multe ori ne-am certat cu ungurii. În luna septembrie 1848, Regimentul românesc 2 grăniceresc, care avea sediul la Năsăud, a lansat un apel către popoarele din Ardeal să se grupeze sub drapelul crăiesc pentru apărarea intereselor cetățenești și naționale.

Rânduri lungi au pornit la Năsăud să se înroleze în oastea condusă de loc. col. Urban, care avea ca scop ocuparea Târgu-Mureșului. Românii din Reghin sub conducerea preoților lor, s-au decis la uniune cu Austria, tot astfel românii adunați la Blaj s-au declarat fideli casei austriece, dispunându-se organizarea poporului sub conducerea prefecților și tribunilor.

După această acțiune a românilor, toate popoarele din Ardeal s-au decis pentru un asemenea pas. La Sibiu, sașii încă s-au organizat, formând un batalion. În urma acestor fapte, ungurii trebuiau să vadă că tendințele lor

separatiste conduse de Kossuth vor da greș. Această situație caracteriza Ardealul, așteptându-se momentul de a se începe lupta pe viață și pe moarte.

Odată auzim că comuna Petelea v-a fi ocupată de către săcui. După aceasta a sosit în Reghin o companie din Regimentul 2 grăniceresc român, sub comanda căpitanului Blaskocits.

Tot atunci a venit vestea că comandantul suprem al armatelor din Croația și Ardeal este banul Ielașivi. În ziua de 29 octombrie a venit locotenentul Herszenyi să facă rost de locuințe pentru armatele ungurești.

În ziua de 30 octombrie a intrat loc. col. Urban cu 2 batalioane din Regimentul 2 grăniceresc românesc, 1 batalion de cordonieri din Bucovina și un escadron de șevalieri cu 2 tunuri. Intrarea a fost spre înserare și trecând trupele în revistă, le-a zis pe românește: „Acum ficiori noapte bună”, ducându-se la locuința destinată. În Târgu-Mureș se formează o armată din voluntari, husari de-ai lui Kossuth și o gloată puternică, cari au decis nimicirea sașilor și a românilor. Patrulă de recunoaștere din ambele părți pregăteau lupta dintre nații.

Printr-un ordin loc. col. Urban a dispus ca populația maghiară să predea armele. În acest timp, ungurii adunați la Lutița au hotărât gonirea lui Urban din Reghin, plecând cu o armată puternică la care s-au alăturat un regiment și din Tg.-Mureș. Urban încă aștepta întărituri, care însă n-au sosit, fiind nevoit cu mica trupă să țină piept primului atac la Glodeni (Șarpotoc), care s-a terminat cu înfrângerea lui Urban. Trupele s-au retras la Sântioana⁶, însă ajutoarele n-au sosit, așa că Urban degeaba s-a mai luptat vitejește, față de covârșitoarea majoritate, a trebuit să se retragă pe dealurile care sunt deasupra orașului, de acolo la Reghin, rămânând aceste dealuri asupra gărzii din Reghin formând acoperire retragerii lui Urban.

Armatele ungurești, la număr cam 18.000, au venit în trei coloane. O coloană pe șoseaua Târgu-Mureș-Reghin, aprinzând comuna Petelea. A doua coloană Sântioana-Reghin și a treia Brețcu Luțului-Reghin, din care o parte a trecut spre Valea Luțului. Urban s-a retras spre Bistrița, eu m-am decis să rămân acasă fiindu-mi timpul prea scurt pentru refugiere.

Am venit acasă ascunzând ce am putut în pivniță, pe urmă am închis ușa și am ieșit pe stradă în fața farmaciei, așteptând evenimentele ce urmau să se

⁶ După o copie a originalului **Geschichte Sächlich Regens in den Jahren 1848 und 1849.**

întâmpie. Din piață au plecat mai multe persoane cu drapel alb în fața inamicului, pentru a-i cere indulgența și scutirea orașului de devastare. Răspunsul a fost scurt: 50.000 florini în aur și argint în termen de 6 ore, iar în termen de 2 ore mâncarea caldă pentru 20.000 de oameni. Cine va plăti atâția bani, când populația era refugiată? Am plecat spre casă. De abia m-am odihnit puțin după amiaza la orele 4, aud ceva muzică, fiind mai atent, era armata ungurească intrând în oraș, trăgând din arme câte un foc. Odată s-au oprit trupele, încetând și împușcăturile.

Am ieșit în stradă și m-am întâlnit cu un prieten cu numele Gálfy, pe care l-am întrebat ce va fi cu noi? El zise: nimic până când veți plăti banii, veți alimenta o parte din trupă, care pe urmă va pleca mai departe. Va fi bine să fie porțile caselor deschise ca să nu se deschidă forțat. Stând de vorbă, vine un ofițer i-am oferit locuința gândindu-mă că astfel voi salva-o. Musafirul, intrând în odaie, văzându-mi biblioteca, m-a întrebat ce meserie am? Am răspuns că sunt farmacist, după aceea mi-a cerut repede de mâncare.

Am spus că trebuie să mergem la farmacie, că acolo este bucătăreasa. Mergând acolo de fapt mâncarea se prepara, iar eu m-am înapoiat să dau pâine și slănină celor patru husari cari l-au acompaniat.

Ce să vezi? Până când am condus ofițerul la farmacie, husarii au spart ușa camerei, mi-au aruncat toate cărțile, încă și herbarul, ce au putut să culeagă au cules și s-au dus iar în grajd.

Ce era să fac? Le-am adus pâine, slănină și vin, din vin trebuia să beau eu primul, dând dovadă că vinul nu este otrăvit. Musafirii mei îmbătându-se, au cerut tocană. Ce era să fac? Le-am făcut rost de tocană, aducându-le și vin. Nu peste mult timp au venit și alți soldați, cerând haine și albituri. Ducându-i în odaie, au început să-și aleagă ce le-a plăcut ochilor, rămânând în scurt timp complet devastat, făcându-mi plăcerea să admir ruinele muncii mele cinstite. Odată s-a auzit goarna, la care semnal au început să se adune soldații, însă nu pentru scopuri militare ci pentru devastarea caselor. Pot spune că n-a rămas petec de pământ necăutat. Eu m-am ascuns într-un colț de grădină de unde în întuneric puteam observa curtea și casa. Probabil pot mulțumi numai acestui fapt că am rămas cu viață. Insurgenții au intrat în locuință, au început să spargă mobila, stricând totul, s-au coborât în curte și pivniță, făcând tot același lucru. Trecând această noapte plină de groază, de dimineață, am trecut în grădina vecină, de unde am ieșit în stradă, ducându-mă la preot unde se aflau mai multe persoane.

La un moment dat, auzim strigăte ba și câte o împușcătură, semnalul clopotelor că este foc, și, ce să vezi, o coloană mare de fum ieșind din direcția pieții. Populația nerefugiată, dorind să localizeze focul, a fost împiedicată fiind localizarea interzisă. Norocul a fost că nu era vânt și focul s-a încins cu încetul. Nu ne așteptam că după ce orașul a fost devastat completamente, acești barbari să apeleze și la incendierea orașului.

Focul cu încetul s-a încins, arzând întreaga stradă. Era ceva îngrozitor priveliștea focului. O mare de flăcări, pocniturile cirepurilor și ale grinzilor, câte o împușcătură și strigătele soldaților făceau un ansamblu al grozăviilor imaginabile. Noi am început să ne îndepărtăm de la locuința preotului, căutându-ne un adăpost mai ascuns, după ce am pierdut totul pentru ca cel puțin să ne salvăm viața.

Care petec de pământ putea să fie pentru noi o garanție de salvare a vieții noastre? Ca ultimă speranță ne-am dus într-un grajd. Insurgenții au început să plece din oraș, auzindu-se în depărtare și bubuituri de tun. Devastarea insurgenților a fost insuficientă, ca distrugerea să fie absolut completă, ne-au mai venit și populația comunelor vecine, ba și câte un localnic ca să mai ducă ce este de dus. Eu am căutat să văd ce s-a întâmplat cu casa socrului meu, era incendiată, focul încă ardea. Cu ajutorul a doi servitori am stins focul, și am început iar să ne adunăm laolaltă. Cu această ocazie am constatat dispariția unora dintre noi, care desigur au fost martirii insurgenților. Pe stradă, cadavre de oameni și animale începând să treacă în putrefacție. Cu ajutorul unora am dus cadavrele în direcția viilor și le-am îngropat. Persoane omorâte de săcui în aceste două zile, sunt cam 90 (nouăzeci). Cei rămași în viață ne-am strâns laolaltă, îngrijindu-ne în comun de ceva mâncare. Ce bucurie am avut când în casa socrului meu am putut încă aduna vreo câteva cupe de fasole și noaptea vreo câteva păsări de pe pomii grădinilor unde își găseau adăpost. Duminică dimineața ne-am adunat la o casă particulară, unde preotul a ținut un serviciu divin, biserica fiind distrusă de incendiu. În privința alimentelor, am suferit foarte mult, deoarece acestea au fost în parte distruse prin incendiu și o parte devastate. Pâinea lipsea aproape cu desăvârșire.

N-au fost suferințele chiar destule în urma insurgenților, acestea s-au completat în urma gărzii naționale ungurești, organizată în Reghinu-Unguresc, care, sub pretextul pazei, au comis multe fapte condamnabile, care au încetat cu ocazia intrării în oraș a armatelor sub conducerea loc. col. Glacser.

Artileria a fost așezată în piață, iar în jurul orașului circulau patrule. Când am auzit bubuitul tunurilor, n-a fost imaginația noastră, ci de fapt o realitate, întâmplându-se atunci ocuparea Târgu-Mureșului de către trupele lui Ghedeon. Un noroc pentru Reghin, fiind nevoiți ungurii și săcuii să părăsească Reghinul. Intențiile lui Glacser era să facă legătură cu coloanele lui Urban. După ocuparea Târgu-Mureșului, ne-am liniștit și noi, gândindu-ne că nu vom mai fi conturbați de insurgenți. Bucuria a fost de scurtă durată, armatele împărătești la 8 noiembrie 1848 au părăsit orașul, rămânând din nou cu soarta noastră. În ziua următoare din nou un tumult mare, în piața orașului făcându-se o mică bătălie între populația autohtonă și străină. Ducându-mă de acolo în strada Dedradului, mă întâlnesc cu un cumnat al meu, care mergea cu o căruță la locuința lui. Acompaniindu-l, am ajuns la locuința lui, unde mi s-a oferit loc, atât mie cât și familiei mele, care urma să vie înapoi la Reghin.

În ziua de 11 noiembrie cu un prieten al meu ne-am dus la Bistrița, unde se afla familia mea și tatăl meu. Sosind acolo și informându-l despre toate, am stat vreo câteva zile acolo, pe urmă ne-am reînapoiat cu toții la Reghin, drumul atât prin Teaca cât și prin Șieu-Mare era un dezastru, distrus completamente.

Venind în orașul nostru batalionul 3 din Regimentul 2 grăniceresc, rămâne sub conducerea loc. Bozga și a început o liniște și viața normală. Târgurile au început să fie populate, iar aceia ale căror case erau departe de piață și n-au fost incendiate, au putut să înceapă vechile lor ocupații. În casa lui Wecher, care a fost omorât, s-a făcut o farmacie. Loc. Bozga a dat bonuri pentru lemne, care mai târziu urmau să se plătească. Ni s-au dat și autorizații ca să mergem în comunele vecine ungurești și să ne căutăm lucrurile furate. Bucuria noastră n-a fost de lungă durată. Generalul Vardener a fost nevoit să se retragă din pozițiile sale în fața lui Bem. Urban încă n-a avut altceva de făcut, decât a se retrage prin Bistrița și Tihuța până în Bucovina. După retragerea lui Urban, Bem văzându-se stăpân pe nordul Ardealului, sprijinit de trupele secuiești, s-a decis a întreprinde o acțiune contra Sibiului.

Retragerea lui Bem spre Sibiu a făcut-o de la Bistrița pe linia Reghin-Tg.-Mureș. De-abia începusem a mă recrea, că am stat din nou în fața pericolului de devastare, auzind că soldații lui Bem au făcut la Bistrița același lucru, devastând și locuința tatălui meu.

La aceste știri, mai mulți dintre noi ne-am decis a părăsi orașul, neavând nici unul poftă să mai petreacă o dată zilele grele de încercare. Cine ar mai fi

avut puterea sufltească să privească a doua oară cruzimile și barbariile sângeroase ale soldaților săcui?!...

Împreună cu ai mei m-am dus în comuna Glăjărie, care era situată în munții Gurghiului. Aci am stat câteva zile, în care timp ungurii lui Bem s-au retras, însă nu prin Reghin ci prin comuna Brețcu de lângă Reghin. Trecând acest pericol asupra noastră, ne-am înapoiat iar la Reghin. Pe la sfârșitul lunii decembrie 1848, au început rechiziționările de piele și talpă pentru noile batalioane ale lui Bem. Plățile se făceau cu bancnote de câte 100, emise de Kossuth. De aici înainte aproape în fiecare zi erau încartiruirii militare, deși orașul era distrus aproape în întregime și devastat completamente, în plus forțându-ne la schimbarea acelor bancnote fără valoare în monede de metal. Bem ocupase Sibiul și Brașovul, însă grație dispozițiilor severe ale lui Kossuth orașele n-au suferit așa mult.

În acest timp, nici loc. col. Urban n-a stat pasiv. Refăcându-se, în luna ianuarie 1849, a forțat inamicul la o luptă, care s-a dat în comuna Beșinău lângă Bistrița, luând prizonieri. Muzica militară, compusă în mare parte din țigani noștri din Abafaia, într-o zi au fugit acasă aproape desculți și dezbrăcați. La auzirea acestei înfrângeri, Bem a trimis trupe contra lui Urban. Sosind trupele în Reghin, au ocupat și casele distruse pentru adăpost. În odaia mea erau 11 persoane, de nu puteam aproape nici mișca. Între aceste persoane era un căpitan și un medic. Primul lor cuvânt a fost să aducem vin. Până la miezul nopții am adus 14 kilograme de vin însă de plată nici vorbă. Discuția lor nu era altceva decât cuvinte murdare la adresa conducătorilor armatelor împărătești. Bietul Bem trebui să petreacă această noapte în odaia mea ca să vadă oamenii lui cum înțeleg să lupte pentru libertatea, egalitatea și fraternitatea popoarelor. În ziua următoare, aceste armate au plecat spre Bistrița, având la Prundu Bârgăului și Ruseni o luptă cu coloanele lui Urban pe care l-au forțat din nou să se retragă în Bucovina.

Pentru a face obstacole eventualelor înaintări ale armatelor lui Urban, frumoasa șosea spre Bucovina a fost distrusă completamente. După această luptă Bem, acompaniat de o suită de ofițeri, a ajuns în Monor unde s-a împușcat de mai multe ori asupra generalului. Rezultatul a fost o campanie cât se poate de sângeroasă în ținuturile românești, mai ales în regiunea Hodac-Ibănești, unde s-au executat mulți români. Nici orașul nostru n-a fost cruțat de patrularea acestor bande, cărora, de câte ori veneau trebuia să le dăm haine și

albituri, nemaivorbind de furturile pe care le făceau, ducând caii oamenilor. În Târgu-Mureș au fost omorâți vreo 10 sași din Reghin.

Din Reghin s-au dus mai multe persoane în fața Tribunalului de sânge care activa în comuna Sântioana.

Într-o noapte venise la noi un ungur din garda ungurească, căutând pe un tânăr de 16 ani cu numele Wellman să-l aresteze, spunând că ar fi adresat cuvinte necuvincioase ungarilor. Mama băiatului, disperată, a încercat să facă tot posibilul pentru salvarea fiului său. Ungurul a cerut 10 florini, însă la sfârșit s-a mulțumit și cu 2 florini, punând băiatul în libertate. Într-o zi am fost citat la Tribunalul de sânge din Sântioana în calitate de martor.

Arestații în majoritate erau români, care în arest *stăteau* legați cu frânghie laolaltă. În fața locului de judecată erau cele de tortură-execuție. Regiunea răsuna de ecourile strigătelor și vaietelor, de durerile cauzate în urma torturilor barbare.

Care era scos dintre arestați și dus pe câmp nu se mai întâlnea cu cei în viață, fiind împușcat fără cruțare.

Interesându-mă de audierea mea, răspunsul a fost: mâine, înainte de masă. A doua zi scena din ziua anterioară s-a repetat: țipete și strigăte. Către amiază, a început și interogarea mea. La cererea ca să fiu interogată în limba germană, răspunsul a fost, dacă nu voi răspunde repede la întrebările puse va ordona 25⁷ și voi vorbi imediat și ungurește.

Interogarea mea a urmărit ce știu despre Moltzal și Martzloff. Am răspuns, că știu că erau contra uniunii, însă nu știu dacă ar avea ceva vină față de unguri. Venise un om, făcând cunoscut că prânzul este gata. La acest anunț, interogarea mea a fost amânată pentru după-amiază. După masă am fost mai mult batjocorit decât interogată. Deodată am fost condus într-o altă cameră, unde am fost interogată de un anumit Szabo, cerându-mi să povestesc tot ce știu de la formarea gărzii naționale până la intrarea secuilor în oraș. După ce am făcut declarația, către seară am fost lăsată acasă.

În Reghin ungurii au început să se organizeze, să pună în servicii tot unguri, aducând și ceva armată de siguranță. Viața începuse din nou și oarecare comerț, căutându-se mult mierea, pielea și vinarsul. De bancnote de-ale lui Kossuth nu era lipsă. Peste puțin timp auzisem că armatele rusești, sub comanda generalului Principele Pasckievitsch, vor începe o acțiune contra

⁷ 25 de lovituri de vergea.

armatelor ungurești. Comandantul armatelor pentru operațiunile din nordul Ardealului era generalul Grottenhielm. Acțiunea armatelor împărătești și rusești începuse, trecând din Bucovina în Ardeal, dându-se în mai multe locuri lupte crâncene. La Prundu Bârgăului, la 21 iunie, la Iad în 22 iunie, la Cușmaiu 28 iunie. Cu cât se apropiau mai mult armatele spre Reghin, cu atât creștea nervozitatea unguirilor. Bem s-a retras până în regiunea comunei Teaca. Pe la amiază, în ziua de 6 iulie, sosește în Reghin un transport mare de provizii, aici făcând un mic popas. De-abia se așezară la popas, că se sună alarma. Ieșind în fereastră, văd doi călăreți șevalieri, pe urmă niște cazaci.

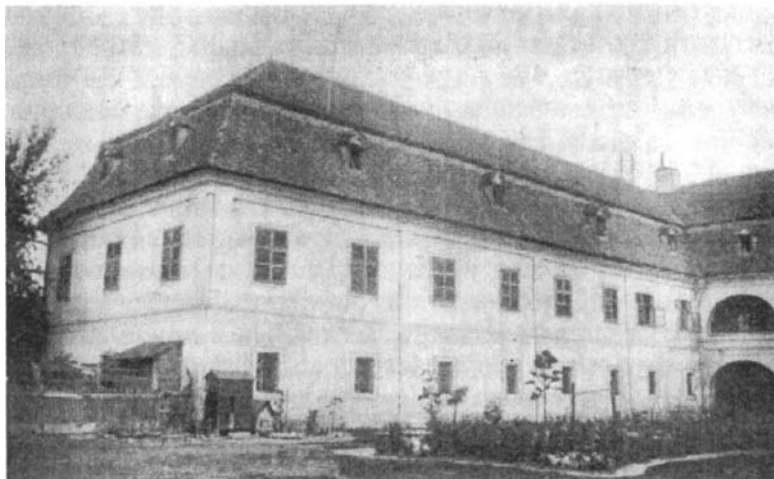
În acest moment fugise la mine Gyulai, ca să-l apăr față de inamic. Domnul Sever, plângea ca un copil, fiind vorba de viață. Într-o jumătate de oră nu se putea vedea un singur unguir în oraș, afară de cei luați prizonieri, făcându-se stăpân pe situație locotenentul Heintze, care imediat a confiscat toată corespondența aflătoare la poștă, bineînțeles toate proviziile au căzut în mâinile trupelor de ocupație împreună cu 90 de prizonieri. Frica noastră de devastări nu era zadarnică, noaptea tot se mai întâmplau devastări din partea populației, care profita de momentele critice. Din direcția pârâului Luțu se auziseră bubuituri de tunuri, care se apropiau mereu, împingând și ultimele rezistențe maghiare, care fugiseră fără căpetenii.

Au început să intre în oraș coloane de trupe rusești și împărătești cu o mulțime de tunuri.

Coloanele rusești au urmărit trupele ungurești spre Târgu-Mureș. Am avut ocazia să vedem viața trupelor ungurești și viața trupelor rusești, mai departe disciplina în care trăiau aceste trupe. Incontestabil că disciplina armatelor împărătești-rusești era cu mult superioară, certuri sau neînțelegeri se iveau exclusiv la împărțirea băuturii „vutki”.

Cu un singur lucru nu ne-am putut împăca văzând soldații ruși mâncând castraveți, dovleci și bostani cruzi. Noblețea caracterului rus pot să-l caracterizez prin atitudinea față de răniți, când soldatul rus pe ce-l rănit îl considera ca pe un frate, dând tot ajutorul posibil să-i salveze viața. Față de acest tratament, unguirii erau în stare ca pe cel rănit nu ca să-l ducă la spital dar să-i dea o lovitură, scăpându-l de suferințele vieții. Bem, fiind bătut din toate părțile, Ardealul a fost scăpat de insurgenți și lăsat în conducerea vechilor stăpâni.

(În „România eroică”, XV, 1934, nr.1-12).

BIBLIOTECA TELEKIANA DIN TÂRGU-MUREȘ*

Printre multele instituții culturale din Târgu-Mureș putem spune că cea mai de valoare este Biblioteca Telekiană (Teleki Könyvtár). Această bibliotecă are astăzi numai o valoare muzeologică, deoarece după moartea întemeietorului nu s-a completat cu material nou. Biblioteca este situată în str. Ștefan Cel Mare No. 14, într-o clădire special construită pentru acest scop. Clădirea a fost începută în anul 1799 punându-se piatra fundamentală de Contele însuși și a fost terminată în anul 1802.

Contele Teleki Sámuel, întemeietorul bibliotecii, s-a născut la 17 noiembrie 1739, în comuna Gornești, și a decedat la 7 august 1822 la Viena, la vârsta de 83 ani. Rămășițele lui pământești au fost aduse la Dumbrăvioara (jud. Mureș) și înmormântate la 9 septembrie 1822. Tatăl lui a fost contele Teleki Alexandru, iar mama Petki Nagy Susana. Copilăria și-a petrecut-o în comuna Țelna, jud. Alba, ca cel mai iubit copil de tatăl său, care, după cum spune: „i-a câștigat numai bucurie”. Studiile copilăriei și ale tinereții au fost cele clasice care, în afară de limba latină, s-au ocupat de diferite domenii universale.

La 9 ani își pierde mama, iar la 15 pe tatăl său. Pierzându-și părinții a trebuit să se îngrijească de lăsamânt, de conducerea moșiei etc., suferind desigur foarte mult pe urma acestor întâmplări, care probabil i-au fost hotărâtoare pentru viață și educație. La 7 noiembrie 1759, în vârstă de 20 de ani, el pleacă

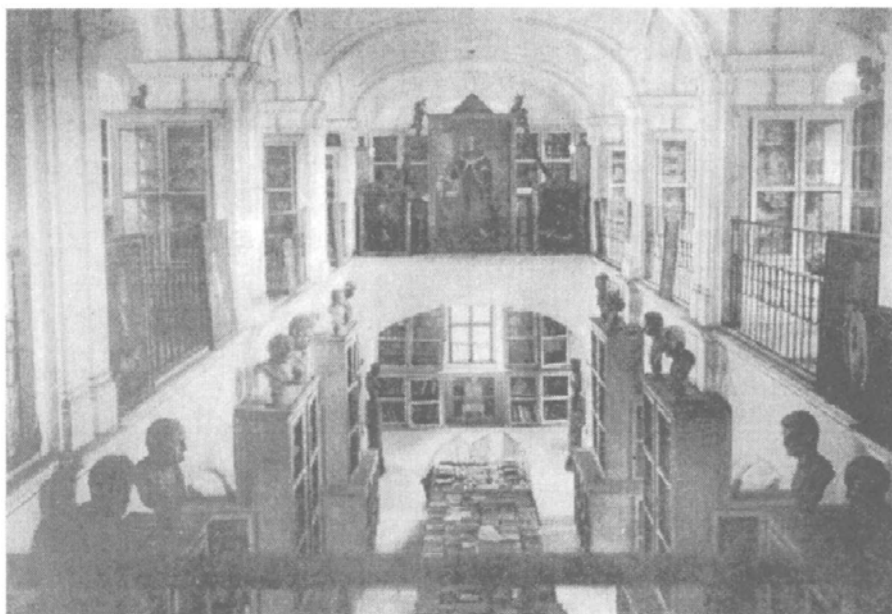

Contele Sámuel Teleki, întemeietorul

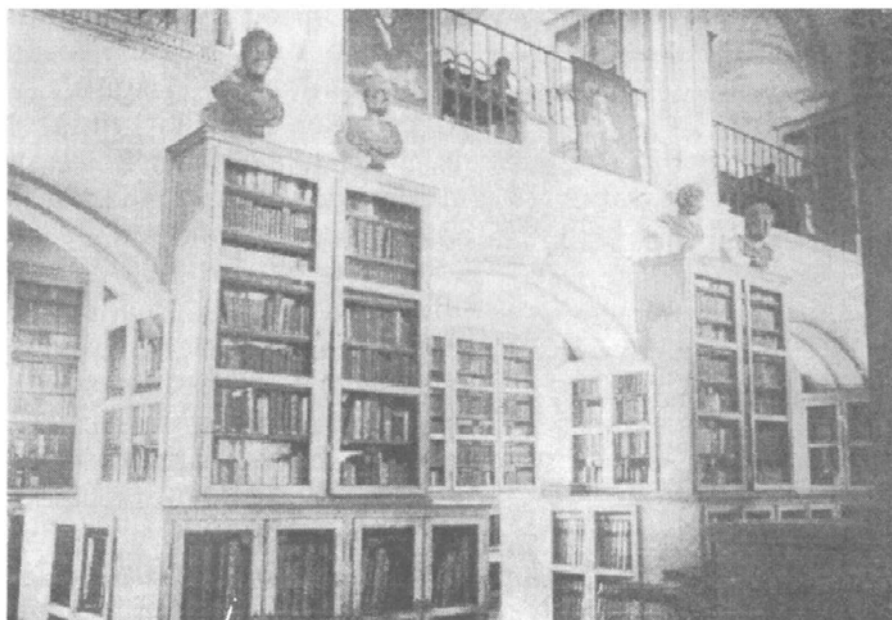
de la Dumbrăvioara pentru completarea studiilor întovărășit de institutorul Kováts Iosif, pentru 4 ani la Basel, Utrecht, Paris, Leiden și Viena. Această călătorie este surprinsă în memoriile personale care încep cu data plecării și se termină cu data înapoierii, adică 1759-1763. În acești patru ani a învățat pe lângă limba maghiară și cea latină, pe care le știa de acasă, germana și franceza. În străinătate este numit „Der lateinische Grof” (Contele latin). Acolo face cunoștință cu mai mulți savanți de la care învățau tinerii, Jselin, Zwinger, frații Bernouilli, Cairant, la Condamin cu care era și în corespondență. Legăturile acestea i-au dezvoltat simțul și dragostea față de cărți. La

acești savanți vede biblioteci pe care le admiră și care îl îndeamnă spre colecționarea cărților. Această plăcere individuală, mai târziu, pe la sfârșitul vieții sale, când se manifestă în rezultatul de față, îl preocupă și în forma îngrijirii de soarta ei după moarte. Plăcerea și admirația față de carte se dezvoltă foarte repede, ajunge chiar o trebuință neapărată a vieții sale. Când pleacă de la Basel la Ulm transportă 9 lăzi de cărți care aveau o greutate de 2.600 kg costându-l 1.000 florini. După terminarea acestei călătorii de studii, venind acasă după șase ani, (în anul 1769), se căsătorește cu Contesa Susana Bethlen de Ictar.

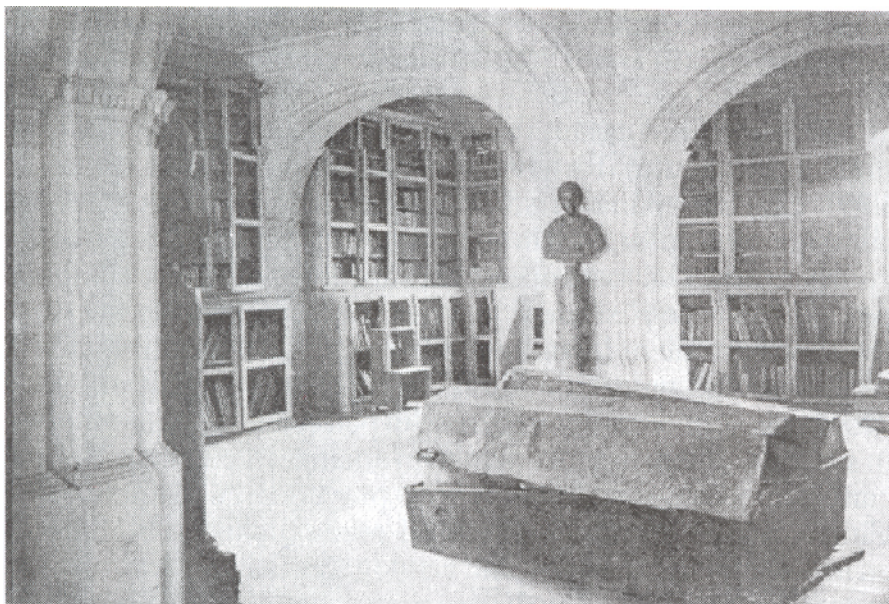
Pe terenul carierei sale înaintează repede: în 1774 este prefectul județului Târnava, în 1787 vice-cancelar, iar de la 1791 cancelar până la sfârșitul vieții. Pentru adunarea și cumpărarea cărților avea în țările din Apus câte un delegat care-l ținea la curent cu toate operele în vânzare, dintre care cumpără pe cele mai bine păstrate și pe cele mai frumoase. Aceste cărți erau concentrate la locuința din Viena, unde a trăit timp de 40 de ani servind patru domnitori. Biblioteca și dormitorul sunt despărțite numai printr-un perete, el petrecându-și timpul liber în studiu.

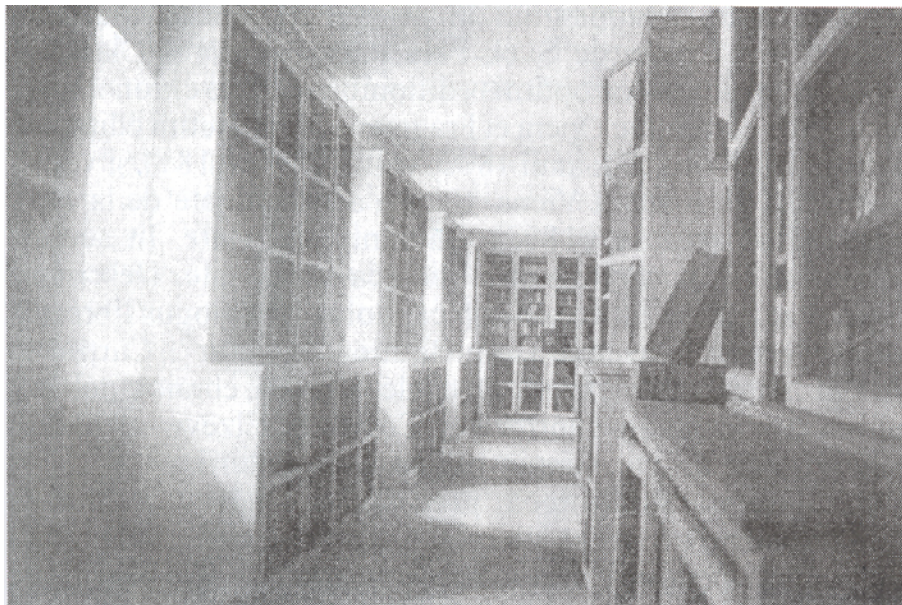
O vedere a bibliotecii din galerie, în dulapurile de sus, colecțiile mineralogice

O vedere din nava principală

Fondul de carte cu bustul soției întemeietorului și cu cele două sarcofage din 1647.

Coridorul din dreapta navei

Contele n-a fost numai un amator. El cunoștea fiecare carte și pe cele mai însemnate le prevedea cu notițele sale. Chiar primului bibliotecar al lui îi preda o cheie a bibliotecii cu aceste cuvinte: „Terminând catalogarea las așezarea cărților în seama d-voastră. Întrucât dacă n-ați ști undeva ceva întrebați-mă căci, în afară de familie și viață, acestea îmi sunt cele mai scumpe bogății”. Catalogul cărților, în 4 volume, al căror număr se ridică la 40.000 de volume este făcut și tipărit de conte însuși purtând, în limba latină titlul următor: „Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Svék Pars Prima auctores Classicos Graecos et Latinos ex optimis editionibus ordine chronologico dispositos eorumque Opera et Fragmenta coniunctim edita; etc. Viena 1796”, vol. II în anul 1800, vol. III în anul 1811 și vol. IV în anul 1819, toate la Viena. Cărțile achiziționate de la 1819 până la moartea sa, (1822), nu sunt catalogate. În această bibliotecă se încadrează și biblioteca soției sale. Descrierea cărților se găsește în vol. III sub capitolul „Catalogus librorum hungaricorum Susanae Com. Bethlen de Ictar”. Cărțile în limbile latină, greacă, franceză, engleză, arabă, ebraică, italiană, germană și maghiară cuprinzând: Codexuri, Elzevire, Aldiane, foliante, atlasuri etc. sunt împărțite după materii.

Această bibliotecă, prea puțin cunoscută chiar de învățații noștri merită să aibă aici o descriere mai amănunțită a catalogului pentru a putea servi ca orientare. Catalogul are următoarele capitole principale: clasici, autori latini, autori greci, colecții ale autorilor greci și latini, scriitori eclesiastici, Bibliotheca historica, Bibliotheca Geographico-statistica, Bibliotheca juridica, Bibliotheca ecclesiastica, Bibliotheca litteraria. Aceste capitole principale se împart în mai multe subcapitole. Pe noi ne interesează din punct de vedere istoric românesc Bibliotheca Historica și Geographica.

Acestea se află în vol. II de la pag. 1-200 cuprinse în XVI subcapitole. În bibliotecă se numără 240 hungarica (cărți ungurești tipărite până la anul 1711), 18 unicum, 51 incunabule (tipărituri până la 1500), 3 corvine care sunt următoarele: vol. IV pag. 121. „Mathiae Corvini, Regis Hungaricae, res gestae ab A. 1458 usque ad A. 1490 cum Elogio Ioannis Hunyadi, Gubernatoris Hungariae. Accedunt Epistolae Pii Papae II. Ad tempora Mathiae Corvini Fol. M S.”. 2. Un Tacitus Cornelius, Annales, purtând inscripția „Hic liber sumptus est ex bibliotheca Budensi iussu impensaue regis scriptus”. 3. Tibulus Catullus Propertius? atribuit bibliotecii lui Matei Corvinul din Buda. Este o copie după un exemplar care era în biblioteca lui Apati, Principele Ardealului.

Aici se află „Codex Vasarheliensis” 1225-1231, viața sfinților pe ungurește. O lucrare admirabilă folio mare „Description de L’Egypte, un recueil des observations et des recherches etc. publié par les ordres de sa majesté l’empereur Napoleon le grand 1809”, în 13 volume gravuri și 4 volume text. Acest exemplar este colorat de mână de către renumitul Bouquet. Piranezi vreo 25 volume foliante mari cu gravuri. O altă gravură reprezintă columna lui Traian de 3 metri.

Atlas maior 1556-1666 în 11 volume Nürnberg de Ionsovius tatăl și fiul. Marsigli „Description du Danube”. Patrologia, Viața Sfinților. Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum Ducem gestarum. Anno 1580 Claudiopoli ex officina typographica De Gasparis Helyty Anno 1581, legat laolaltă cu „De Administratione Transylvaniae Dialógus”, Cluj 1584, tot de Gaspar Heltai. Ambele unicate.

Fotografiile ar fi următoarele:

1 .Coperta De Administratione Transylvaniae Dialogus Cluj 1584.

O hartă despre România din cartea foarte rară; Titlurile, fiind într-un volum legate 3 părți sunt:

Partea I. „Walaschischen Kriegs oder Geschichten wahrhaffte Beschreibung so Iuonia der Landtvogt oder Wajwodon, über die Walachen vom Türcken dahin gesetzt unversehens im Iar MDLXXIII wirder den Tiirkischen Keyser Selym, damit er die lochbaren Cristen ausz seiner Tyraney erlediget, von anfang glücklich geführet nochmals aber durch sein vertrauwten Mitgesellenn Ieremiam Cyarnawiecyky schandtlich verrathen und von den Türcken jämerlich getödtet. Desgleichen von der Polen zug in die Walachey als sie den Bogdan, der Iuonie Vorfahr widerumb underst uneinzusetzen und von der Türcken Niderlag so sie in diesem zug von Polen erlitten. Erstlich durch die Edlen Herrn Leonharten Gorecium und Iohann Losicium in Lateinischer Sprach geschrieben, iez aber mit höchstem fleisz Teutischer Nation zu unsz in das Teutsch gebracht durch Nicolaum Höniger von Tauber Königshofen. Mit Röm key. Mayestat Gnad und Freiheit Getruckt zu Basel Durch Sebastian Henricpetri”.

*Coperta cărții: „Administrația Transilvaniei în dialoguri” Cluj 1584
Tip. Gaspar Heltai, unicum*

*Coperta cărții: „Muzica universală” de
Atanasie Kircher, Roma 1650*

Partea 2. „Historia und Beschreibung von der Polecken zug in die Walachey mit dem Bogdan Waiwoda über die Walachey, welchem Iuonia in der Landvogtey über die Walachey ist nachgefolget. Desgleichen von dem grossen Niederlag der Türcken und Scytier so sie in diesem zug erlitten, welcher sich verlassen hat im jar MDLXXII ganz wahrhaftig und gründtlich beschrieben: Erstlich: Durch den Edlen und Besten Herrn Johan Lasicium in Lateinischer Sprach jertz aber: Mit sonderm Fleisz aus dem Latein in das Teutsch gebracht Teutscher Nation zu nusz und gutem. Basel MDLXXVIII.

Partea 3. Ungarische Chronoliga oder: Historische Beschreibung voas sich in dem königreich Hungarn auch amgrenzenden östern als Siebenbürgen Moldaw; Walahy und dern grenzen gegen den Erb. Und andere des H. etc. Durch Gasparum Lorchianum der Historie Liebhabern zu Cöllen Bey Wilhelm I utzenkirchen im jahr 1605.

Portretul lui Mihai Viteazul din cartea lui: "Ieronim Orteliu, Augustanus, Cronologia și luptele dintre Turci și Unguri de la 1395 până-n timpul său", ed. 1603, gravorul Sibmacher Ioan

Portretul lui Constantin Basarab Brâncoveanu cu fiii lui, după Del Chiaro Fiorentino, Veneția 1718

3. Portretul lui Mihai Viteazul din cartea lui „Hieronymus Ortelius Augustanus: Cronologia și luptele dintre Turci și Unguri de la 1395 până'n timpul său”. Ediția 1603, gravorul Ioan Sibmacher. *Acest portret se deosebește de cel publicat de Const. V. Obedeanu în Portretele lui Mihai-Viteazu Buc. 1906; fiind o altă gravură.*

4. O hartă a României din Cartea „Rudimentorum Cosmographicorum Ioan Honteri Coronensis libri III cum tabellis Geographicis elegantissimis. De variarum rerum nomenclaturis per classes”. Liber I MDLXXVIII. Locul tiparului probabil Tigurum (Zürich) după o lucrare anterioară purtând, pe o hartă, mențiunea „Universalis Cosmographia” Tiguri 1546.

5. Portretul lui Constantin Basarab Brâncoveanu cu fiii lui din cartea lui Antonmaria del Chiaro Fiorentino „Istoria delle Moderne Rivoluzioni della Walachia” etc., Veneția, 1718.

6. Harta Transilvaniei din cartea „Ortelius: Theatrum Orbis Terrarum”

Antverpiae MDXXI pag.57.

7. Harta Transilvaniei din cartea de mai sus pag.56 foaia Ungariei.

8. Athanasii Kircheri fuldensis e soc. Iesu Presbyteri Musurgia universalis sive ars magna etc., X cărți legate în două volume, Roma 1650.

În vol.II cartea V pagina 308 subcapitolul „Musurgia thaumaturga sive de omnis generis instrumentis musicis automatis sive autophonis” descrie orga hidraulică a Romanilor, dând și ilustrații corespunzătoare imaginației sale după Vitruviu. Din această orgă hidraulică (bazată pe forța apei) până acum n-a fost descoperit nici un exemplar. Întâmplarea ne-a dat toate piesele metalice ale acestei orgi hidraulice, găsite în capitala Ungariei, Budapesta, putându-se astfel reconstitui orga romanilor.

9. O notiță despre Mihai Viteazul, scrisă în 1599, pe scoarța internă a unei cărți manuscrise „Vita et potius peregrinatio totius vitae Thomas Borsos (fost primar al orașului Târgu-Mureș 1602) de marosszékelyvásárhely Iurati asse Saedis Iudicariae Illustrissimi principis Transylvaniae atque coniuncti oratoris eiusdem Illi princi apud portam Otthomanicam in memoriam revocata inter gravissimis negotiis et scripta Constantinopoli per ipsm Thomam Borsos.

In Anno a creatione mundi 5573.

In Anno Dom.Iesu Christi 1614.

In Anno Moha med prophete 1025.

Legătura este cu mult mai veche decât manuscrisul. Textul: „Mihaly vajda mikor Bátori András megverte Goroszlónál Havasalföldi modra ay országom minden horol hora adni rendelt hat hal forintot melyet alyan inségben megh kellett adni”.

„Akkor szokták volt mondani: hogy Nincsen oly vakart tökáy kiröl többet nem vakarhatni mindadig migh valami épségv vagyan benne”. Nulla est tam rasa et glabra cucurbita de qua plus rarumfacere diradi nequeat, quam diu ea integra fuerit“.

Sau, în traducere: „Atunci când Mihai Vodă a învins pe Andrei Batori la Goroslău după obiceiul din Muntenia a dispus să se plătească lunar 6-6 florini, care deși era mizeria mare trebuiau plătiți”. (Pentru al doilea alineat să se urmărească textul latin).

Harta țărilor românești din 1546, după lucrarea lui Iohann Honterius din 1578: "Rudimentoritm Cosmographicorum"

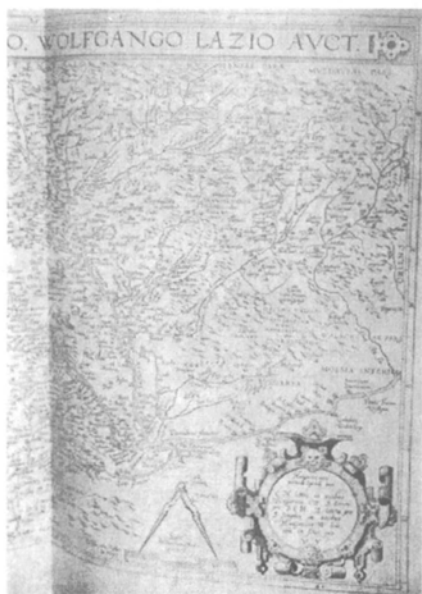
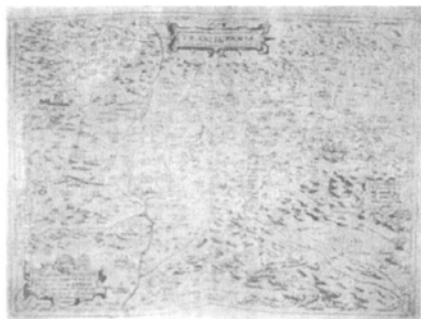
Unele cărți au fost înstrăinate mai demult, pe la anul 1830, pe când unele rarități au fost duse în anul 1916 la Budapesta, unde se află și astăzi. Unicele rarități se află descrise de actualul bibliotecar, profesorul Gulyás Carol, în revista „Urania” anii 1913-1914 No. 10 și 6-8.

Biblioteca a fost transportată în localul actual în anul 1801; așezarea este aceeași de pe acele vremuri. Pe lângă bibliotecă se află și o sală de lectură, fiind interzis a se scoate din bibliotecă orice fel de carte.

Harta țărilor românești după cartea: "Răsboaele Romanilor cu Turcii" din anul 157, ediția tradusă din latinește de Leonhart Goreciu și Johann Losiciu

După transportarea și așezarea cărților în localul propriu, biblioteca a început să aibă efecte culturale. În anul 1916 petrece aici vreo câteva zile Francisc Kazinczi, reformatorul literaturii maghiare, descriind foarte frumos impresiile sale despre bibliotecă. Vedem între persoanele mai de seamă pe Aranka György, consilier la Curtea de Apel, cel mai important luptător pentru literatura și limba maghiară, pe baronul Carol Apor, președintele Curții de Apel, care a înăbușit un incendiu declarat. Tot aici lucrează mai mult timp sau se informează bibliograful Carol Szabó, contele Imre Miko, întemeietorul muzeului și al bibliotecii din Cluj, Hönel, căpitan de vapor care îl întovărășește pe contele Samuel Teleki - strănepotul întemeietorului - în călătoriile sale în Africa Centrală pe lângă lacul Victoria, unde a descoperit și a descris mai multe teritorii necunoscute.

*Harta Transilvaniei din Ortelius:
„Theatrum Orbis Terrarum”. Antwerpen
1571*

Bibliograful, contele Alexandru Apponyi, cu ocazia vizitei, sale este întâmpinat de bibliotecarul târgumureșean cu cărțile și raritățile pe care acesta nu le avea în renumita sa bibliotecă, donată mai târziu Academiei Maghiare din Budapesta. (Catalogul tipărit la München 1903 Vo. I-III, o surpriză neașteptată). Dintre vizitatorii de la 1919 putem aminti pe aproape toți profesorii din universitățile din țară, Dr. Lupaș, Al. Lepădatu, I. Simionescu.

În 1922, d-1 N. Iorga s-a oprit și a lăsat pentru viitor următoarea mențiune: „In domo humanae nobilitatis hungaricae opera verusti temporis mirabi”. Au mai fost tot pe atunci: generosul donator al bibliotecii universitare din Cluj, d-1 G. Sion, generalii Petala și Cihosky. În 1925, A.S.R. Principesa Ileana, părăsind biblioteca, a spus următoarele cuvinte: „Voiu informa pe M.S. Regele, ca să viziteze această bibliotecă unde va vedea multe cărți interesante, pricepându-se la acestea mai mult decât mine”.

În 1926, apare prințul german Friedrich de Hohenzollern împreună cu arhiducele Franz Iosif; în 1928 o societate mai mare, Ion Lahovary, Argetoianu, Radu Văcărescu; în 1930 von Hardt, mareșalul Regelui Italiei; multe persoane din diferite țări care au făcut aici studii.

Pe lângă bibliotecă Teleki Samuel ne-a lăsat și arhiva familială care a fost transportată, în 1916, la Budapesta, unde se află și astăzi, deși păstrează un material foarte însemnat în legătură cu istoria românilor. Alături de bibliotecă se strânsese și o colecție foarte bogată de arme, devastată însă în anul 1848, așa

că n-a lăsat nici urmă.

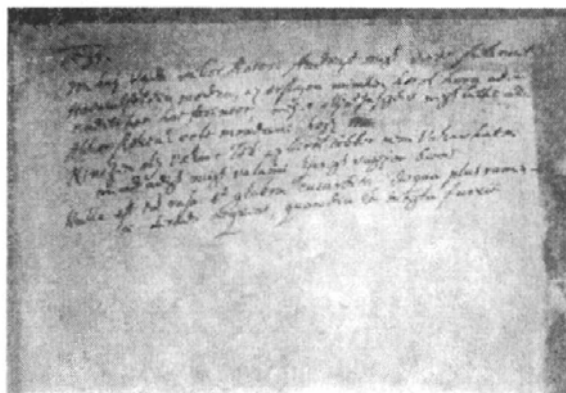
Clădirea bibliotecii este o aripă a clădirii din strada Ștefan cel Mare No. 14 purtând la intrare inscripția *Musis Patriis, Gratisque Posteris D.D. Sam. S. Ri. Corn.Teleki.*

Intrând în clădire ne aflăm într-o sală mică din care se intră în biblioteca propriu-zisă și, pe scară, la galerie.

Sala are o navă principală cu coloane care susțin galeria, iar în dreapta și stânga navei un foisor. Atât coloanele cât și zidurile sunt acoperite cu dulapuri în care se află cărțile. Ușile dulapurilor au plasă de sârmă. În nava principală, pe grilajul galeriei atârână, în mărime naturală, portretul contelui între portretele reginei Maria Terezia și Francisc de Lotaringia. Jos, se văd busturile contelui și soției sale, executate de artistul Tauer Tirolensis. În interiorul navei, pe dulapurile cărților sunt așezate busturile împăraților romani. În fundul bibliotecii se află două sicrie de lemn acoperite cu tablă, care sunt aduse din Cetatea Ariușdului. În sala de la intrare și în galerie se află colecția de mineralogie cu puțină paleontologie, adunată numai din Ardeal de către fiul contelui, Dominic, asesor la Curtea din Târgu-Mureș (1773-1798). A murit, însă, la vârsta de 25 de ani. Se pare că a moștenit de la tatăl său înclinarea de colecționar și avea menirea, după dispariția părintelui, să continue marea operă, dar moartea l-a răpit în floarea vieții. Când a transportat cărțile la Târgu-Mureș, întemeietorul a scris bibliotecarului: „Soarta bibliotecii mele mă preocupă foarte mult. Să aveți grijă foarte mare ca să n-am vreo pagubă, să le îngrijiți de praf, de molii, igrasie, stricăciune, murdărie și mai ales de Flaccianus culter (foarfece)”.

Contele dispune prin testament asupra bibliotecii, punând deoparte bunuri cu un venit corespunzător cheltuielilor.

Testamentul este făcut la 10 octombrie 1800 și completat la 14 noiembrie 1811. În acest testament se prevede și se dispune despre ordine, datoria familială a bibliotecarului, sala de lectură, nepermițând urmașilor nici un fel de înstrăinare. Cu toate aceste severe dispoziții, strănepotul, contele Samuel Teleki transformând în anul 1913 biblioteca în persoană juridică, face o nouă fundație și izbutește să vândă imobilele lăsate pentru întreținerea bibliotecii. Astăzi această întreținere am putea spune că lasă mult de dorit.

*Notița din 1599 despre Mihai Viteazul de pe
scoarța manuscrisului: "Viața și Rătăcirile lui
Tămaș Boroș, primarul orașului Târgu-Mureș"*

Biblioteca Telekiana, așa cum am încercat s-o schițez aici, e rezultatul unei munci pe care întemeietorul, contemporan al contelui Bathiányi, (întemeietorul bibliotecii din Alba-Iulia), și al baronului Brukenthal, (întemeietorul muzeului din Sibiu cu același nume), n-a avut norocul s-o vadă încoronată în viață prin așezarea într-un local menit exclusiv scopului bibliotecar.

*) Despre Bibliotecă se găsește material informativ în următoarele lucrări: Orbán Balázs: A székelyföld leírása vol. IV. Articolul Tg.-Mureș. A székelyföld nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára Emlékkönyv. Articolul Gulyás Carol. Conte Dr. Teleki Domokos: A marosvásárhelyi Teleki-Könyvtár története Erdélyi tudományos füzetek No.29. Uránia anul 1913. 1914 articolele lui Gulyás Carol, ifj. Biás István: Adatok a Teleki-Könyvtár alapításának történetéhez Tg.-Mureș 1901. Az Országos Muzeumok és könyvtárak értesítője. Erdélyi Figyelő 1880. Páztortúz 1925 vol.V Grof Teleki Samuel erdélyi kancellár utinaplója 1759-1763 de ifj. Biás István Tg.-Mureș 1908 Benkő Carol: Marosvásárhely sz.kir.város leírása 1862 manuscris arhiva Primăriei. Koncz József.: A marosvásárhelyi evang.reform.Kollégium története Tg.-Mureș 1896. Archeológiai Értesítő 1870. Kazinczy Ferencz. Erdélyi levelek etc.

(În: „Boabe de grâu”, II, iun.-iul.1931, p.330-338)

CUPRINS

Prefață

Aurel Filimon - Cronologie

STUDII ȘI CERCETĂRI

Teodor Tanco - *Aurel Filimon coborând din istoria Monorului*

Aurelia Veronica Filimon - *Consacrare și destin*

Aurelia Diaconescu - *O valoroasă colecție de etnografie și artă populară*

Enikő Melinda Ördög - *Preocupări folcloristice din tinerețe*

Dr.Vaier Pop - *Muzeograful*

Dimitrie Poptămaș – *Bibliotecarul*

Elena Mihu - *Preocupări privind cartea veche românească*

Dr.Grigore Ploeșteanu - *Publicistica istorică*

Prof.dr.Laurian Someșan - *Aurel Filimon, omul*

AUREL FILIMON - SCRIERI

Le dépôt en bronze de Suseni

Depozitul de bronz de la Suseni

Cetatea de la Cristești (Sangidava)

Contribuțiuni la vechimea românilor în Ardeal

Dansuri și melodii românești în sec.XVI-lea

Fata de român când își pierde oile

Basmе în versuri

Memorialiști sași despre evenimentele anilor 1848-1849

Biblioteca Telekiana din Târgu-Mureș

Palatul Culturii din Târgu-Mureș

Bibliografie

Ilustrații

Cuprins